

REVISTĂ
DE ISTORIE A MOLDOVEI

ISSN 0236—3100

Anul VI

1995

**3—4
(23—24)**

Academia de Științe a Republicii Moldova

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

3-4 (23-24) 1995

iulie-decembrie

Revistă științifică.
Fondată în 1990.
Apare de patru ori pe an.

· CHIȘINĂU 1995

COLEGIUL DE REDACȚIE

DEMIR DRAGNEV (redactor-șef),
LEONID BULMAGĂ, IOAN CAPROȘU, ION CHIRTOAGĂ,
PAVEL COCĂRLĂ, ANDREI EȘANU, MITRU GHIȚIU, ION JARCUȚCHI,
GHEORGHE NICOLAEV, ȘERBAN PAPACOSTEA, ION ȘIȘCANU,
ION ȚURCANU, VITALIE VĂRATEC, ALEXANDRU ZUB

REDACȚIA

Ion CHIRTOAGĂ – secretar de redacție
Mihai ADAUGE – redactor
Gheorghe BOSTAN – secretar tehnic
Vera BOSTAN – operator

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Republicii Moldova, 1995.

STUDII

- 5 *Leonid Bulmagă*, Aspecte ale dezvoltării sectorului agricol obștesc în anii 60–80.
 16 *Ion Șișcanu, Elena Șișcanu*, Sistemul fiscal sovietic privind țăranii basarabeni.
 Iunie 1940 – iunie 1941.
 26 *Eugenia Istrati*, Partidul Național Moldovenesc: principii ideologice și programatice
 35 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, Din istoria familiei Cantacuzino.
 41 *Владимир Мискевка*, Константин Ипсиланти и Россия
 (К истории Восточного вопроса в начале XIX в.).

COMUNICĂRI

- 58 *Vladimir Tcaci*, Considerații privind poziția populației din Moldova față de războiul ruso-turc din 1768–1774.
 69 *Ana Drumea*, Unele considerații privind componența calitativă a cadrelor didactice din instituțiile de învățământ superior din Moldova (1976–1985).

DISCUȚII

- 76 *Владимир Царанов*, К развитию сельского хозяйства Молдавии на рубеже 40–50-х годов.

ISTORIOGRAFIE ȘI ISTORIA ȘTIINȚEI

- 88 *Tamara Grati*, Contribuții la cunoașterea vieții și activității istoricului Alexandru Boldur (anii 1927–1938).
 97 *Ion Dron*, A existat oare un stat numit “Țara uzilor”?

PLAI NATAL

- 100 *Dinu Poștarencu*, Întemeierea satului Volintiri.
 103 *Ion Dron*, Originea toponimului “Ismail”.

DOCUMENTAR

- 106 *Gheorghe Negru*, Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

RECENZII

- 130 *Payel Cocârlă*, Un început de bun augur (Recenzie la lucrarea “Istoria modernă a Europei și Americii. Partea I”. Chișinău, 1995).

SUMAR GENERAL

- 133 “*Revista de Istorie a Moldovei*”, Nr. 1–24, 1990–1995.

CONTENTS

ARTICLES

- 5 *Leonid Bulmagă*, Aspects of development of the public agrarian sector in the 1960–80 s.
- 16 *Ion Șișcanu, Elena Șișcanu*, Soviet fiscal system as applied to Bessarabian peasants. June, 1940 – June, 1941.
- 26 *Eugenia Istrati*, Moldavian National Party: ideological and programme principles.
- 35 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, From the history of the Cantacuzino family.
- 41 *Vladimir Miskevka*, Constantin Ypsilanti and Russia (to the history of the Eastern Question, early 19 th century).

REPORTS

- 58 *Vladimir Tcaci*, Considerations as to the attitude towards the 1768–1774 Russo–Turkish war on the part of the population of Moldova.
- 69 *Ana Drumăa*, Some considerations as to the qualitative characteristics of the teaching staff at Moldova's higher education establishments (1976–1985)

DISCUSSIONS

- 76 *Vladimir Tsaranov*, To the problem of Moldova's agricultural development in the late 1940 s – early 1950 s.

HISTORIOGRAPHY and FROM THE HISTORY OF SCIENCE

- 88 *Tamara Grati*, Historian Alexandru Boldur, his life and creative activity. 1927–1938.
- 97 *Ion Dron*, "The state of the Ouzes": had it ever existed?

LOKAL LORE

- 100 *Dinu Poștarencu*, The emergence of the Volintiri village.
- 103 *Ion Dron*, The origins of the toponym "Ismail".

DOCUMENTARY SOURCES

- 106 *Gheorghe Negru*, Documents on educational policy in Bessarabia in the second half of the 19 th century.

BOOK REVIEWS

- 130 *Pavel Cocârlă*, Rec. ad op.: "Istoria modernă a Europei și Americii. Partea I".

SUMMARY GENERAL

- 133 Index to Nos. 1–24 (1990–1995) of the "Revista de Istorie a Moldovei" Quarterly.

STUDII

LEONID BULMAGĂ

ASPECTE ALE DEZVOLTĂRII SECTORULUI AGRICOL OBȘTESC ÎN ANII 60 – 80

În contextul relațiilor social-economice ale satului contemporan o importanță din ce în ce mai mare încep să capete formele de organizare a producției agricole. Cele vechi, socialiste – colhozurile, sovhozurile, întreprinderile agricole intergospodărești etc., sunt pe cale de dispariție. Cele noi (noi pentru perioada postcomunistă) – gospodăriile țărănești, firmele agricole, societățile pe acțiuni, încă nu s-au afirmat. Referitor la eficiența economică și perspectiva celor dintâi, precum și la rostul și oportunitatea celor din urmă, în cercurile de specialiști, teoreticieni și practicieni din republică, și nu numai, continuă să fie expuse cele mai diverse opinii. În privința determinării principalelor forme de organizare a producției agricole pe viitor n-au ajuns la un numitor comun nu numai reprezentanții diferitelor partide politice, ci nici chiar oamenii de știință, specialiștii în acest domeniu, care, s-ar părea, că demult ar trebui să aibă la îndemână toate argumentele pro și contra. Din păcate, după cum se știe, cercetările efectuate anterior în domeniul dat n-au fost de natură să elucideze lucrurile tocmai sub acest aspect. Mai degrabă ele aveau ca scop denaturarea stării lor reale din acest punct de vedere. Iar investigații noi în direcția dată nu se prea efectuează. De aceea orice informație ce varsă lumină asupra unui sau altui aspect al problemei în cauză este binevenit să fie pusă la dispoziția publicului cititor.

În articolul de față vom aborda unele aspecte ale dezvoltării agriculturii Moldovei în decurs de 40 de ani, din 1950 până în 1990, în perioada când formele de organizare a producției agricole pe principii socialiste la noi în republică au trecut prin toate etapele de dezvoltare: de la comună, artel agricol până la întreprindere, asociație intergospodărească, sovhoz-fabrică. Au trecut, deci, toate ciclurile de dezvoltare, prevăzute pentru această ramură de către învățătura marxist-leninistă.

Principalii indicatori ai nivelului de dezvoltare a sectorului agricol obștesc, în general al agriculturii, sunt: recolta medie la hectar, productivitatea animalelor, cheltuielile directe de muncă, prețul de cost al produselor agricole, randamentul fondurilor fixe. Mai întâi, însă, vom contura nivelul lui de dezvoltare prin prisma recoltei medii globale a principalelor culturi agricole la începutul și, respectiv, la sfârșitul perioadei în cauză. Lucrul acesta ne va permite să stabilim ce schimbări esențiale au avut loc în potențialul economic al satului și care au fost factorii ce le-au stat la bază.

La sfârșitul anilor 40 și începutul anilor 50 recolta medie globală a cerealelor (în greutate înregistrată inițial) în toate categoriile de gospodării era de 1380 mii tone,

cea a sfeclăi de zahăr (industrială) de 480 mii tone, a seminței de floarea-soarelui de 170 mii tone și a legumelor de 186 mii tone¹. La sfârșitul anilor 80 sectorul agricol obștesc producea în medie anual câte 2341 mii tone de cereale, 2565 mii tone de sfeclă de zahăr, 250 mii tone de semințe de floarea-soarelui și câte 1165 mii tone de legume². Deci, creșterea a fost, respectiv, de 1,7; 5,5; 1,5 și 6,2 ori. De remarcat, că suprafețele însămânțate cu culturi cerealiere s-au micșorat în această perioadă de timp mai mult de 2 ori, de la 1382 mii hectare în 1950 până la 652 mii hectare în 1987; cele cu floarea-soarelui de 1,5 ori, respectiv, de la 194 mii hectare până la 125,8 mii hectare³. Dovadă că creșterea neînsemnată a recoltei medii globale a acestor culturi agricole a fost condiționată și de această împrejurare.

Factorul "suprafețelor" este prezent și în cazul celorlalte două culturi agricole, indicii respectivi ai cărora la capitolul dat au fost cu mult mai înalți. Suprafețele însămânțate cu sfeclă de zahăr (industrială) au crescut în această perioadă aproape de 9 ori, respectiv, de la 10,7 mii hectare până la 92,1 mii. Cele însămânțate cu legume de 3,4 ori, respectiv, de la 23,5 mii hectare până la 80,6 mii⁴.

Cât privește sectorul zootehnic, indicii de creștere ai producției globale sunt cu mult mai înalți. Producția cărnii în acest sector agricol a crescut de la 9,1 mii tone în 1950 până la 280,8 mii tone în 1990. Cea a laptelui, respectiv, de la 31,7 mii tone până la 1231,7 mii tone. Deci, producția cărnii în acest interval de timp a crescut mai bine de 30 de ori, cea a laptelui de circa 40 de ori⁵.

De 66,7 ori a crescut producția ouălor, de la 12,3 milioane bucăți în 1950 până la 820,7 milioane bucăți în 1990⁶.

Faptul că la baza creșterii producției în fitotehnie un rol important i-a revenit factorului extensiv se întrevede clar din datele ce caracterizează mărimea suprafețelor repartizate unei sau altei culturi agricole. Deși în sectorul zootehnic situația sub aspectul dat diferă, influența acestui factor extensiv la fel e incontestabilă.

Cantitatea de carne produsă la 100 de hectare de terenuri agricole (în greutate de abator) în colhozuri, sovhozuri, întreprinderi și asociații de producție agricolă intergospodărești a crescut de la 32,4 q în 1960 până la 120,4 q în 1990, adică de 3,7 ori. Cantitatea de lapte produs la aceeași suprafață de terenuri agricole a sporit, respectiv, de la 199,0 q până la 528,3 q, adică de 2,6 ori⁷.

Lucrul acesta devine și mai evident dacă analizăm situația în cauză prin prisma numărului de animale întreținute în gospodăria la începutul și la sfârșitul perioadei date. Șeptelul bovinelor în sectorul agricol obștesc a crescut de la 242 mii capete, inclusiv al vacilor de la 35 mii capete, la 1 ianuarie 1951, până la 868 mii și, respectiv, 294 mii capete la 1 ianuarie 1991. Adică, de 3,5 și, respectiv, 8,4 ori. Numărul porcinelor a crescut, respectiv, de la 160 mii capete până la 1499. Adică, de 9,3 ori⁸.

Un indice important al nivelului de dezvoltare al agriculturii, după cum am menționat mai sus, îl constituie recolta medie la hectar a culturilor agricole (vezi Tabelul Nr. 1).

După cum vedem din acest tabel, până la mijlocul anului 70 recolta medie la hectar a crescut la majoritatea culturilor agricole: la cereale de 2,5 ori, la tutun de 2, la floarea-soarelui de 1,7, la sfecla de zahăr și legume de 1,6 ori. În decursul cincinalelor al X-lea, al XII-lea ea n-a mai progresat și s-a păstrat, practic, la nivelul cincinalului al IX-lea.

Faptul că datele indicate în tabel reflectă caracterul și tendințele transformărilor ce au avut loc în agricultură sub acest aspect în ansamblu în toate categoriile de gospodărie nu contestă cu nimic tabloul general al evoluției lucrurilor în sectorul agricol obștesc. În primul rând, din simplul motiv că o parte din aceste culturi, cum ar fi, bunăoară, sfecla de zahăr (industrială), floarea-soarelui și tutunul, erau în fond cultivate numai în gospodăriile agricole obștești. Și în al doilea, pentru că nu rareori recolta medie la hectar la unele culturi agricole în colhozuri, sovhozuri și întreprinderi agricole intergospodărești, cum n-ar părea de paradoxal, luând în considerație înzestrarea energetică a muncii în ele, nivelul agrotehnic al lucrărilor înfăptuite, era mai mică decât în gospodăria auxiliară personală. De exemplu, recolta

Tabelul Nr. 1⁹

RECOLTA MEDIE LA HECTAR A CULTURILOR AGRICOLE

(în toate categoriile de gospodării, în medie *qintale la hectar*)

	1951 1955	1956 1960	1961 1965	1966 1970	1971 1975	1976 1980	1981 1985	1986 1990
Culturi cerealiere (în greutate înregistrată inițial)	12,3	18,0	22,1	25,7	32,0	33,1	33,1	34,8
Sfeclă de zahăr	165	186	207	257	279	278	243	290
Floarea-soarelui	10,1	13,4	15,6	16,4	17,6	16,5	18,1	19,6
Tutun	7,2	10,4	14,3	15,7	14,7	13,2	14,6	19,3
Cartofi	44	60	70	77	77	89	89	85
Legume	74	79	93	106	129	160	157	158
Fructe și pomezi	*	*	42,9	60,8	65,9	67,8	71,3	74,7
Struguri	*	*	47,4	47,3	59,9	62,7	65,0	63,1

*Datele lipsesc. În anul 1950 recolta medie la hectar a fructelor și pomezilor a constituit 38,8 q, a strugurilor - 28,6 q; în anul 1960, respectiv, 42,7 q și 43,4 q (Народное хозяйство СССР (1970), стр. 97).

medie la hectar a culturilor cerealiere, în greutate înregistrată inițial, în toate categoriile de gospodării a constituit în anii 1971-1975 32,0 q, în 1976-1980 - 33,1, în 1981-1985 - 33,1, în 1986-1990 - 34,8 q, iar în sectorul agricol obștesc, respectiv - 31,9; 33,0; 32,8 și 34,5 q¹⁰.

Același lucru îl observăm și în privința cartofilor. Recolta medie la hectar în toate categoriile de gospodării a constituit în aceste perioade, respectiv, 77; 89; 89; și 85 q, pe când în colhozuri, sovhozuri și întreprinderi agricole intergospodărești - 67; 66; 66; și 75 q¹¹.

Modeste au fost și ritmurile de creștere a productivității muncii în sectorul de creștere a animalelor (vezi Tabelul Nr.2).

Tabelul Nr.2¹²

PRODUCTIVITATEA ANIMALELOR ÎN COLHOZURI, SOVHOZURI, ÎNTEPRINDERI AGRICOLE INTERGOSPODĂREȘTI (în kilograme)

	1950	1960	1970	1980	1990
Cantitatea de lapte muls calculată pe o vacă (la începutul anului)	1633	2504	2446	2970	3972
Cantitatea medie anuală de lână tunsă de pe o oaie	2,8	2,1	2,3	2,2	2,3
Producția medie de ouă a unei găini ouătoare (bucăți)	-	-	159	195	207

Gospodăriile agricole din Moldova, bazate pe proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, au avut nevoie de 40 de ani pentru a obține de la o vacă furajată o cantitate medie de lapte de două ori mai mică decât media anuală la acest indice înregistrată în țările înalt dezvoltate¹³.

Spre finele anilor 80 în republică existau doar 9 gospodării în care cantitatea de lapte muls calculată pe o vacă furajată depășea 5 mii kg. Printre ele pot fi menționate, în primul rând, colhozurile "XIX siezd KPSS" și "Rassvet" (Briceni), sovhozurile

“Mălăești” (Orhei) și “Mihălășeni” (Ocnița), asociația științifică de producție “Dnestr” (Slobozia) ș.a.¹⁴

În circa o sută de colhozuri, întreprinderi agricole intergospodărești a fost depășit nivelul de 4 mii kg. În același timp, în sectorul agricol obștesc puteai număra sute de gospodării în care cantitatea de lapte muls calculată pe o vacă furajată nu ajungea nici până la 3 mii kg¹⁵. Fapt ce vorbește foarte elocvent despre situația reală sub acest aspect în agricultura Moldovei. Analizând indicii de dezvoltare a multor gospodării agricole, sesizăm că diferența aproape șocantă la acest capitol dintre gospodăriile fruntașe, de altfel foarte puține la număr, pe de o parte, și gospodăriile codășe, de regulă, destul de numeroase, pe de altă parte, demonstrează tocmai cel mai concludent ineficiența producției agricole bazată pe proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, inoportunitatea ei înăscută oricărei evoluții constant ascendente a productivității muncii. De exemplu, spre finele cincinalului al VIII-lea (printre altele, unul din cele mai prospere după rezultatele obținute în dezvoltarea producției agricole) diferența dintre cea mai înaltă și cea mai mică roadă la hectar era atât de mare, încât puteai crede că e vorba de gospodării plasate în diferite zone geografice. În timp ce colhozul “Kirov” (Fălești) a strâns în 1969 câte 60,3 q grăunțe de porumb la hectar, colhozul “Moldova” (Nisporeni) a căpătat doar câte 9 q. Colhozul “Puti c comunizmu” (Anenii-Noi) reușește să strângă de pe fiecare hectar înșămânțat cu floarea-soarelui câte 31,4 q semințe, colhozul “Zarea comunizma” (Călărași) doar câte 5,1 q. Colhozul “Zarea” (Soroca) capătă 501 q rădăcini dulci la hectar, colhozul “Kirov” (Orhei) doar câte 106 q¹⁶.

Exemple de felul acesta pot fi aduse, practic, pe fiecare an, pe fiecare cincinal.

Învingători ai întrecerii socialiste pe anul 1975 și în ansamblu pe cincinalul al IX-lea au fost recunoscuți: colhozul “Ceapaev” (Criuleni) care a căpătat câte 83 q grăunțe la hectar și a îndeplinit planul de vânzare a lor la stat cu 173 la sută; sovhozul “Prut” (Ungheni) care a strâns câte 65,2 q grăunțe la hectar și a îndeplinit planul de vânzare la stat cu 123 procente; colhozul “Suvorov” (Fălești) care a recoltat câte 50,9 q grâu de toamnă și a supraîmplinit planul de vânzare la stat de 4,5 ori; colhozul “50 let Okteabrea” (Râbnîța) care a căpătat câte 433 q sfeclă de zahăr la hectar și a îndeplinit planul de vânzare la stat a rădăcinilor dulci cu 114 la sută; colhozul “Miciurin” (Slobozia) care a recoltat câte 490 q de legume la hectar și a îndeplinit planul de vânzare la stat cu 134 la sută¹⁷.

La producția poamei învingător a fost recunoscut colhozul “Leninskii puti” (Suvorov) care a recoltat câte 136,6 q de struguri la hectar și a îndeplinit planul de vânzare la stat cu 155 procente.

La producția laptelui – ferma de lapte din asociația științifică de producție “Dnestr” (Slobozia) la care s-a muls de la fiecare vacă furajată câte 4177 kg de lapte. La producția cărnii – colhozul “Kotovskii” (Briceni) care a căpătat câte 271,4 q de carne la sută de hectare de terenuri agricole¹⁸.

În același timp, în republică erau zeci de gospodării care nu îndeplineau planurile de producție la multe produse agricole și în care productivitatea muncii nu numai că n-a crescut, ci, dimpotrivă, a scăzut. În colhozul “Rossia” (Grigoriopol) recolta medie la hectar a culturilor cerealiere a scăzut pe parcursul acestor 5 ani cu 9,3 q. În sovhozurile “Gagarin”, “Sovietskii pogrnicinic” și “Leușeni” (Kotovskii) roada medie la hectar a legumelor a constituit 87–96 q. În colhozurile “Idanov” (Nisporeni) și “Pravda” (Edineț) roada medie la hectar a fructelor n-a depășit 20–37 quintale¹⁹.

În anii cincinalului al XI-lea gospodăriile raionului Briceni, Edineț, Râșcani au căpătat în medie câte 47–52 q grăunțe de porumb la hectar, pe când în colhozul “Kirov” (Criuleni) – 62,2, în sovhozul “Pobeda” (Vulcănești) – 66, iar în colhozul “Miciurin” (Slobozia) – 83 q la hectar²⁰.

În același timp 16 la sută din gospodăriile republicii în 1985, an foarte prielnic pentru această cultură, au căpătat mai puțin de 30 q la hectar. Iar în unele gospodării – sovhozurile “Stolniceni” (Kotovskii), “Mirnoe” (Anenii-Noi), “Florina” (Dumbrăveni), roada medie la hectar a porumbului a constituit doar 15 q²¹.

În anii cincinalului al XI-lea acest indice la cereale a scăzut în raionul Basarabeasca cu 13 la sută, la fructe în Râșcani – cu 20, la legume în Soroca – cu 9, la sfeclă de zahăr în Rezina – cu 28 la sută²².

Unele gospodării au recoltat la hectar doar câte 156 q rădăcini dulci, 26,6 cereale, 40,6 fructe și 78 q legume²³.

În urma acestui fapt la producerea unei sau altei culturi se înregistrau oscilații anuale foarte mari. Bunăoară, în decursul cincinalului al X-lea producerea cerealelor a variat de la 2,3 milioane tone până la 3,5 milioane tone; a sfeclei de zahăr – de la 2,8 milioane tone până la 4,1 milioane tone; a semințelor de floarea-soarelui – de la 226 mii tone până la 350 mii tone, a strugurilor – de la 0,9 milioane tone până la 1,6 milioane tone²⁴.

Fenomenul în cauză s-a manifestat din plin și în timpul cincinalului al XI-lea²⁵.

Un interes aparte în contextul dat prezintă analiza dărilor de seamă ale asociațiilor și întreprinderilor agricole intergospodărești, formațiuni care de la bun început, conform opiniei conducătorilor de atunci ai republicii, aveau, chipurile, să asigure, sub toate aspectele, cele mai înalte ritmuri de creștere a productivității muncii (vezi Tabelul Nr. 3).

Tabelul Nr. 3²⁶

ROADA MEDIE LA HECTAR A CULTURILOR AGRICOLE ÎN ASOCIAȚIILE ȘI ÎNTEPRINDERILE AGRICOLE INTERGOSPODĂREȘTI (qintale la hectar)

	1975	1980	1985
Culturi cerealiere	31,8	33,0	33,6
Sfeclă de zahăr (industrială)	224,9	385,9	279,4
Floarea-soarelui	18,7	15,6	14,8
Tutun	13,1	14,1	15,6
Legume	186,0	174,0	112,4
Fructe și pomușoare	65,0	61,3	94,1
Struguri	65,5	63,5	23,1

Perioada din 1975 până în 1985 pentru gospodăriile de tipul acesta a fost, propriu-zis, cea de înflorire. Însă, după cum vedem din tabel, ritmurile de creștere a roadei medii la hectar aproape la toate culturile agricole indicate nu se deosebeau cu nimic de cele medii pe republică. Ba dimpotrivă, la unele din ele, cum ar fi, bunăoară, floarea-soarelui, legume, struguri, roada medie la hectar chiar a scăzut.

Să admitem că culturile în cauză, nefiind cele de specializare ale gospodăriilor date, n-au constituit obiectivul principal în activitatea lor. Însă și productivitatea animalelor de la complexele intergospodărești nu întrecea cu mult indicii republicani respectivi, nemaivorbind de cei ai gospodăriilor fruntașe. Cantitatea de lapte muls calculată pe o vacă furajată la fermele și complexele animaliere intergospodărești în anul 1975 constituia 3142 kg, în 1985 – 3471 kg²⁷.

Un indice important al creșterii productivității muncii îl constituie reducerea cheltuielilor directe de muncă la producția agricolă. Pentru anii 50 atât în documentele de arhivă, cât și în anuarele statistice lipsesc orice date comparabile care ar oglindi problema în cauză. Pentru prima jumătate a anilor 60 astfel de date există, însă ele sunt foarte suspecte din punctul de vedere al veridicității lor. Conform acestor date, bunăoară, cheltuielile directe de muncă pentru producerea unui quintal de cereale (fără porumb) au constituit în 1960 în colhozuri 0,94 om/ore, în sovhozuri 0,35 om/ore, sfeclă de zahăr (industrială), respectiv, 0,43 și 0,69, legume – 1,90 și 1,66 om/ore²⁸.

Același lucru îl sesizăm și în privința produselor animaliere. În 1960, adică atunci când aproape toate lucrările în sectorul zootehnic, cu foarte mici excepții, erau înfăptuite manual, conform culegerii statistice "*Seliscoe hoziaistvo S.S.S.R.*"

cheltuielile directe de muncă la producerea unui quintal de carne de vită constituiau 13,9 om/ore în colhozuri și 6,3 în sovhozuri; de carne de porc, respectiv, 13,5 și 6,0, de lapte – 2,54 și 1,68 om/ore²⁹.

Datele acestea nu reflectă nici pe departe situația reală la capitolul respectiv în acea perioadă, fapt ce ni-l demonstrează o altă culegere statistică – „*Seliscoe hoziaistvo Moldavskoi S.S.R.*”, lucrare cu destinație de serviciu care cuprindea date până nu demult inaccesibile cititorului de rând și cu neputință de a fi folosite în publicațiile deschise (vezi Tabelul Nr. 4).

Tabelul Nr. 4³⁰

CHELTUIELILE DIRECTE DE MUNCĂ LA PRODUCEREA UNUI QUINTAL DE
PRODUSE AGRICOLE ÎN COLHOZURI ȘI SOVHOZURI (om/ore)

	1965		1970		1974	
	sovho- -zuri	colho- -zuri	sovho- -zuri	colho- -zuri	sovho- -zuri	colho- -zuri
Cereale (fără porumb)	3,7	2,7	2,5	2,5	2,5	2,1
Porumb pentru boabe	6,5	5,5	3,9	4,0	3,4	3,0
Sfeclă de zahăr (industrială)	2,9	3,0	1,7	1,7	1,8	2,9
Semințe de floarea- soarelui	5,9	–	4,7	–	4,5	–
Legume	14,0	15,4	12,4	11,5	9,2	9,1
Fructe	16,9	–	110,5	–	9,3	–
Struguri	17,7	–	19,3	–	13,3	–
Sporul în greutate al vitelor tinere și sporul de la îngrășarea: bovinelor	99,0	68	68,6	50	81,5	50
porcinelor	59,4	48	48,8	31	62,4	32
Ouă de găină (o mie de bucăți)	91,2	–	39,3	–	33,7	–
Lapte	18,4	14,6	13,6	9,8	11,4	8,0

După cum vedem din tabel, chiar și cu cinci ani mai târziu cheltuielile directe de muncă pentru producerea tuturor acestor produse agricole erau cu mult mai mari decât cele menționate mai sus: de circa 4 ori la producerea cerealelor, cărnii de porc în colhozuri și a sfeclei de zahăr în sovhozuri, de 7 ori la producerea sfeclei de zahăr, a cărnii de vită și a laptelui în colhozuri și de 8 ori la producerea cerealelor, cărnii de porc și a laptelui în sovhozuri. La producerea cărnii de vită în acestea din urmă indicele respectiv din culegerea statistică cu destinație de serviciu era de 10 ori mai mare decât cel din anuarul statistic, pus la îndemâna tuturor.

După datele din anuarul statistic cu destinație de serviciu, deși nu avem ferma convingere de veridicitatea lor, luând în considerație rolul care era atribuit acestui serviciu de către organele superioare de partid, în decursul acestor 9 ani cheltuielile directe de muncă în gospodăriile menționate s-au redus simțitor: în colhozuri la producerea cerealelor (fără porumb) – cu 48 la sută, a porumbului pentru boabe – cu 90, a sfeclei de zahăr – cu 61, a semințelor de floarea-soarelui – cu 31, a legumelor – cu 54, a fructelor – cu 81, a strugurilor – cu 33, a laptelui – cu 63 și a ouălor de găină – cu 175 la sută. Numai la producerea cărnii de vită aceste cheltuieli s-au redus doar cu 9 la sută, iar la producerea cărnii de porc chiar au crescut cu 5 la sută. În sovhozuri cheltuielile directe de muncă la producerea cerealelor (fără porumb) s-au redus cu 28 la sută, a porumbului pentru boabe – cu 83, a legumelor – cu 71, a cărnii de vită – cu 36, a cărnii de porc – cu 50 și a laptelui – cu 82 la sută.

Tabelul Nr. 5³¹

CHELTUIELILE DIRECTE DE MUNCĂ PENTRU PRODUCEREA UNUI QINTAL DE PRODUSE AGRICOLE ÎN COLHOZURI, SOVHOZURI ȘI ÎNTREPRINDERI AGRICOLE INTERGOSPODĂREȘTI (om/ore)

	1976- 1980	1981- 1985	1986- 1990	În 1986-1990 în % față de 1976-1980
Cereale (fără porumb)	1,6	1,5	1,3	23
Porumb pentru boabe	2,8	2,0	1,8	55
Sfeclă de zahăr (industrială)	1,4	1,2	0,9	55
Semință de floarea-soarelui	4,0	2,9	2,4	66
Cartofi	7,6	6,9	6,6	15
Legume	6,9	6,2	6,2	11
Fructe	-	7,6	7,0	-
Struguri	12,5	11,0	10,0	25
Sporul în greutate al vitelor tinere și sporul la îngrășarea:				
bovinelor	39,3	39,9	30,4	31
porcinelor	27,6	23,9	14,7	87
ovinelor	86,7	100,3	89,8	3
Lapte	9,2	9,4	7,1	31
Ouă de găină (o mie de bucăți)	10,8	7,6	4,5	141
Lână (în greutate fizică)	370,0	401,3	320,4	15

Această tendință s-a făcut resimțită și în decursul întregii perioade de până la sfârșitul anilor 80 (vezi Tabelul Nr. 5).

Tabelul Nr. 6³²

PREȚUL DE COST AL UNUI QINTAL DE PRODUSE AGRICOLE ÎN COLHOZURI (ruble)

	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Cereale (fără porumb)	7,9	5,1	3,0	3,0	3,9	3,2	3,7
Porumb pentru boabe	6,2	4,9	2,6	2,1	2,2	2,8	2,9
Sfeclă de zahăr	1,4	1,3	1,4	1,3	1,4	1,0	1,0
Semințe de floarea- soarelui	5,9	6,1	4,2	5,3	4,4	3,6	3,5
Cartofi	5,7	4,8	4,6	4,8	6,0	6,5	6,6
Legume	8,0	5,8	5,9	7,6	5,8	5,8	6,1
Fructe	11,4	12,4	11,4	10,5	11,2	11,4	10,3
Struguri	12,2	9,6	8,7	10,7	9,3	8,9	8,0
Sporul în greutate al vitelor tinere și sporul la îngrășarea:							
bovinelor	99,5	103,5	108,4	104,6	104,4	88,9	87,7
porcinelor	125,5	90,3	103,4	83,6	97,2	94,1	93,6
ovinelor	44,1	44,5	42,7	42,6	48,3	46,8	53,4
Lapte	15,9	13,3	12,9	13,4	13,9	13,5	13,5
Ouă (o mie de bucăți)	96,6	78,9	86,7	76,4	92,9	95,6	96,0
Lână (în greutate fizică)	346,0	349,7	313,9	321,3	241,6	234,6	267,0

Tendința amintită s-a manifestat mai cu seamă la producerea ouălor de găină, a cărnii de vită și, în deosebi, a celei de porc, la cultivarea cerealelor, porumbului, sfeclei de zahăr și a florii-soarelui, adică, în acele ramuri în care nivelul mecanizării lucrărilor a crescut cel mai mult.

Să vedem, însă, cum se prezintă aceste modificări prin prisma prețului de cost al produselor agricole. Cu regret și în cazul dat suntem nevoiți să constatăm lipsa unor date comparabile pe întreaga perioadă, fapt ce ne determină să analizăm procesul fragmentar, pe intervale de timp aparte (vezi Tabelul Nr. 6).

Deși ritmurile de reducere a pretului de cost la multe din produsele indicate în tabel au fost destul de modeste, media lor anuală constituind doar 2 la sută la producerea cărnii de vită și a laptelui, 1,5 la creșterea fructelor, prețul de cost la producerea ouălor rămânând la nivelul anului 1956, iar la producerea cărnii de oaie chiar majorându-se cu 3 la sută anual, totuși tendința generală e evidentă. Mai mult de 2 ori a scăzut în acești ani prețul de cost la producerea cerealelor și a porumbului pentru boabe, de 1,7 a seminței de floarea-soarelui, de 1,4 ori la producerea sfeclei de zahăr. Ulterior, însă, în decursul anilor 70 – 80 starea lucrurilor în această privință se schimbă radical (vezi Tabelul Nr. 7).

Tabelul Nr. 7³³

PREȚUL DE COST AL UNEI TONE DE PRODUSE AGRICOLE ÎN
COLHOZURI ȘI SOVHOZURI (ruble)

	1970		1981–1985 (în medie anual)		1986–1990 (în medie anual)	
	colho- zuri	sovho- zuri	colho- zuri	sovho- zuri	colho- zuri	sovho- zuri
Cereale (fără porumb)	47	54	71,9	81,8	84,3	95,5
Porumb pentru boabe	–	–	80,9	84,1	93,9	104,9
Sfeclă de zahăr (industrială)	19	19	29,5	33,0	32,2	33,0
Semințe de floarea-soarelui	57	–	110,5	139,5	140,8	164,9
Cartofi	122	176	197,3	282,3	222,2	300,5
Legume (în câmp deschis)	120	121	145,9	150,0	180,8	176,8
Fructe	–	–	163,5	184,9	209,2	223,4
Struguri	–	–	201,2	230,0	260,4	276,8
Sporul în greutate al vitelor tinere și sporul la îngrășarea: bovinelor	1272	1284	2496,2*	3033,2	2451,3*	3031,1
porcinelor	1159	989	1673,6*	2308,0	1613,0*	2061,4
ovinelor	884	775	2248,3	2581,6	2560,4	2612,2
Lapte	188	181	318,2	330,4	322,2	331,7
Ouă de găină (o mie de bucăți)	81	67	174,8	69,8	207,8	69,9
Lână (în greutate fizică)	4118	4038	8906,2	12012,0	9775,2	12042,4

*Luând în considerație întreprinderile agricole intergospodărești.

După cum vedem din acest tabel, prețul de cost a crescut considerabil la producerea tuturor produselor agricole. La unele din ele chiar foarte mult: la producerea seminței de floarea-soarelui în colhozuri de 2,4 ori, a cărnii de vită în colhozuri de 1,9, în sovhozuri de 2,3 ori, a lânii în ambele tipuri de gospodării mai mult de 2 ori. Numai prețul de cost al ouălor în gospodăriile agricole de stat pe tot parcursul anilor 80 s-a păstrat la nivelul anului 1970.

Comparativ cu anul 1960 în 1990 prețul de cost la producerea unei tone de cereale în sovhozuri a crescut de 3 ori, porumb pentru boabe – de 4,4, legume – de 5,3, fructe și struguri – de 3,3 ori³⁴.

În colhozuri spre finele anilor 80 față de mijlocul anilor 60 prețul de cost la producerea unei tone de cereale a crescut de 2,7 ori, semință de floarea-soarelui – de 3,5, sfeclă de zahăr (industrială) – de 2 și legume – de 2,5 ori³⁵.

E semnificativ că pe parcursul anilor 70 – 80 s-a înregistrat o creștere a prețului de cost la produsele agricole în toate categoriile de gospodării, fapt ce ne vorbește despre o tendință cu caracter general, despre existența în cadrul tuturor acestor gospodării, indiferent de forma lor statutară, a unora și aceluiași premise favorabile, care rezidă în modul de organizare a acestor unități economice, în formula teoretică și principiile practice puse la baza activității lor.

Atât datele statistice, cât și documentele oficiale de partid și de stat menționează printre factorii de influență negativă asupra acestui indicator, în primul rând, utilizarea neeficientă, uneori chiar irosirea fără nici un rost, a resurselor materiale, financiare și de muncă, nivelul scăzut de productivitate al animalelor, recolta mică la hectar etc³⁶ – fenomene specifice modului socialist de gospodărire cu proprietatea lui, s-ar părea, obștească asupra mijloacelor de producție, dar în realitate, cu înstrăinarea producătorului de la această proprietate și dezinteresarea lui în rezultatul final al muncii sale. Despre situația economică în agricultură, nivelul ei de dezvoltare foarte concludent vorbesc ritmurile de dezvoltare a producției sociale.

Din anul 1950 până în 1960 producția socială a agriculturii a sporit cu 72 procente, inclusiv în cultura plantelor cu 67, și în sectorul zootehnic cu 101 procente. Deci, media anuală de creștere a producției agricole sociale în această perioadă de timp a fost de 7,2 la sută în ansamblu pe ramură și, respectiv, de 6,7 și 10 la sută în subdiviziunile ei principale³⁷.

Din anul 1960 până în 1970 producția globală a acestei ramuri a crescut cu 62 procente, inclusiv cu 69 în cultura plantelor și 45 în sectorul zootehnic, media anuală de creștere a ei în acest răstimp constituind, respectiv, 6,2; 6,9 și 4,5 procente³⁸.

Din anul 1970 până în 1980 producția socială a agriculturii a sporit cu 26 la sută, inclusiv cu 23 în cultura plantelor și 32 la sută în ramura de creștere a animalelor, media anuală de creștere în acest interval de timp – respectiv, 2,6; 2,3 și 3,2 procente³⁹.

Și, în sfârșit, din anul 1980 până în 1990 producția socială a ramurii în cauză a crescut cu 37 la sută, media anuală – 3,7 procente⁴⁰. Faptul că media anuală de creștere a producției sociale agricole în anii 70 și 80 a fost, respectiv, de 2,7 și 2 ori mai mică decât cea înregistrată în anii 50 ne vorbește despre unele tendințe cu caracter evident negativ. Lucrul acesta își găsește confirmare și în alte date: în 10 ani din 40 cercetați volumul producției agricole sociale a fost sub nivelul anilor precedenți: bunăoară, în anii 1956, 1959, 1963, 1974, 1975, 1978, 1980, 1981 el a scăzut, respectiv, cu 26; 9; 7; 4; 1; 5; 9; și 6 procente. În anii 1985, 1990 această scădere a constituit câte 10 procente. În 1987 sporul producției agricole sociale față de anul 1986 a fost echivalent cu 0,1 procente⁴¹. Deci, cel puțin o dată în patru ani agricultura Moldovei manifestă tendința de a se rostogoli îndărăt. Folosind o expresie mai plastică, am putea spune că ea se poticnea, ceda o parte din pozițiile cucerite anterior. Indiferent de caracterul cauzelor ce stăteau la baza acestui fenomen, obiectiv (diferite calamități naturale) sau subiectiv (intervenții administrative de tot felul, inițiative voluntariste nejustificate, restructurări interminabile etc.), faptul rămâne fapt, pe tot parcursul acestor patru decenii ramura de producție în cauză continuă să rămână instabilă. Mai mult chiar, cu toate transformările de ordin cantitativ și calitativ ce au avut loc în această perioadă în baza tehnico-materială a agriculturii, "în corpul de cadre de specialiști și mecanizatori etc.", am putea constata că gradul acesta de instabilitate sporește mereu. În anii 50 doi ani au fost marcați de declin în

domeniul producției agricole, în anii 60 – numai unul, în anii 70 – deja 3 ani de felul acesta, iar în anii 80 – patru. Pornind, însă, de la faptul că și în anul 1987 producția agricolă n-a avansat practic cu nimic față de 1986, putem socoti chiar cinci ani de declin.

Fondurile fixe de producție cu destinație agricolă (după valoarea de balanță fără rețineri pentru uzură la sfârșitul anului) au crescut în colhozurile republicii de la 1,2 miliarde ruble în 1970 până la 3,9 miliarde în 1990, adică de 3,2 ori. Randamentul lor (producția agricolă la 1000 ruble din valoarea medie anuală) s-a redus de la 2101 ruble până la 561, adică de 3,7 ori⁴², fenomen într-un tot caracteristic și gospodăriilor agricole de stat. Fondurile fixe de producție cu destinație agricolă au crescut în această perioadă, respectiv, de la 363,3 milioane ruble până la 2411,9 milioane, sau de 6,6 ori. Randamentul lor s-a redus, respectiv, de la 1038 ruble până la 425, adică de 2,4 ori⁴³.

Reînnoirea bazei tehnico-materiale a agriculturii, creșterea numărului și a nivelului de pregătire a cadrelor de specialiști și mecanizatori, înfăptuirea unor măsuri de ordin tehnico-productiv, structural și organizatoric, e de la sine înțeles, n-au putut să nu se soldeze cu anumite schimbări pozitive în economia satului. A crescut recolta medie la hectar a culturilor agricole, productivitatea animalelor, s-au redus cheltuielile directe de muncă, s-au îmbunătățit alți indici ai dezvoltării sectorului agricol obștesc. Totodată, scăderea ritmurilor de creștere a productivității muncii în acest sector economic, în deosebi destul de pronunțată în decursul anilor 70–80, creșterea prețului de cost la multe produse agricole, reducerea considerabilă în anii 80 a randamentului fondurilor fixe cu destinație agricolă, alte fenomene de aceeași natură – toate acestea dovedesc existența unor tendințe negative în cadrul sectorului agricol obștesc, a unei situații economice nestabile, a unei perspective incerte de dezvoltare.

SUMMARY

The article elucidates a number of problems referring to the development of Moldovan agriculture in the course of the recent 40 years, i.e. the period when the socialist principles of agricultural production organization reached their culmination point manifesting themselves in a variety of forms: communes, kolkhozes, sovkhoses, inter-economic societies, etc. Special attention is paid to the policy of the Communist Party as regards this production branch as well as manœuvres of its leaders aimed at attenuating failures and making a point of positive results.

NOTE

¹ Народное хозяйство СССР (1959), с. 61.

² Economia națională a R.M. (1990), p. 233.

³ Calculat pe baza datelor anualelor statistice: Народное хозяйство СССР (1957), с. 43–44; Народное хозяйство СССР (1987), с. 106.

⁴ Calculat pe baza datelor aceluiași anuale. Respectiv aceleași pagini.

- ⁵ Calculat pe baza datelor anualelor statistice: Народное хозяйство МССР (1970), с. 103; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 264.
- ⁶ Calculat pe baza datelor acelorași anuare. Respectiv aceleași pagini.
- ⁷ Calculat pe baza datelor acelorași anuare. Respectiv aceleași pagini.
- ⁸ Calculat pe baza datelor anualelor statistice: Народное хозяйство МССР (1957), с. 72-73; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 263.
- ⁹ Народное хозяйство МССР (1970), с. 84, 97; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 234, 259.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ Ibidem.
- ¹² Народное хозяйство МССР (1960), с. 141, 154-155; Народное хозяйство МССР (1980), с. 108-109; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 267.
- ¹³ Литературная газета, 1989, 24 августа; Известия, 1989, 23 августа.
- ¹⁴ Советская Молдавия, 1985, 8 сентября; 1986, 25 апреля; 1987, 11 марта и другие.
- ¹⁵ Ibidem.
- ¹⁶ A.N.R.M., f. 3021, in. 14, d. 554, f. 17, 19, 21.
- ¹⁷ A.O. S.P. R.M., f. 51, in. 39, d. 29, f. 17, 18, 19, 21.
- ¹⁸ Ibidem, f. 22, 27, 28.
- ¹⁹ Ibidem, in. 41, d. 74, f. 21, 23, 24.
- ²⁰ Советская Молдавия, 1986, 31 января, 15 марта, 25 марта; **Viața satului**, 1986, 27 ianuarie.
- ²¹ Ibidem.
- ²² Ibidem.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ Советская Молдавия, 1986, 5 января.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ Дăриле де seamă ale întreprinderilor și asociațiilor agricole intergospodărești, copiile cărora se păstrează în A.C. I.S.R. A.Ș. R.M.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Вези Сельское хозяйство СССР, с. 432-435. 439-442.
- ²⁹ Ibidem, с. 436-438; 443-445.
- ³⁰ Сельское хозяйство Молдавской ССР, с. 150, 186-187.
- ³¹ **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 290.
- ³² A.N.R.M., f. 2848, in. 17, d. 32, f. 103-104, 129-130.
- ³³ Сельское хозяйство СССР, с. 504-505, 593-594; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 277, 281.
- ³⁴ Calculele autorului, pe baza datelor din A.N.R.M., f. 3021, in. 14, d. 555, f. 208; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 281.
- ³⁵ Calculele autorului, pe baza datelor din A.N.R.M., f. 3021, in. 14, d. 554, f. 23; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 277.
- ³⁶ A.N.R.M., f. 2848, in. 17, d. 32, f. 5-30, 103-128; f. 3021, in. 5a, d. 305, f. 89-104; f. 3013, in. 2, d. 407, f. 1-3; f. 3178, in. 4, d. 1195, f. 38-55; A.O.S.P. R.M., f. 51, in. 55, d. 83, f. 76, in. 49, d. 66, f. 114-118.
- ³⁷ Народное хозяйство МССР (1970), с. 81.
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Народное хозяйство МССР (1980), с. 78.
- ⁴⁰ **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 289.
- ⁴¹ Calculat pe baza datelor anualelor statistice: Народное хозяйство МССР (1959), с. 64; Народное хозяйство МССР (1960), с. 81; Народное хозяйство МССР (1970), с. 81; Народное хозяйство МССР (1975), с. 61; Народное хозяйство МССР (1980), с. 77-79; Народное хозяйство МССР (1985), с. 96-97; **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 289.
- ⁴² Calculat pe baza datelor anuarului statistic: **Economia națională a R.M. (1990)**, p. 275-276.
- ⁴³ Calculat pe baza datelor aceluiși anuar, p. 279-280.

ION ŞIŞCANU, ELENA ŞIŞCANU

SISTEMUL FISCAL SOVIETIC PRIVIND ȚĂRANII BASARABENI.
IUNIE 1940 – IUNIE 1941

La 28 iunie – 3 iulie 1940 Uniunea Sovietică a ocupat prin forță Basarabia. Instaurând și pe acest teritoriu regimul sovietic, bolșevicii au efectuat modificări radicale în viața populației. Sub toate aspectele aceste schimbări au vizat, în primul rând, satul dintre Prut și Nistru. Țăranii, conform doctrinei bolșevice și practicii sovietice, aveau să fie încadrați în colective agricole de producție – colhozuri –, considerate “unica cale dreaptă a socialismului pentru țăranii muncitori”¹.

Până atunci însă noul regim a luat măsuri în vederea obținerii maximum de beneficiu din gospodăriile țărănești individuale. Așa cum expansiunea se desfășurase vara, pământul arabil, lanurile de cereale, viile, livezile au rămas, în fond, fără stăpân tocmai în perioada în care trebuiau efectuate muncile agricole de recoltare. De o lună și jumătate a avut nevoie Moscova pentru ca, ținând cont de împrejurările existente între Prut și Nistru, să întocmească un “pachet de legi” referitoare la atitudinea statului sovietic față de țăranii basarabeni și la obligațiunile acestora față de noul regim.

Principalele hotărâri privind țăranimea din Basarabia imediat după ocupare au fost adoptate în aceeași zi, la 15 august 1940. Cel mai “important” document, adoptat la Moscova și apreciat în istoriografia sovietică moldovenească drept “act fundamental al puterii sovietice, având scopul creării unei noi orânduirii funciale”², a fost decretul prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. “Cu privire la restabilirea pe teritoriul Basarabiei a valabilității legilor sovietice, privind naționalizarea pământului”, care avea următorul conținut:

“1. A considera revigorată, de la 28 iunie 1940, pe tot teritoriul Basarabiei acțiunea legilor sovietice referitoare la naționalizarea pământului în corespundere cu decretul “Cu privire la pământ”, adoptat de congresul al II-lea al Sovietelor din toată Rusia la 26 octombrie (8 noiembrie) 1917”; tot pământul cu subsolul, pădurile și apele fiind declarat proprietatea statului, adică apanaj al întregului popor.

2. A însărcina Consiliul Comisarilor Poporului al Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene³ și al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești să transpună în viață imediat, pe teritoriul Basarabiei, toate măsurile, referitoare la transmiterea pământului țăranilor în folosință nelimitată și gratuită”⁴.

Astfel tot pământul trece în proprietatea Statului Sovietic și, de acum înainte, el, acest stat, avea să dispună de teritoriul Basarabiei așa cum găsea necesar.

M.C.Sâtnic, analizând documentul arătat mai sus, a tras concluzia că “decretul sublinia că legislația agrară sovietică, în primul rând Decretul leninist cu privire la pământ, deja acționase pe teritoriul Basarabiei și era vorba de restabilirea transformărilor agrare de la sfârșitul anului 1917 – începutul anului 1918”⁵. Această teză se întâlnește și în alte lucrări. “La finele anului 1917, se spune în *Istoria Partidului Communist al Moldovei*, țăranii luau de la marii proprietari pământul, vitele, cerealele, inventarul și le împărțeau între ei”⁶. Astfel, samovolniciile unor săteni au fost generalizate și apreciate drept “acțiuni revoluționare cu ajutorul cărora ea (țăranimea – n.n.) la finele anului 1917 a lichidat proprietatea funciară în ținut”⁷.

Asemenea afirmații sunt derivate ale alteia, celei mai neargumentate din istoriografia sovietică moldovenească, în conformitate cu care, “însuflețiți” de victoria repurtată de bolșevici în octombrie 1917 și “sprijinindu-se pe ajutorul acordat de organele centrale ale Puterii Sovietice, muncitorii și țăranii din Moldova, conduși de bolșevici, au obținut biruința ei și în ținutul natal”⁸.

Analiza minuțioasă a evenimentelor derulate la finele lui 1917 – începutul lui 1918 și a documentelor privind aceste evenimente, efectuată de M. Bruhis, ne convinge ireversibil că nu există vreun temei pentru a se afirma că puterea sovietică ar fi fost instaurată în ținut în perioada indicată⁹. Dimpotrivă, pot fi prezentate numeroase documente care atestă că în Basarabia puterea sovietică nu a fost instaurată în 1917 ori în 1918 și numai în vara anului 1940 Moldova de la est de Prut devine “pământ sovietic”.

Se știe, de asemenea, că declararea pământului drept “apanaj al întregului popor” și alte teze cuprinse în “Decretul cu privire la pământ” s-au dovedit a fi doar un tribut plătit conjuncturii politice. Deja în decretul executivului sovietic “Cu privire la socializarea pământului”, din 19 februarie 1918, problema privind proprietarul pământului era camuflată, pentru că peste un an, în februarie 1919, tot pământul să fie declarat “proprietate a statului”, orice formă de proprietate funciară individuală fiind declarată “efemeră și muribundă”¹⁰. Acesta a fost rostul “decretului leninist” în Rusia Sovietică, iar “restabilirea valabilității lui” pe teritoriul Basarabiei constituie o invenție a aparatului birocratic din Moscova, reluată de istoricii sovietici.

Țărănimea din Basarabia, însă, conform afirmațiilor istoriografiei sovietice moldovenești, lichidase spre finele anului 1917 proprietatea funciară moșierească în ținut¹¹.

Naționalizând pământul rămas și confiscându-l pe acel al bisericilor și mănăstirilor, regimul sovietic a creat în 1940 un “fond special”, din care urmau să fie împroprietăriți țăranii. Conform statisticii întocmite de Comisariatul funciar al R.S.S. Moldovenești, acest fond dispunea în vara anului 1940 de 153.562 ha, inclusiv în județele Bălți – 37.186, Soroca – 30.352, Bender (Tighina) – 23.176, Cahul – 21.780, Chișinău – 20.835, Orhei – 20.254 hectare¹².

Din acest “fond special”, conform indicației conducerii sovietice, puteau fi împroprietărite doar familiile țărenești fără sau cu puțin pământ. În județele Orhei și Chișinău erau considerate cu puțin pământ gospodăriile care posedau loturi până la 2–3 hectare; în Soroca și Bălți – până la 3 ha, iar în Cahul și Bender (Tighina) – până la 3–5 hectare¹³. Din fondul de 153.562 ha de pământ 127.261 ha au fost repartizate celor 112.929 de gospodării, considerate cu puțin ori fără de pământ¹⁴.

Totodată, regimul sovietic a decis limitarea substanțială a suprafețelor de pământ aflate în posesia țăranilor basarabeni. La 13 septembrie 1940 C.C. al P.C. (b) din toată Uniunea și C.C.P. al U.R.S.S. au adoptat hotărârea “Cu privire la normele maxime de folosire a pământului într-o gospodărie țărănească din Basarabia și Bucovina de Nord”, prin care au fost stabilite următoarele limite maxime: în județele Bălți, Soroca, Orhei și Chișinău – 10 hectare, în județele Cahul și Bender (Tighina) – 20 hectare la o gospodărie țărănească¹⁵. Surplusurile erau tăiate și transmise, fără plată, “fondului de împroprietărire” a gospodăriilor fără ori cu puțin pământ¹⁶.

O lună mai târziu, la 12 octombrie 1940, C.C.P. al U.R.S.S. a adoptat hotărârea “Cu privire la normele maxime de vii și livezi într-o gospodărie țărănească din R.S.S. Moldovenească” în conformitate cu care suprafețele de vii și livezi într-o gospodărie nu puteau depăși limita de 2 hectare în cadrul suprafeței totale de pământ¹⁷.

Măsurile arătate mai sus au cauzat modificările proiectate de puterea sovietică. Conform datelor statistice, întocmite de Comisariatul poporului pentru agricultură din U.R.S.S., în Basarabia, pe de o parte, un număr mare de gospodării țărănești au fost deposedate de suprafețele ce depășeau limita maximă stabilită; pe de altă parte, au fost împroprietăriți țăranii care nu aveau ori aveau puțin pământ. A crescut substanțial, de la 14,02% la 45,48%, numărul gospodăriilor cu loturi de 2–3 hectare (vezi Tabelul Nr.1).

Procesul de împroprietărire a țăranilor este prezentat în istoriografia sovietică din R.S.S. Moldovenească ca o manifestare a grijii noului regim față de țăranii români din Basarabia. A. Lazarev apreciază acest fenomen ca “o sărbătoare populară generală plină de bucurie, un mare triumf, la care participă tot satul”¹⁸.

Țăranii, într-adevăr, primeau pământul cu satisfacție. Era și firesc, cu atât mai mult că pentru pământ nu se plătea, iar majoritatea suprafețelor de cereale, viile și livezile erau pe rod. Țăranii, însă, nu-și puteau imagina dimensiunile impozitului agricol și ale livrărilor obligatorii de produse agroalimentare către statul sovietic, care, în realitate, aveau să-i ruineze.

Tabelul Nr. 1

CLASIFICAREA GOSPODĂRIILOR ȚĂRĂNEȘTI DIN JUDEȚELE
DINTRE PRUT ȘI NISTRU ALE R.S.S. MOLDOVENEȘTI, PANĂ
ȘI DUPĂ MODIFICĂRILE AGRARE SOVIETICE DIN 1940¹⁹.

1	G O S P O D Ă R I I			
	până la reformă		după reformă	
	2	3	4	5
Fără pământ	33.835	7,30%	—	—
Cu un lot de pământ până la 2 ha	111.848	24,15%	—	—
2-3 ha	64.951	14,02%	210.652	45,48%
3-5 ha	103.645	22,40%	103.724	22,39%
5-10 ha	105.270	22,73%	122.078	26,35%
10-15 ha	23.169	5,00%	13.771	2,97%
15-20 ha	9.361	2,02%	13.022	2,81%
20-25 ha	5.337	1,15%	—	—
25-30 ha	3.351	0,72%	—	—
mai mult de 30 ha	2.366	0,51%	—	—
T o t a l	463.133	100%	463.247	100%

Vorba e că, foarte curând, în conformitate cu legile și hotărârile elaborate la Moscova și adoptate la Chișinău, pentru ca să fie, iarăși, "confirmate" la Moscova, gospodăriilor țărănești individuale din județele Basarabiei aveau să li se impună plată în bani și livrarea de produse agricole către stat mult peste posibilitățile reale.

La 15 august 1940 C.C.P. al U.R.S.S. a adoptat hotărârea nr. 1470 "Cu privire la impunerea gospodăriilor țărănești din Basarabia și Bucovina"²⁰. Mai întâi Guvernul sovietic a lansat trucul propagandistic potrivit căruia toate gospodăriile țărănești din Basarabia și nordul Bucovinei erau eliberate de achitarea restanțelor la toate categoriile de impozite calculate în baza legilor românești²¹. Această propagandă era adresată, în primul rând, țăranilor basarabeni, care, după bucuria generată de scutirea privind achitarea restanțelor de impozite, urmau "să accepte" dimensiunile impozitelor prevăzute de legile fiscale sovietice. Totodată, acest tertip era adresat și restului populației din provinciile ocupate, care trebuia să fie dominată de gesturile "eliberatoare" ale regimului de ocupație.

În continuare, "hotărârea..." prevedea "extinderea asupra teritoriului Basarabiei și Bucovinei a legii sovietice "Cu privire la impozitul agricol unic", din 1 septembrie 1939"²².

Mecanismul calculării impozitului agricol unic, elaborat pentru gospodăriile țărănești individuale din U.R.S.S., a fost "adaptat" condițiilor Basarabiei și pus în funcțiune imediat după "eliberare". Esența acestuia era următoarea:

Mai întâi, trebuia evaluată suma venitului anual al gospodăriei țărănești, în dependență de mărimea căreia urma să fie stabilit impozitul. De remarcat că era impus venitul ce ar fi fost obținut din agricultură și de la creșterea vitelor. A aprecia, însă, venitul real, obținut de la fiecare sursă: cal, bovină; de pe fiecare hectar de cereale, vie ori livadă etc., în 463.247 de gospodării țărănești individuale, era destul de dificil. Cu atât mai mult că partea cea mai mare a produselor agricole era

consumată în aceleași gospodării țărănești și, prin urmare, nu își găsea o expresie bănească.

Din această cauză venitul urma a fi calculat în baza "normeleor de venit", stabilite prin lege pentru fiecare specie de vite și culturi agricole (grâu, porumb, soia, fasole, cartofi, livadă, vie, fânețe etc.)²³.

Pentru anul 1940 au fost stabilite următoarele "norme de venit" (în ruble): 1 ha de arătură – 300 ruble, 1 ha de livadă și arbuști fructiferi – 1.500 ruble, 1 ha de viță de vie europeană – 2.000 ruble, 1 ha de viță de vie hibrid (producător) – 600 ruble, 1 ha de fânețe – 100 ruble; 1 cal – 250 ruble, 1 taur – 180 ruble, 1 vacă – 300 ruble. În felul acesta evaluarea venitului care urma să fie impus era simplificată și se reducea la stabilirea suprafeței cultivate cu o cultură ori alta și a numărului și speciilor de vite, conform normelor. Apoi norma stabilită prin lege era înmulțită la numărul de vite și la suprafața arabilă. Produsul obținut în urma calculării venitului de la creșterea vitelor se aduna cu cel calculat de pe pământul arabil și se obținea venitul total al gospodăriei care urma să fie impozitat.

După evaluare, în acest mod, a venitului gospodăriei, urma etapa a doua: aprecierea dimensiunilor impozitului. În acest scop pentru anul 1940 au fost stabilite următoarele "cote de impunere":

Tabelul Nr. 2

COTELE DE IMPUNERE A VENITULUI OBȚINUT ÎN GOSPODĂRIILE
ȚĂRĂNEȘTI INDIVIDUALE (STABILITE LA 15 AUGUST 1940)²⁴

Mărimea venitului impus (în gospodărie)	Mărimea impozitului
De la 1.000 la 2.000 ruble	60 ruble + 7 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 1.000 ruble.
De la 2.000 la 3.000 ruble	130 ruble + 8 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 2.000 ruble.
De la 3.000 la 4.000 ruble	210 ruble + 10 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 3.000 ruble.
De la 4.000 la 5.000 ruble	310 ruble + 13 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 4.000 ruble.
De la 5.000 la 6.000 ruble	440 ruble + 17 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 5.000 ruble.
De la 6.000 la 7.000 ruble	610 ruble + 22 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 6.000 ruble.
De la 7.000 la 8.000 ruble	830 ruble + 28 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 7.000 ruble.
De la 8.000 la 10.000 ruble	1.110 ruble + 35 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 8.000 ruble.
De la 10.000 la 20.000 ruble	1.810 ruble + 45 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 10.000 ruble
Peste 20.000 ...	6.310 ruble + 55 copeici pentru fiecare rublă din venitul mai mare de 20.000 ruble

Tot la 15 august 1940 C.C.P. al R.S.S. Moldovenești a adoptat o hotărîre în conformitate cu care gospodăriile țărănești din județele Basarabiei erau obligate să livreze statului produse obligatorii mult peste posibilitățile reale.

Mai întâi, pe această cale, erau extrase din gospodăriile țărănești produsele agricole care constituiau baza alimentară a familiilor țărănești din Basarabia. Astfel țărani erau obligați să predea statului sovietic cereale și porumb în strictă conformitate cu următoarele norme (vezi Tabelul Nr. 3).

Menţionăm că gospodăria ţărănească dădea statului aceste cantităţi de cereale independent de faptul dacă cultiva ori nu culturile respective. Normele anuale de livrare a cerealelor şi porumbului au fost stabilite "în dependenţă de suprafaţa totală de pământ a gospodăriei, inclusiv păşune, grădină, livadă, vie şi arbuşti fructiferi"²⁵.

Tabelul Nr. 3

NORMELE DE PREDARE OBLIGATORIE A CEREALELOR ŞI
PORUMBULUI CĂTRE STAT (în kg de pe un ha)²⁶

Judeţele	Până la 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20- 25 ha	Peste 25 ha
Bălţi	90	150	225	310	400	530	680
Bender (Tighina)	60	100	160	240	340	450	550
Chişinău	60	100	160	240	340	450	550
Cahul	70	115	180	260	340	450	550
Orhei	70	115	180	260	340	450	550
Soroca	90	160	235	320	400	530	680

În contul achitării livrărilor obligatorii de cereale şi porumb trebuiau predate, cel puţin 40 la sută din volumul stabilit, următoarele culturi: grâu, orz, hrişcă, mazăre, ceceviţă, fasole²⁷. În asemenea cazuri livrările puteau fi acoperite cu una ori câteva din aceste culturi, la libera alegere a contribuabilului. În aceste condiţii, o gospodărie ţărănească din judeţul Chişinău, având în folosinţă 6 ha de pământ, era obligată să furnizeze statului sovietic 960 kg de cereale, dintre care, de regulă, 380 kg de grâu şi 580 kg de porumb.

Totodată, conform altei hotărâri a C.C.P. al R.S.S.M., adoptată în aceeaşi zi şi, de asemenea, aprobată la Moscova²⁸, gospodăriile ţărăneşti erau obligate să livreze statului şi mari cantităţi de floarea-soarelui²⁹. Şi în acest caz normele de livrare a floarea-soarelui erau corespunzătoare întregii suprafeţe de pământ de care dispunea ţăranul, adică, chiar dacă în gospodărie nu se cultiva răsărită, cantitatea respectivă urma să fie predată statului.

Tabelul Nr. 4

NORMELE DE PREDARE OBLIGATORIE DE FLOAREA-SOARELUI
CĂTRE STAT PENTRU ANUL 1940 (în kg de pe un ha)³⁰

Judeţele	Până la 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-25 ha	Peste 25 ha
Bălţi	250	300	360	430	510	600	700
Bender (Tighina)	100	130	170	220	280	350	430
Chişinău	250	300	360	430	510	600	700
Cahul	250	300	360	430	510	600	700
Orhei	250	300	360	430	510	600	700
Soroca	250	300	360	430	510	600	700

Prin urmare, aceeaşi gospodărie ţărănească cu 6 ha de pământ din judeţul Chişinău trebuia să mai dea statului şi 2.160 kg de floarea-soarelui. Dar nici aceasta nu era tot, căci ţăranii din jurul Chişinăului, având în folosinţă 6 ha de pământ, erau obligaţi să livreze statului şi 1.920 kg de soia (vezi Tabelul Nr. 5).

Ca şi celelalte produse, cantităţile de soia trebuiau livrate statului independent de faptul dacă ţăranul o cultiva sau nu³¹.

Aşadar, conform "pachetului de legi" adoptat la 15 august 1940, o gospodărie ţărănească cu un lot mediu de pământ de 6 ha - era obligată să livreze statului 960 kg de cereale, inclusiv porumb, 2.160 kg de floarea-soarelui şi 1.920 kg de soia. Ce

însemnau aceste obligațiuni pentru țăranii basarabeni ne putem imagina dacă am raporta cantitățile menționate la productivitatea culturilor respective în anul 1940.

Tabelul Nr. 5

NORMA DE PREDARE OBLIGATORIE DE SOIA CĂTRE
STAT PENTRU ANUL 1940 (în kg de pe un ha)³²

Județele	Până la 1 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-25 ha	Peste 25 ha
Bălți	300	340	400	480	580	680	800
Bender (Tighina)	200	230	270	320	380	430	600
Chișinău	250	280	320	370	430	500	650
Cahul	200	230	270	320	380	450	600
Orhei	250	280	320	370	430	500	650
Soroca	300	340	400	490	580	680	800

Tabelul Nr. 6

RECOLTA LA HECTAR ÎN 1940³³

Orez	75 kg
Grâu de primăvară	440 kg
Grâu de toamnă	640 kg
Ovăș	920 kg
Porumb	1.290 kg
Floarea-soarelui	870 kg
Soia	1.060 kg
Sfeclă	1.600 kg

Prin urmare, pentru a se achita cu statul, gospodăria țărănească cu 6 ha de pământ în folosință trebuia să recolteze grâu de toamnă pe 0,60 ha și porumb pe 0,45 ha, floarea-soarelui pe 2,50 ha și soia pe 1,22 ha. În total, țăranul urma să dea statului, pe un preț redus, recolta obținută de pe 4,87 ha, suprafața totală fiind de 6 ha. Altfel spus, dacă ne-am imagina că gospodăria țărănească ar fi cultivat toate cele 6 ha cu cereale, porumb, floarea-soarelui și soia, ea trebuia să pună la dispoziția statului sovietic 81% din recolta obținută. Vom menționa aici că în anul 1940 a fost obținută o recoltă din cele mai mari din prima jumătate a sec XX³⁴.

Tabloul constituit de noi putea exista doar în imaginația autorilor legilor sus-arătate, pentru că, de regulă, o gospodărie țărănească, pe lângă cereale, floarea soarelui etc., mai cultiva vie, livadă, fânețe, sfeclă furajeră, zarzavat. Așa că situația privind achitarea normelor de predare obligatorie către stat era mult mai grea.

Executarea obligațiilor stabilite prin hotărârile menționate erau considerate datorii primordiale ale fiecărei gospodării țărănești și trebuiau să fie efectuate, necondiționat, din recolta treierată în primul rând și în termenele fixate.

Tabelul Nr. 7

TERMENELE FIXATE PENTRU LIVRĂRILE OBLIGATORII DE
PRODUSE CĂTRE STAT³⁵

	Septembrie	Octombrie	Noiembrie
Grâu	50%	35%	15%
Porumb	15%	40%	45%
Floarea-soarelui	50%	40%	10%
Soia	—	40%	60%

În cazul în care nu îndeplinea obligațiile în termenele stabilite, gospodăria țărănească era supusă unei amenzi echivalente cu prețul de piață al cantității de produse nelivrate³⁶. În același timp, din gospodăria respectivă, o dată cu amenda era luată, în mod indiscutabil, și cantitatea de produse agricole neachitată. Dacă țăranul, când i se confiscă pâinea recoltată, se împotriva, el era tras la răspundere conform articolelor 58 și 58' ale Codului penal al R.S.S.Ukrainene³⁷.

Unele categorii de gospodării țărănești erau scutite, în anumită măsură, de rigorile hotărârilor privind livrările obligatorii către stat. Normele de predare erau reduse pentru gospodăriile compuse din mai mult de 5 persoane. Pentru fiecare persoană, începând cu a șasea, norma de predare obligatorie urma să fie redusă cu 10 la sută. Reducerea, însă, nu putea să depășească, în orice condiții, cota de 50 la sută din norma stabilită pentru gospodăria respectivă³⁸.

Conform prevederilor hotărârilor sus-arătate, nu erau obligate să livreze produse agricole gospodăriile în care capul familiei făcea serviciul militar în rândurile forțelor armate ale U.R.S.S. ori gospodăriile țăranilor bătrâni, feciorul ori ginerele cărora se afla, de asemenea, în armata sovietică, cu condiția că, în ambele cazuri, în familia acestora a rămas un copil mic (până la 7 ani)³⁹.

Nu erau impuse acestor impozitari nici gospodăriile țăranilor inapți de muncă în legătură cu vârsta avansată și care nu mai aveau alți membri ai familiei în gospodăria lor.

Livrările obligatorii de produse agricole erau dirijate și controlate de împuterniciii Comisariatului funciar al U.R.S.S. În fiecare din cele 6 județe ale Basarabiei, încadrate în R.S.S.Moldovenească, se afla un împuternicit al Moscovei. În limitele competenței sale, acesta era obligat să admită, în unele sate ori chiar raioane, devieri, de până la 30 procente, în direcția reducerii ori majorării normei de livrare. În cazul în care, însă, unui sat ori raion i se reducea norma de livrare cu 25-30 la sută, în mod obligatoriu altui sat ori raion, din același județ, tot cu atâta i se majora norma. Altfel spus, orice județ, în orice circumstanțe, trebuia să îndeplinească normele obligatorii stabilite "de sus", reducerile ori majorările fiind admise doar pentru sate și raioane. Aceasta însemna că în condițiile în care unele sate (raioane) ar fi fost afectate de grindină, inundații ori, pur și simplu, ar fi cultivat, date fiind posibilitățile ori tradițiile, mai puține cereale, floarea-soarelui și soia, deficiențele urmau să fie acoperite de alte sate (raioane) din cadrul aceluiași județ.

R.S.S.Moldovenească, conform cifrelor indicate de Moscova, avea de livrat Statului Sovietic cantități foarte mari de pâine. La adunarea activului de partid al republicii din 9-10 septembrie 1940, P.Borodin, prim-secretar al C.C. al P.C.(b) M, avea să declare că statului trebuie livrate 800.000 tone de produse agricole⁴⁰. Această cifră pe atunci ținea de o imaginație prea bogată a liderului bolșevic din Chișinău, pentru că planul propriu-zis avea să cifreze astfel: 346 mii tone de cereale, 52 mii tone de floarea-soarelui și 52 mii tone de soia⁴¹.

Cerealele recoltate cu mari dificultăți erau aduse de către țărani la punctele de colectare "Zagotzero". În 1940 în R.S.S.Moldovenească existau 61 de puncte de colectare cu o capacitate de recepționare de 253.000 tone⁴².

Cerealele colectate la punctele "Zagotzero"-ului erau păstrate în condiții neadecvate, sub cerul liber, lucru care cauza mari pierderi. La 21 decembrie 1940, biroul C.C. al P.C. (b) al Moldovei, luând în discuție chestiunea "Cu privire la livrările de pâine către stat și păstrarea cerealelor la punctele "Zagotzero"-ului din R.S.S.Moldovenească", constata că "din cele 315.668 tone de cereale aduse la punctele de colectare, 69.500 tone se aflau la punctele din periferiile greu accesibile pentru transport. În grămezi se păstrau 65.000 tone, dintre acestea 50.500 tone aflându-se sub cerul liber"⁴³.

La 24 noiembrie 1940 C.C.P. al U.R.S.S. și C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea a expedit în R.S.S.Moldovenească telegrama "Cu privire la mersul nesatisfăcător al livrărilor de pâine către stat", în care se constata că la 20 noiembrie 1940 în R.S.S.M. erau colectate doar 58,7% cereale față de plan⁴⁴. Luând în desbatere această

telegramă, conducerea de partid și guvernul Moldovei Sovietice au tras concluzia că principala cauză a stării create în domeniul livrărilor obligatorii de cereale către stat o constituia "lipsa de control sistematic a îndeplinirii planului, iar tov. Moscovco, împuternicitul Kremlinului în domeniul colectărilor, tov. Tilipman, directorul departamentului "Zagotzerno", secretarii comitetelor județene și raionale de partid, precum și președinții comitetelor executive, nu au asigurat realizarea în termen a hotărârii organelor administrative centrale din Moscova și din Chișinău privind principala măsură a statului"⁴⁵.

Apreciind această stare de lucruri ca *insuportabilă* (subl.ns.-aut.), conducerea R.S.S.Moldovenești a adoptat o voluminoasă hotărâre, prin care Tilipman, director al "Zagotzerno"-ului, care "nu asigurase îndeplinirea hotărârilor C.C. al P.C. (b) M. în vederea curățirii punctelor de colectare a produselor agricole de elementele de clasă străine, existența cărora contravine cerințelor necesare la conducerea sistemului de colectare"⁴⁶, a fost eliberat din funcție⁴⁷.

În județele Basarabiei au fost trimiși reprezentanții Chișinăului "capabili să acorde ajutorul necesar îmbunătățirii lucrului la punctele "Zagotzerno"-ului"⁴⁸, și "să acorde ajutor pe teren, în vederea îmbunătățirii livrărilor de pâine"⁴⁹.

În opinia C.C. al P.C. (b) M. și guvernului Moldovei Sovietice asemenea stare de lucruri în domeniul livrărilor de produse agricole către stat se datora în primul rând "acțiunilor ostile ale dușmanului de clasă". Pornind de la această constatare, de altfel lipsită de temei, împuterniciților, trimiși de la Chișinău în raioane și sate, li s-a pus sarcina "să evedențieze elementele ostile, vinovate de subminarea livrărilor de pâine către stat și să le tragă la răspundere"⁵⁰.

Toți împuterniciții Comisariatului U.R.S.S. pentru colectări, fiind membri ai partidului comunist, erau selectați de C.C. al P.C. (b) M și confirmați de către C.C. al P.C. (b) din toată Uniunea (vezi Tabelele Nr. 8 și 9).

Tabelul Nr. 8

ÎMPUTERNICIȚII COMISARIATULUI POPORULUI DIN U.R.S.S. PENTRU COLECTĂRILE DE PÂINE ÎN JUDEȚELE R.S.S.MOLDOVENEȘTI⁵¹

Județul	Numele	Originea națională	Studii
Cahul	Șapovalov V.Gș.	rus	inferioare
Orhei	Tiulenev T.T.	rus	medii
Bender (Tighina)	Ciubcenco S.T.	ucr.	inferioare
Bălți	Colodcevschi C.P.	ucr.	inferioare
Soroca	Benzari D.A.	mold.	medii
Chișinău			

Tabelele Nr. 8 și 9 demonstrează că majoritatea absolută a celor abilitați să efectueze colectările de produse agricole o constituiau rușii și ucrainenii veniți recent în Basarabia. Nivelul intelectual foarte redus al acestor reprezentanți ai puterii sovietice, precum și necunoașterea limbii române și a modului de viață a populației dintre Prut și Nistru, au determinat în mare măsură comportamentul împuterniciților, care căutau se depisteze elemente ostile regimului sovietic și acționau totdeauna "de pe pozițiile de clasă ale proletariatului".

Prin grija și stăruința împuterniciților, prin frica implantată de ei țăranilor basarabeni, planul de livrări obligatorii către stat în 1940 a fost realizat, până la 1 mai 1941 planul a fost îndeplinit, respectiv: 349.000 tone de cereale ori 100,9%, 55.000 tone de floarea-soarelui ori 105,7% și 61.000 tone de soia, ceea ce constituia 109%

⁵¹Nu avem date.

faţă de plan⁵². Totodată şi din sovhozuri au fost luate 19.000 tone de cereale, 155.000 tone de culturi uleioase⁵³.

Tabelul Nr. 9

ÎMPUTERNICIȚII COMISARIATULUI POPORULUI DIN U.R.S.S.
PENTRU COLECTĂRILE DE PÂINE ÎN RAIIOANELE
R.S.S. MOLDOVENEȘTI CONFIRMAȚI ÎN FEBRUARIE 1941⁵⁴

Raioanele	Numele	Originea națională	Studii
Telenești	Popov F.N.	rus	inferioare
Taraclia	Galbiuc D.S.	ucrainean	inferioare
Baimaclia	Spiculeac F.I.	ucrainean	inferioare
Ciadâr-Lunga	Ohomut I.C.	grec	inferioare
Kotovski			
(Hâncești)	Țiriulnicov M.N.	evreu	medii
Călărași	Stepanov S.F.	bielorus	medii
Chișinău	Cartina M.D.	ucrainean	superioare
Chiperceni	Rojcov A.A.	rus	inferioare
Strășeni	Bazai D.T.	ucrainean	inferioare
Cahul	Sadețchii L.E.	evreu	inferioare
Leova	Procofiiev F.I.	ucrainean	inferioare
Rezina	Tcacenco F.I.	ucrainean	medii
Briceni	Lehovețchi V.S.	ucrainean	inferioare
Ungheni	Șapovalov C.M.	ucrainean	inferioare
Bender			
(Tighina)	Belozub L.N.	ucrainean	inferioare
Soroca	Țumlenic M.I.	evreu	medii neterminate
Vertiujeni	Nicolenco I.P.	moldovean	medii neterminate
Otaci	Curnosenco L.V.	ucrainean	inferioare
Cimișlia	Șapovalov M.C.	rus	inferioare
Ocnița	Beleacov A.C.	ucrainean	inferioare
Căușeni	Tolcaciiov I.P.	rus	medii neterminate
Volontirovca	Siba S.D.	ucrainean	medii neterminate
Comrat	Fadeev D.I.	ucrainean	medii neterminate
Căinari	Miliman S.Z.	evreu	inferioare
Balatina	Negruța N.V.	moldovean	inferioare
Fălești	Fotin M.M.	ucrainean	inferioare
Edineț	Petrenco M.S.	ucrainean	inferioare
Lipcani	Sergheev F.F.	rus	inferioare
Chișcăreni	Popov G.S.	rus	inferioare
Sculeni	Colesnicov	rus	medii
Bălți	Miroșnicenco P.E.	ucrainean	medii
Râșcani	Svediuc L.P.	ucrainean	inferioare
Sângerei	Osipenco V.I.	ucrainean	inferioare
Criuleni	Sercutin A.I.	grec	inferioare
Nisporeni	Sverdliuc A.I.	ucrainean	inferioare
Târnova	Rudic G.A.	ucrainean	medii neterminate
Râspopeni	Bacov A.I.	ucrainean	medii neterminate
Budești	Șevcenco T.C.	ucrainean	medii neterminate
Cahul	Ivanov D.M.	rus	medii neterminate
Cotuijeni	Ermolaev T.T.	rus	medii
Bravicea	Vigura M.T.	ucrainean	inferioare

Sistemul fiscal impus de regimul sovietic în 1940 în Basarabia avea să lipsească gorpodăriile țărănești de principala sursă de existență – produsele agricole. Teascul impozitelor bănești și al predării obligatorii a cantităților mari de pâine către stat constituia una din pârgھیile de includere a țăranilor în colhozuri. Această practică, reluată după război, va fi cauza majoră a catastrofei sociale – foametea din 1946–1947, – în urma căreia aveau să moară sute de mii de basarabeni.

SUMMARY

Having occupied Bessarabia, the Soviet Union formed a legislative basis for obtaining maximum benefit from individual peasant economies. According to the laws adopted in 1940, a peasant economy with a 6 hectare lot was obliged to supply the state with 960 kg of cereals, 2 160 kg of sunseed and 1920 kg of soybean, wich, in 1940, constituted 81 p.c. of the whole harvest.

In case a peasant did not fulfil the obligation, he was fined or made answerable "for counter-revolutionary activity".

NOTE

¹ "Партийное строительство", 1935, Nr. 5, c.1.

² *Istoria Partidului Comunist al Moldovei. Studii*. Chișinău, 1981, p. 265.

³ C.C.P. al R.S.S.Ukraine urina să transpună în viață respectivele măsuri pe teritoriile din sudul și nordul Basarabiei, anexate la Ucraina la 2 august 1940.

⁴ Коллективизация крестьянских хозяйств в правобережных районах Молдавии. Сб. документов. Кишинев, 1969, с. 19.

⁵ М.К.Сытник, Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства в Молдавии. Кишинев, 1976, с. 99.

⁶ *Istoria Partidului Comunist al Moldovei. Studii*. Chișinău, 1981 p. 90.

⁷ А.М.Лазарев, Год 1940 – продолжение социалистической революции в Молдавии. Кишинев, 1985, с. 152.

⁸ *Istoria Partidului Comunist al Moldovei. Studii*, p. 95.

⁹ M.Bruih, *Rusia, România și Basarabia: 1812, 1918, 1924, 1940*. Chișinău, 1992, p. 172–193.

¹⁰ С.Никольский, Аграрные реформы и крестьянство // "Октябрь", 1993, N 8, с. 147.

¹¹ Vezi: А.Лазарев, указ .соч., с. 152

¹² Коллективизация крестьянских хозяйств..., с. 29.

¹³ М.К.Сытник, указ. соч., с. 100.

¹⁴ Коллективизация крестьянских хозяйств..., с. 29.

¹⁵ В.Пасат, Трудные страницы истории Молдовы 1940–1950. Москва, 1994, с. 230.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ В.Пасат, указ.соч., с. 230.

¹⁸ М.К.Сытник, указ. соч., с.105.

¹⁹ А.М.Лазарев, указ. соч., с. 157, 164.

²⁰ Arhiva O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 38, f.15.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ A.O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 38, f. 16.

²⁴ A.O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 35, f. 16–17.

²⁵ A.O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 38, f. 2.

²⁶ *Ibidem*, f. 3.

²⁷ A.O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 98, f. 3.

²⁸ *Ibidem*; f. 1.

²⁹ Бессарабская правда, 1940, 20 августа.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ Ion Șișcanu, *Deșărănirea bolșevică în Basarabia*. Chișinău, 1994, p. 35.

³⁴ *Ibidem*, p. 36.

³⁵ A.O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 2, f. 2, 5, 7.

³⁶ *Ibidem*, f. 4.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ A.O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 98, f. 4.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ A.O.S.P.M., fond 51, inv., dosar 2, f. 35.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 46, f. 286.

⁴² *Ibidem*, f. 287.

⁴³ *Ibidem*, dosar 23, f. 4.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar, 18, f. 3.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 4.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 5.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 55, f. 46; dosar 56, f. 92, 109; dosar 58, f. 73.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ A.O.S.P.M., fond 51, inv. 1, dosar 55, f. 14–16, 34–35; dosar 56, f. 109, 135; dosar 58, f. 92, 100.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 46, f. 286.

EUGENIA ISTRATI

PARTIDUL NAȚIONAL MOLDOVENESC – PRINCIPII IDEOLOGICE ȘI PROGRAMATICE

Constituit la sfârșitul lunii martie – începutul lunii aprilie 1917¹, imediat după biruința revoluției în Rusia, Partidul Național Moldovenesc (P.N.M.) a avut o activitate de scurtă durată (aproximativ un an), dar cu implicații profunde în viața politică și socială a Basarabiei, pentru destinele ei. El a evoluat ca exponentul doleanțelor de un secol ale românilor basarabeni de a se elibera de sub dominația rusească și de a clădi viața socială a provinciei pe principii de libertate și independență, în spiritul ideilor vremii. Este important și faptul că până la sfârșitul anului 1917 (când se formează în noiembrie Partidul socialist-revoluționar moldovenesc) P.N.M. a fost de fapt unicul partid basarabean, căci celelalte formațiuni de pe eșichierul politic al provinciei erau în majoritate filiale locale ale partidelor politice din Rusia conduse din Petrograd.

Activitatea P.N.M. prezintă o pagină deosebită în istoria politică a Basarabiei de la începutul secolului al XX-lea, peste care nu poate trece, fără să ia atitudine, nici un istoric preocupat de problemele mișcării de eliberare națională a românilor de la est de Prut în perioada anilor 1917 – 1918. Semnificația creării P.N.M. a fost remarcată în istoriografia română din perioada interbelică de către P.Cazacu², I.Nistor³, Șt.Ciobanu⁴, On.Ghibu⁵ ș.a. Merită să evidențiem aprecierea relativ amplă a activității P.N.M. făcută de către Șt.Ciobanu în studiul introductiv la culegerea de documente „Unirea Basarabiei”. Rămâne a fi valabilă constatarea autorului precum că „Partidul Național Moldovenesc, în primele luni ale revoluției, devine factorul principal al mișcării naționale din Basarabia”⁶. Nu ne vom referi aici la rolul dezonorabil al istoriografiei sovietice, care timp de mai multe decenii n-a făcut altceva decât să denigreze activitatea P.N.M.⁷ și a fruntașilor lui, folosind un limbaj plin de injurii și denaturări ale adevărului istoric⁷. Unele referiri la activitatea P.N.M. au fost făcute și în publicațiile din Republica Moldova, apărute după 1988: a fost retipărit programul acestui partid însoțit de comentarii adecvate⁸, au fost efectuate unele investigații istoriografice în problema Unirii Basarabiei cu România în 1918, care conțin și aprecieri sumare ale activității P.N.M.⁹

Cu toate că istoria P.N.M. a fost abordată într-un şir de lucrări, totuşi aspecte esenţiale ale activităţii acestuia nu s-au bucurat de cercetarea şi aprecierea necesară. E de ajuns să menţionăm, că astăzi nu se cunoaşte cu exactitate nici măcar durata existenţei acestei formaţiuni politice. O analiză mai amplă a materialelor de arhivă, precum şi a celor publicate în presa vremii, a memoriilor participanţilor la evenimente, în vederea elaborării unei istorii complete a P.N.M., rămâne a fi o sarcină de perspectivă. În rândurile ce urmează vom căuta să nuanţăm doar un capitol din tema dată – elaborarea principiilor ideologice şi programatice ale P.N.M. – moment de importanţă primordială pentru activitatea acestei organizaţii politice naţionale a românilor de la est de Prut.

Închegarea partidului, precum şi elaborarea principiilor lui programatice a constituit un proces destul de dificil. Este recunoscut faptul că organizarea politică a românilor basarabeni a început în anii revoluţiei din 1905 – 1907 din Rusia, când la Chişinău se constituie câteva grupări naţionale – “Societatea culturală moldovenească” (1905), condusă de P.V.Dicescul, mare proprietar de pământ, doctor în filozofie, şi gruparea naţional-democrată de pe lângă ziarul “Basarabia” (1906–1907), în frunte cu avocatul Em. Gavrilă. Ultima grupare schiţase şi un program politic naţional, prin care capătă expresie ideologia mişcării naţionale, ce avea ca punct de reper revendicarea autonomiei provinciei şi reintroducerea în administraţie şi învăţământ a limbii naţionale a populaţiei autohtone majoritare. Reacţia survenită în Rusia a încetinit şi mişcarea naţională din Basarabia, nucleele ei organizatorice s-au destrămat.

Prăbuşirea ţarismului în martie 1917 şi proclamarea de către democraţia rusă a libertăţilor politice i-a găsit pe românii moldoveni din Imperiul rus puţin pregătiţi, neorganizaţi, ceea ce era şi firesc, dacă ţinem cont de condiţiile grele ale opresiunii ruseşti, de lipsa oricăror libertăţi politice. I. Inculeţ menţiona pe bună dreptate în memoriile sale: “Astfel, la începutul revoluţiei moldovenii nu erau organizaţi. În şcoli, în biserică, în administraţie – pretutindeni numai limba rusească. Nu exista nici o organizaţie cu caracter naţional moldovenesc. Nu existau conducători naţionali cunoscuţi şi recunoscuţi de toţi. Aceşti conducători nici nu se puteau forma în acele împrejurări când nici o manifestare naţională nu era cu putinţă”¹⁰.

E drept că exista la Chişinău din 1913 redacţia revistei (iar din 1914 şi a ziarului omonim) “Cuvânt Moldovenesc”¹¹, care, înfruntând restricţiile regimului ţarist, a reuşit să joace într-un anumit sens rolul unui centru de mişcare naţională, însă era preocupată mai mult de propaganda culturală printre locuitorii satelor. În primele zile se făcea resimţită şi neîncrederea în revoluţia rusă. “Cine ştie cum se va întoarce cârma revoluţiei !..Că va merge încă spre stânga, se va mai trage spre dreapta – ori va fi ţintuită locul ca la 1906, la spânzurători şi sugrumată – nimeni nu ştie”¹², – scria în notele sale R.Cioflec, profesor ardelean refugiat în acele zile în Basarabia, exprimând o dispoziţie mai generală. De aceea nu miră faptul că la începutul lui martie 1917, când ajung la Chişinău ştirile despre schimbările produse pe scena politică din capitala imperiului, liderul cadeţilor (partidul constituţional-democrat) din capitala Basarabiei V.Ivanovchi îi convoca pe intelectualii moldoveni la o întrunire pentru a-i atrage de partea acestui partid (pe atunci de guvernământ). Însă această tentativă a eşuat. Poziţia intelectualilor moldoveni a fost expusă de către P.Halippa, care a menţionat că ei nu sunt împotriva colaborării cu ruşii şi cu alte naţionalităţi în revendicările ce-i privesc pe toţi, dar totodată revoluţia pune în faţa moldovenilor probleme şi revendicări specifice. De aceea intelectualii moldoveni sunt obligaţi să se gândească la crearea propriilor “forţe active care să răspundă tuturor nevoilor ce se vor ivi”¹³. În curând intelectualii moldoveni din mai multe oraşe concomitent încep să formuleze ideea despre necesitatea unei organizaţii naţionale. La Chişinău primele manifestări de organizare a moldovenilor încep în cercul de pe lângă redacţia ziarului “Cuvânt Moldovenesc”. Mişcarea de la redacţia acestui periodic atrage atenţia tuturor luptătorilor pentru drepturile moldovenilor. După cum consemna R.Cioflec, moldovenii naţionalişti dacă vreau “să înştiinţeze cum stă treaba revoluţiei din partea moldovenească” tot la gazetă trebuie să vie¹⁴. Aici soseau, formând un flux continuu, studenţi, militari veniţi în concediu, funcţionari moldoveni din Chişinău şi din împrejurimi şi alţii¹⁵. Iar cei care se aflau mai departe trimiteau la redacţie scrisori cu propuneri de organizare a moldovenilor. Este semnificativă în acest sens scrisoarea din 17 martie 1917, expediată

redacției periodicului "Cuvânt Moldovenesc" din or. Bolgrad de către I. Pelivan, Șt. Ciobanu și I. Valuță, care cuprindea nu numai un înflăcărat îndemn la organizare, dar și un program de acțiune destul de îndrăzneț pentru acele zile. "Trebuie să ne organizăm – se spunea printre altele în această scrisoare, – trebuie să se adune toate elementele culte moldovenești din toate unghiurile Basarabiei. Trebuie să se adune toată suflarea românească din toate colțurile Rusiei... Subsemnații găsim de cuviință să vă rugăm pe toți cei grupați în jurul scumpului nostru "Cuvânt Moldovenesc" să luați inițiativa organizării unei adunări a elementelor moldovenești..."¹⁶. Apeluri la organizare, la unire răsunau de pretutindeni. "Moldovenilor!... uniți-vă și începeți lupta pentru căpătarea dreptului la o viață națională slobodă potrivit cu firea și menirea neamului nostru moldovenesc"¹⁷ – îi chema pe cititorii săi ziarul "Cuvânt Moldovenesc".

Consolidarea politică a moldovenilor a fost urgentată atât de desfășurarea vertiginoasă a revoluției în Rusia, cât și de apariția la Chișinău a numeroaselor organizații ale partidelor politice din Rusia, preocupate de apărarea diverselor interese, afară de cele ale băștinașilor.

Începând cu decada a doua a lunii martie și până la 5 aprilie 1917 din inițiativa lui P. Halippa, redactor-șef al "Cuvântului Moldovenesc", fost colaborator la ziarul "Basarabia" (1906-1907), au avut loc succesiv mai multe întruniri ale moldovenilor în scopul constituirii unei organizații politice naționale. La aceste adunări veneau reprezentanții diverselor categorii sociale: intelectuali, țărani, preoți, studenți, militari, unii moșieri, care-și mai păstrasera conștiința de neam¹⁸. În cadrul întrunirilor s-au cristalizat două tendințe în privința caracterului viitoarei formațiuni. Mai întâi a apărut ideea de a înființa, ca și la 1905, o "Societate culturală moldovenească", care să lupte pentru deșteptarea poporului. Însă foarte repede ideea a fost abandonată. Devine dominantă ideea organizării unui partid politic al moldovenilor¹⁹. Orientarea ideologică a formațiunii și-a găsit reflectare în chiar denumirea ei – Partidul Național Moldovenesc. Remarcăm, totodată, că fusese formulate și alte propuneri, ca aceea, de exemplu, a lui S. Cujbă, care se pronunța pentru un partid "autonomist", și nu "național", pe motiv că astfel de partide erau compromise în Rusia²⁰. Conform unor relatări și P. Cazacu a formulat obiecții împotriva caracterului național al noii organizații, susținând că moldovenii trebuie să meargă mână-n mână cu întreaga democrație, fără deosebire de naționalitate, pentru a întări libertățile câștigate²¹. Iar reprezentanții studenților de la Kiev cereau ca partidul să se numească "național-democrat"²².

Ideea națională a fost suportul tuturor formulărilor din programul partidului ce se crea. Această ideologie, apărută la începutul secolului XX, era în concordanță cu ideile ce dominau gândirea socială a epocii. Tot secolul XIX în Europa a fost marcat de lupta pentru afirmarea principiului naționalităților, a dreptului popoarelor subjugate de a se dezvolta liber în cadrul statelor naționale. În anii primului război mondial acest principiu în formulare nouă – dreptul popoarelor la autodeterminare – a fost proclamat de către aliați drept unul din obiectivele războiului purtat de acestea.

Principiile programatice ale mișcării naționale au fost dezbătute în cercul de la redacția ziarului "Cuvânt Moldovenesc" pe tot parcursul lunii martie 1917.

Elaborarea lor a fost însoțită de confruntări de idei dintre cele mai acute, determinate de structura socială a mișcării ce se constituia. Un grup, majoritar, îl alcătuiau intelectuali basarabeni (juriști, publiciști, medici, învățători), o parte din care erau strâns legați prin originea lor de țărănimea provinciei. Un alt grup, mai mic, era format din boieri moldoveni care-și păstrasera conștiința națională și acum erau gata să conlucreze cu forțele democratice naționale. Conform unor relatări, boierii părtăși la crearea partidului (P. Gore, V. Stroescu, Vl. Herța, P. Anghel, M. Glavce, M. Razu) nu aveau nimic nici împotriva reformei agrare²³. Al treilea grup, cel mai mic, era al țăranilor. Divergențele apărute vizau raportul între revendicările naționale și sociale ce urmau să fie incluse în programul partidului. Despre aceste confruntări scrie amănunțit în jurnalul său de însemnări zilnice O. Ghibu²⁴. Un punct de vedere era cel expus de P. Halippa, susținător înflăcărat al intereselor naționale ale moldovenilor, apărător intransigent al țăranimii exploatate. El propunea ca alături de postulatele naționale în program să fie fixată în mod obligatoriu promisiunea de a da țăranilor pământ fără plată. Alt concept, propus de O. Ghibu și

împărtășit nu numai de refugiații ardeleni din redacția "Cuvântului Moldovenesc", cum consideră unii memorialiști, dar și de o parte din intelectualii și țăranii basarabeni (E.Alistar, I.Codreanu și a.)²⁵, presupunea evitarea unor formulări radicale în problema pământului, plasarea revendicărilor naționale mai presus de toate celelalte și păstrarea, pe această bază, a unității mișcării naționale, menținând în rândurile ei și pe moșierii moldoveni, care erau totodată și personalități ale vieții publice din provincie. Prima orientare urmărea soluționarea problemelor naționale și sociale concomitent, cea de a doua era pentru rezolvarea lor consecutivă, primatul având cea națională. Adepții ultimei orientări erau îngrijorați de faptul că dispersarea rândurilor luptătorilor pentru eliberarea națională în clase sociale ar conduce la slăbirea mișcării, la acapararea ei de către forțele ostile intereselor moldovenilor. Și într-adevăr, în presa de expresie rusă atacurile asupra mișcării naționale din Basarabia începuse, după cum consemna un contemporan, "încă mai înainte de a se fi pornit ea cumsecade"²⁶. "Să nu facem chestie de clase, să facem un program care să ne unească pe toți" – acest crez expus de O.Ghibu cu multă pasiune și forță de convingere a avut efect²⁷. În problema pământului, problema socială cea mai acută pentru Basarabia, a fost formulată o revendicare de compromis cu caracterul cel mai general: "să se dea pământ sătenilor plugari, care n-au pământ deloc ori n-au de ajuns". În felul acesta se credea că va fi asigurată unirea tuturor moldovenilor, fără deosebire de stare socială, sub steagul Partidului Național Moldovenesc.

Redacatat în varianta finală de către o comisie (N.Alexandri, O.Ghibu, P.Halippa, A.Groapă și alții), programul a fost votat la 5 aprilie 1917²⁸ de adunarea membrilor fondatori ai partidului și publicat în ziarul "Cuvânt Moldovenesc" din 9 aprilie 1917, iar apoi și în foi volante. În aceeași zi, la 5 aprilie, a fost desemnată și conducerea P.N.M., care alături de *program* și *organizare* prezintă un element constitutiv de bază al oricărei formațiuni politice. A fost ales un comitet central provizoriu.

Președinte a fost desemnat Vasile Stroescu, boier cu vederi democratice și cu mare autoritate morală pentru activitatea sa filantropică de susținere a culturii și învățământului românesc, membru al Academiei Române din 1910. Fiind, însă, bolnav la Odesa, V.Stroescu n-a mai putut veni la Chișinău să conducă efectiv partidul, limitându-se la susținerea lui materială și morală. Vicepreședinți au fost aleși P.Gore și Vl.Herța, personalități cunoscute prin activitatea lor publică și culturală, de asemenea moșieri. Secretar general a fost ales P.Halippa²⁹.

Programul adoptat la 5 aprilie 1917 la Chișinău avea următorul conținut:

PROGRAMUL PARTIDULUI NAȚIONAL MOLDOVENESC

"În fața stărilor noi de viață politică în Rusia aduse prin căderea vechii stăpâniri și prin venirea unei stăpâniri democratice, care cheazăshiește slobozenia fiecărui om și a fiecărui neam din această țară, Partidul Național Moldovenesc, alcătuit acum, se simte dator a pași și el pe calea dobândirii drepturilor cetățenești și naționale pentru moldovenii din Basarabia și de dincolo de Nistru.

1. Fiind încredințați, că o țară poate înainta numai dând cetățenilor săi puțința unei desfășurări slobode a tuturor puterilor lor sufletești și trupești, Partidul Național Moldovenesc va ajuta în tot chipul pe cei care luptă pentru așezarea temeinică a slobozeniilor cetățenești și naționale, dobândite prin revoluția rusească.

El va lupta alături de celelalte popoare ale Rusiei pentru slobozeniile naționale ale tuturor, pentru înfăptuirea votului (glăsuirei) obștească, deopotrivă, de drept și tănuț, pentru slobozenia cuvântului, a tiparului, a adunărilor și a credinței și pentru așezarea unui chip (formă) nou de ocârmuire a țării, care să cheazășluiască în măsura cea mai dreaptă întruparea acestor lucruri.

2. Plecând de la gândurile democratice și naționale, mărturisite atât de stăpânirea vremelnică a Rusiei, cât și de ocârmuirile țărilor întovărășite cu ea în marele război de acum, Partidul Național Moldovenesc va lupta pentru dobândirea celei mai largi autonomii administrative, judecătorești, bisericești, școlare și economice a Basarabiei. Rămânând legată și de aici încolo de Rusia prin legile de interes de obște, Basarabia va

avea să-și ocârmuiască singură viața ei din lăuntru, ținând seama de drepturile naționale ale tuturor locuitorilor ei.

Drept urmare a celor spuse până aici, Partidul Național Moldovenesc va lupta ca:

3. Toate legile care privesc viața din lăuntru a Basarabiei să le întocmească Dieta provincială (Sfatul Țării), potrivit obiceiurilor vechi și nevoilor de acum ale țării. În parlamentul Rusiei întregi, Basarabia să fie înfățișată prin trimișii ei într-un chip care se va hotărî mai târziu, iar pe lângă stăpânirea de sus ea să fie înfățișată printr-un însărcinat anume al Basarabiei.

4. Administrația (ocârmuirea locală) și judecățile să se împlinescă, de sus până jos, de către slujbași ieșiți din sânul poporului. Limba rusească să fie numai pentru legăturile cu stăpânirea de sus.

5. În școlile de toate treptele limba de predare să fie limba națională a poporului. Limba rusească se va învăța în școli ca obiect de învățământ (ca învățatură deosebită). În toate satele și orașele să se facă școli bune, cu mai mulți ani de învățatură, și toți copiii să fie îndatorii a învăța la acele școli.

6. Biserica să-și aibă autonomia ei, adică să se ocârmuiască singură; ea să alcătuiască o mitropolie deosebită, cu arhiereul moldovean în frunte. Preoții să fie crescuți în limba moldovenească și toate slujbele bisericești să se facă în această limbă.

7. Moldovenii să nu mai fie duși la oaste afară de Basarabia, și să învețe aici pe loc slujba ostășească în limba moldovenească. Limba rusească să rămână numai pentru comanda mai înaltă.

8. Colonizarea, adică aducerea și așezarea străinilor pe pământul Basarabiei, să se oprească, și să se dea pământ sătenilor plugari care n-au pământ deloc ori n-au de ajuns.

9. Să se întocmească cât mai bine viața economică a Basarabiei și veniturile țării să se întrebuințeze pentru nevoile acesteia. Veniturile moșiiilor mănăstirilor închinete, dăruite de domnii și boierii moldoveni din vechime, să fie întrebuințate pentru așezămintele de cultură și de binefacere moldovenești și, în sfârșit:

10. Moldovenilor de dincolo de Nistru să li se cheazășluiască aceleași drepturi naționale pe tărâm cultural, bisericesc, politic și economic, pe care le vor avea în Basarabia locuitorii de alt neam.

Pe aceste temeuri se așează Partidul Național Moldovenesc și el nădăjduiește tare, că sub steagul desfășurat aici va izbuti să adune toată suflarea moldovenească și să o ducă la izbândirea sfintelor noastre drepturi de care am fost lipsiți până acum³⁰.

Analizând programul de mai sus, observăm că P.N.M., bazat pe ideologia națională, nu cuprindea în programul său toate problemele economice, sociale, politice, ci cu preponderență pe cele care țineau de emanciparea națională a românilor moldoveni din Basarabia. Piatra unghiulară a întregului eșafodaj de revendicări o constituia **“dobândirea celei mai largi autonomii administrative, judecătorești, bisericești, școlare și economice a Basarabiei”** (subl. n. – E.I.), formulată în p.2 al programului. Drept suport juridic al revendicării autonomiei provinciei alcătuitoii programului invocă principiul naționalităților ca formulă de drept public internațional, expus de ei într-o formă accesibilă tuturor (*“Plecând de la gândurile democratice și naționale, mărturisite atât de stăpânirea vremelnică a Rusiei, cât și de ocârmuirile țărilor întovărășite cu ea în marele război de acum...”*).

Următoarele puncte, afară de ultimul, nu fac altceva decât să descifreze ce va însemna autonomia pentru Basarabia: înființarea unui parlament al provinciei – “Sfatul Țării”, care să întocmească “toate legile, care privesc viața din lăuntru a Basarabiei” (p.3), administrație și judecăți în limba poporului (p.4), școli de toate treptele cu limba națională de predare (p.5), autonomia bisericii, alcătuirea unei mitropolii și slujba bisericească în limba maternă (p.6), crearea unităților militare naționale (p.7), oprirea înstrăinării pământului Basarabiei prin colonizări cu străini (p.8)

Merită să remarcăm faptul că revendicările naționale, așa cum au fost expuse în programul P.N.M., nu sunt contrapuse curentului de idei democratice cu o largă circulație în fostul imperiu țarist, ba mai mult – ele se prezintă ca o continuare firească a acestora.

Astfel, în preambulul programului se specifică că P.N.M., pornind de la declarațiile noului guvern ("stăpânirii democratice") al Rusiei despre libertățile fiecărui om și ale fiecărui neam, vă căuta să dobândească pentru moldovenii din Basarabia și cei de la est de Nistru "drepturi cetățenești și naționale". În punctul 1 libertățile naționale sunt din nou plasate în același rând cu cele cetățenești și politice, relevând astfel o abordare a problemei naționale într-un context mai larg, în cadrul general democratic. În acest punct se vorbește despre "slobozenii cetățenești și naționale", despre lupta "alături de celelalte popoare ale Rusiei pentru slobozeniile naționale ale tuturor", pentru dreptul de vot universal, libertatea cuvântului, a adunărilor și a credinței.

Legăturile Basarabiei autonome cu Rusia urmau să fie reglementate prin "legile de interes de obște", prin reprezentanții ei în parlamentul Rusiei și printr-un însărcinat al Basarabiei "pe lângă stăpânirea de sus" (p.p. 3,4). În p. 2 se fixa respectarea drepturilor naționale ale minorităților din Basarabia.

Problemele economice, abordate numai tangențial, aveau și ele coloratură națională, vizau lichidarea unor nedreptăți comise de vechiul regim țarist față de populația autohtonă. Programul cerea oprirea colonizării pământului Basarabiei cu străini (p. 8), întrebuințarea veniturilor provinciei pentru nevoile acesteea. În problema pământului, cum am menționat deja, a fost inclusă o revendicare de ordin general – "să se dea pământ sătenilor plugari care n-au pământ deloc ori n-au de ajuns" (p. 8), urmând să se revină la această problemă după obținerea autonomiei.

Un moment important, ce merită a fi evidențiat, e că P.N.M. se considera un exponent al intereselor tuturor moldovenilor din Rusia. Despre aceasta se vorbește chiar în preambul și apoi în ultimul punct, care revendică și pentru moldovenii de peste Nistru drepturi naționale pe tărâm cultural, bisericesc, politic și economic (p. 10).

În felul acesta programul P.N.M. a exprimat în mod concis doleanțele tuturor moldovenilor în vederea redobândirii drepturilor naționale care li s-au luat în curs de peste un veac de către imperialismul răsărit: pământul strămoșesc, școli în limba română, biserici cu predici în limba maternă, o oaste moldovenească pe teritoriul Basarabiei și nu cea a ocupanților, etc. Pentru moldoveni nu se cerea nimic din ceea ce ei n-ar fi posedat mai înainte, sau n-ar fi corespuns organizării unei vieți naționale proprii pe pământul lor istoric pe principiul naționalităților.

Pentru a-i aduna pe toți moldovenii sub steagul național Comitetul Central al P.N.M., condus în absența lui V.Stroescu de către P.Gore, a organizat o propagandă energetică a ideilor programului în paginile presei, prin foi volante. S-au luat măsuri pentru propagarea ideilor P.N.M. în provincie, unde începuse a lucra printre țărani moldoveni reprezentanții partidelor socialiste internaționaliste rusești. Delegați ai P.N.M., în majoritatea lor membri ai Comitetului Central, au luat parte în aprilie-mai 1917 la lucrările diverselor congrese profesionale convocate la Chișinău, unde fac cunoscute scopurile și ideile Partidului Național Moldovenesc. Astfel, la congresul cooperatorilor din Basarabia (6 aprilie 1917) au participat ca delegați ai Partidului Național Moldovenesc Gurie Grosu, membru al C.C., și P.Halippa, secretarul general al Partidului. La acest congres doctrina P.N.M. a avut un succes deosebit. Cooperatorii nu numai au acceptat în mod integral programul P.N.M., ci au adresat guvernului provizoriu de la Petrograd un memoriu, prin care cereau împlinirea punctelor acestui program³¹.

La congresul cadrelor didactice ale școlilor din Basarabia (11-13 aprilie 1917) P.N.M. a fost reprezentat de către vicepreședintele V.Herța și secretarul general P.Halippa, care au făcut cunoscut programul organizației lor și au apelat la învățători să adere și ei la acest program, așa cum au procedat cooperatorii. Congresul, alcătuit în majoritate din ruși șovini, a respins propunerea. Cea mai mare concesie a congresului vizavi de revendicările moldovenilor a fost aceea, care admitea ca în școlile populare învățătura să înceapă "în limba copiilor", urmând să continue din clasa a 3-a în limba rusă³².

La congresul preoților basarabeni (18-24 aprilie 1917) au participat în calitate de delegați ai P.N.M. O.Ghibu și P.Gore, care a rostit o cuvântare ce a încheiat-o cu versurile patriotice înălțătoare ale lui C.Sion și A.Mureșanu. Preoțimea a votat la sfârșitul congresului o rezoluție în care s-a declarat pentru "cea mai largă autonomie a Basarabiei"³³.

La congresul studenților moldoveni (20 mai 1917) a participat P.Halippa, secundat de data aceasta de dr. E.Alistar, membră a C.C. al P.N.M. După discursuri înflăcărâte în spiritul unui pluralism nelimitat de opinii, și acest congres s-a pronunțat pentru susținerea programului P.N.M., evidențiind în special revendicarea autonomiei³⁴.

La congresul învățătorilor moldoveni (25–28 mai 1917) au participat P.Halippa, V.Herța și P.Gore. Ultimul era totodată și reprezentant al zemstvei guberniale împuternicit să deschidă congresul. Hotărârile acestui congres referitoare la întemeierea învățământului național românesc în Basarabia (alfabet latin, școli, manuale, biblioteci, activitate extrașcolară în limba română) au demonstrat o concordanță totală cu ideile P.N.M., cu tezele lui programatice. Iar în problema politică (raportor V.Herța, vicepreședinte al P.N.M.) congresul a adoptat o formulare chiar mai radicală decât cea a programului P.N.M. Dacă în program se vorbea despre autonomie administrativă, culturală, religioasă, învățătorii moldoveni s-au pronunțat în mod deschis “pentru cea mai largă autonomie teritorială și politică a Basarabiei”³⁵ (subl. n. – E.I.).

Propagat prin intermediul ziarului “Cuvânt Moldovenesc”, prin broșuri și manifeste, precum și prin cuvântul viu al fruntașilor P.N.M., programul acestei organizații politice a ajuns să fie cunoscut într-un scurt răstimp de cercurile active ale populației. Tezele programatice referitoare la autonomie și naționalizarea vieții sociale a provinciei în sens moldovenesc s-au bucurat de susținere totală, după cum s-a văzut mai sus, din partea cooperatorilor, preoților, studenților și învățătorilor moldoveni. Punctele despre școala națională, slujbă bisericească în limba poporului, armată națională, și, cel mai important, despre autonomia Basarabiei – din teze programatice ale P.N.M. s-au transformat pe parcursul lunilor următoare în lozinci pentru majoritatea absolută a moldovenilor, porniți la lupta pentru drepturile naționale. În jurul acestor probleme s-a axat ulterior întreaga viață politică a provinciei.

Pe acest fundal, ce se contura în aparență favorabil, P.N.M. este cuprins de o criză ideologică, care s-a răsfrânt negativ asupra realizării propriului program. Piatra de încercare s-a dovedit a fi problema agrară. Ideile radicale în chestiunea pământului, propagate de partidul eserilor din Rusia, începuse să pună stăpânire pe o bună parte a țăranilor și soldaților moldoveni. La 19 aprilie 1917, a doua zi după renumitul miting al ostașilor moldoveni din garnizoana Odesa, a avut loc o adunare a organizației din Odesa a P.N.M. Au participat P.Halippa și Gh.Buruiană ca delegați ai Comitetului Central al partidului. Această adunare a introdus în programul partidului un șir de schimbări, acceptate de către delegații din Chișinău. Au fost introduse completări despre republică ca formă de guvernământ în Rusia, despre învățământul școlar fără plată, despre supunerea proiectelor de legi aprobării poporului, dreptul de a revoca deputații³⁶ etc. Schimbarea esențială a fost cea în problema pământului, aceasta fiind dată într-o formulă ultraradicală: întreg pământul țării să se dea țăranilor fără plată în corespundere cu legea, care o va elabora Sfatul Țării. Drept consecință a acestor reevaluări programatice în partid începe o scindare ce amenință însăși existența lui. Are loc divizarea forțelor în baza celor două variante de program: de la Odesa și de la Chișinău. Au fost lansate mai multe idei despre dizolvarea partidului, despre crearea a două partide naționale moldovenești (unul mai radical, altul mai moderat), despre crearea unui partid țărănesc.

Moșierii P.Gore și V.Herța, ambii vicepreședinți ai P.N.M., iese din partidul care, în viziunea lor, știrbea principiul proprietății și includea în programul său nerespectarea dreptului privat. (Remarcăm, că V.Stroescu încă mai înainte se dezisese de președinție pe motive de boală). În felul acesta pe la mijlocul lunii mai 1917 s-a reușit ca Programul P.N.M. – varianta din Chișinău – să fie redactat întocmai ca cea de la Odesa³⁷. Cu acest program P.Halippa s-a prezentat la Congresul I al țăranilor din Basarabia (21–24 mai 1917). În plus el a mai declarat, că programul P.N.M. e ca și cel socialist-revoluționar. Însă congresul țăranilor, dirijat cu multă abilitate de către socialiștii-revoluționari locali, precum și de emisarii din Petrograd, a primit programul acestora, care includea revendicarea despre trecerea pământului fără plată către țărani pe calea socializării lui.

Pentru a contracara acțiunea partidelor rusești îndreptată spre sustragerea țăranimii moldovenești de la mișcarea de emancipare națională, P.N.M. publică la 31 mai în ziarul “Cuvânt Moldovenesc” un adaos la programul său, intitulat “Cum privește Partidul

Național Moldovenesc treaba pământului". Acest manifest substituia de fapt punctul 8 al programului partidului și adopta aproape integral punctul de vedere al partidului eserilor în chestiunea agrară, concepție în fond irealizabilă în condițiile concrete ale Basarabiei. Pornind de la teza că tot pământul țării trebuie să fie dat fără plată celor care îl muncesc, P.N.M. propunea rezolvarea problemei pământului de către viitorul "Sfatul Țării" prin socializare (prin obștile sătești pământul urma să fie împărțit plugarilor după o normă anumită pentru folosință, însă fără drept de stăpânire), adică plugarii nu deveneau proprietari funciari. Din formularea precedentă a punctului 8 al programului a fost menținută doar teza despre oprirea colonizării pământului Basarabiei cu străini.

S-a făcut simțit și efectul atacurilor masive ale oponentilor politici asupra principiilor ideologice ale programului P.N.M. În periodicele de expresie rusă din Chișinău acesta era învinuit de antidemocratism, separatism, etc. Fruntașii P.N.M. au fost nevoiți să răspundă în presă cu articole în apărarea principiilor naționale ale partidului și să dovedească că ele nu contraziceau prin nimic principiile democrației. Slăbit de aceste atacuri, deusolat ca urmare a oscilărilor unor fruntași ai săi între ideea națională și cea socialist-revoluționară sau țărănistă, P.N.M., ca forță politică organizată, pierde tot mai mult din influența sa asupra evenimentelor politice din provincie.

În iulie 1917 inițiativa organizării politice a Basarabiei a fost preluată de către o altă forță politică, de asemenea cu caracter național – comitetele militare ale soldaților și ofițerilor moldoveni din armata rusă, care crează la Chișinău un organ reprezentativ al lor – Comitetul Executiv Central Moldovenesc. Proclamarea autonomiei, constituirea și convocarea "Sfatului Țării" ca organ legislativ al provinciei – toate acestea au fost înfăptuite în toamna anului 1917 de către ostașii și ofițerii moldoveni organizați de Comitetul Executiv Moldovenesc din Chișinău în baza ideilor lansate în martie 1917 prin postulatele programului Partidului Național Moldovenesc.

Deci, putem concludiona, că P.N.M., continuând cauza luptătorilor din gruparea național-democrată de la 1906, a reluat, în noile condiții istorice create de revoluția rusă din martie 1917, torța luptei pentru redobândirea drepturilor politice, sociale și culturale ale populației majoritare autohtone. Ideologia mișcării naționale, apărută la începutul secolului al XX-lea în mediul intelectualității naționale, capătă o dezvoltare în continuare prin programul Partidului Național Moldovenesc, adoptat la începutul lunii aprilie 1917.

Având ca suport teoretic ideologia mișcării naționale, P.N.M. a formulat în programul său principii ce reflectau plenar năzuința populației românești din Basarabia de a recăpăta drepturile sale naționale de care fusese deposedată în timpul celor 106 ani de ocupație rusească. Ideea dominantă a programului era revendicarea autonomiei politice și teritoriale a Basarabiei, care în cele din urmă a dus la separarea acestei provincii românești de Imperiul rus. Ideile programatice ale P.N.M., transpuse în formele accesibile maselor largi, au avut o mare putere de penetrare în rândurile populației băștinașe, fapt demonstrat de numeroase adunări și congrese ce s-au perindat pe parcursul anului 1917. Deși în vara anului 1917 P.N.M. suporta urmările unor confruntări interne, precum și atacurile dușmănoase ale adversarilor politici, principiile ideologice lansate prin programul său au contribuit la activizarea luptei de eliberare națională, care a culminat în toamna anului 1917 cu proclamarea autonomiei Basarabiei, urmată mai târziu de crearea Republicii Democratice Moldovenești, declararea independenței acesteia față de Rusia.

SUMMARY

The article is an attempt at analyzing the ideological principles and programme of the Moldavian National Party (MNP) created in Chișinău in the late March – early April, 1917. It is mentioned that the national ideas that had emerged in the early 20th century constituted a theoretical support for the newly created political formation. In its programme the MNP formulated the principles aimed at restoring political, social and cultural rights forfeited by the Romanian population in the course of the 106 years of the Russian occupation. The

principles of the MNP programme contributed to the activization of the national liberation struggle and the proclamation Bessarabian autonomy as the first step to independence.

NOTE

¹ Mai detaliat despre controversele în problema datei constituirii Partidului Național Moldovenesc se tratează în articolul: E.Istari, **Unele considerații cu privire la data înființării Partidului Național Moldovenesc**. // *Revista de istorie a Moldovei*, 1995, nr. 1.

² Petre Cazacu, **Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918**, ediția a II-a. Chișinău, 1992, p. 254–257.

³ Ion Nistor, **Istoria Basarabiei**. Chișinău, 1991, p.276.

⁴ Ștefan Ciobanu, **Unirea Basarabiei**, ediția a II-a. Chișinău, 1993, p.36–39, 50.

⁵ O.Ghibu, **De la Basarabia rusească la Basarabia românească**, vol.I. Cluj, 1926, p. CXVI.

⁶ Șt.Ciobanu, **op. cit.**, p. 38.

⁷ O încercare de a combate calomniile istoriografiei sovietice în problema activității Partidului Național Moldovenesc este întreprinsă de V.Popovschi în articolul istoriografic: **Despre Partidul Național Moldovenesc creat în 1917**. // *Destin românesc*, 1994, nr. 2, p. 119–128.

⁸ Programul P.N.M. a fost retipărit în: *Deșteptarea. Bulătin informativ al Frontului Popular din Moldova*, 1989, nr.

⁹ *Cugetul*, 1992, nr. 2, p. 38–61; *Destin românesc*, 1994, nr. 2, p.121–123.

¹⁰ Ion Țurcanu, **Unirea Basarabiei cu România în 1918. Aspecte controversate ale problemelor**. // *Patrimoniul*, 1993, nr. 2 p. 11–13.

¹¹ Ion Incuț, **O revoluție trăită**. Chișinău, 1994, p.55.

¹² *Cuvânt Moldovenesc* era condus de N.Alexandri și S.Murafa și redactat de P.Halippa.

¹³ Romulus Cioflec, **Pe urmele Basarabiei. Note și impresii din revoluția rusească**. Chișinău, 1992, p.221.

¹⁴ **Arhivele Statului Iași**, fond personal "Vasile Harea", dosar 38f, fila 2115.

¹⁵ R.Cioflec, **op. cit.**, p. 221.

¹⁶ **Arhivele Statului Iași**, fond personal "Vasile Harea", d. 38f, f. 2128.

¹⁷ **Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii**. Chișinău, 1933, p. 46.

¹⁸ *Cuvânt Moldovenesc*, 1917, 19 martie.

¹⁹ V.Harea, în 1917 ziarist și participant la ședințele de constituire a P.N.M., enumeră printre participanți pe I.Pelivan, D.Ciugureanu, P.Gore, A.Mateevici, V.Ghenzul, Vi.Chiorăscu, Gh.Buruiiană, A.Groapă, P.Corobceanu, S.Murafa, E.Alistar, N.Siminel, P.Stihi, C.Popescu, T.Neaga, A.Gavriliță, A.Bocanescu, A.Botezat, A.Hodorogea, M.Donici, N.Alexandri, P.Anghel, ardelenii O.Ghibu, R.Cioflec și a. // **Arhivele Statului Iași**, fond personal "Vasile Harea", d. 38f, f. 2128, 2129.

²⁰ *Ibidem*, f. 2137.

²¹ O.Ghibu, **În vâltoarea revoluției rusești. Însemnări din Basarabia anului 1917**. București, 1993, p. 18.

²² O.Ghibu, **Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917–1918)**. Amintiri. Chișinău, 1992, p. 110.

²³ O.Ghibu, **În vâltoarea revoluției rusești...**, p. 46.

²⁴ R.Cioflec, **op. cit.**, p.226, 227, 229.

²⁵ O.Chibu, **Pe baricadele vieții...**, p. 64–74; Idem, **În vâltoarea revoluției rusești...**, p.18–52.

²⁶ Ion Cođreanu, țaran ostaș, luând cuvântul la Congresul învățătorilor moldoveni din Basarabia, zicea: "...Nu interesele de clasă să ne mâne, ci interesul național, care trebuie să fie mai presus de orice" (*Cugetul*, 1992, nr. 4, p.52)

²⁷ R.Cioflec, **op.cit.**, p.215.

²⁸ O.Ghibu, **Pe baricadele vieții...**, p.63–74, 82–111.

²⁹ O.Ghibu, **Pe baricadele vieții...**, p.115; Idem, **În vâltoarea revoluției rusești...**, p. 52; R.Cioflec, **op. cit.**, p. 241;

Arhivele Statului Iași, fond "Vasile Harea", d. 38f, f. 2144.

³⁰ **Arhivele Statului Iași**, fond "Vasile Harea", d. 38f, f. 2145; *Cuvânt Moldovenesc*, 1917, 9 aprilie.

³¹ *Cuvânt Moldovenesc*, 1917, 9 aprilie.

³² Ștefan Ciobanu, **op. cit.**, p. 94–96.

³³ P.Cazacu, **op. cit.**, p. 245; Onosifor Ghibu, **Pe baricadele vieții...**, p.135.

³⁴ **Arhiva Națională a Republicii Moldova**, f. 727, in. 2, d. 3, f. 3–11.

³⁵ **Arhivele Statului București**, fond "Onisifor Ghibu", 1836, d. 383, f. 9–36.

³⁶ *Cugetul*, 1992, nr. 1, p. 64; *Cuvânt Moldovenesc*, 1917, 31 mai.

³⁷ **Arhivele Statului București**, fond "Ion Pelivan", d. 342, f. 1–9.

Onisifor Ghibu, **Pe baricadele vieții...**, p. 201–203; Idem, **În vâltoarea revoluției rusești...**, p. 127,147,148.

ANDREI EȘANU, VALENTINA EȘANU

DIN ISTORIA FAMILIEI CANTACUZINO

Neamul de nobili Cantacuzinești, care se trăgea din Imperiul bizantin, număra peste un mileniu de atestare documentară¹. Reprezentanții lui au ajuns destul de timpuriu în Țările Române, jucând în curs de mai multe secole un rol important în viața politică, economică și culturală. În principate ei s-au naturalizat și s-au integrat pe deplin în rândurile aristocrației locale. Vom aminti doar în treacăt că Dimitrie Cantemir în celebra-i operă "Descriptio Moldaviae" îi include pe Cantacuzinești în repertoriul celor mai vechi neamuri de boieri moldoveni, care se trag din "...Ioan Cantacuzen, împăratul Constantinopolului"².

Cei mai de seamă Cantacuzinești din Țara Românească și Moldova încă din secolul al XVII-lea ajung să devină domnitori (de exemplu, Dumitrașco Cantacuzino (1674-1675, 1684-1685) în Moldova; Șerban Cantacuzino (1678-1688) și Ștefan Cantacuzino (1714-1715) în Țara Românească), să dețină înalte funcții dregătorești de mari vistiernici, vornici, spătari, stolnici ș.a. La anumite etape istorice aceiași Cantacuzinești dau remarcabili oameni de cultură, cum ar fi, Constantin Cantacuzino Stolnicul (1640-1716)³, cronicarul Ioan Canta (sec. XVIII)⁴, poetul Ioan Cantacuzino (1757-1828)⁵.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea mai mulți Cantacuzinești joacă un rol deosebit în viața politică și militară a Principatelor Române. Marea lor majoritate în obținerea politică sunt de partea forțelor antiotomane.

Odată cu apropierea Rusiei de Balcani în plină expansiune teritorială, când Țările Române devin teatrul unor aprigi dispute militare și diplomatice, spațiul de acțiuni în cadrul unor războaie sângeroase dintre Rusia și Imperiul otoman, Cantacuzineștii manifestă o activitate sporită. Nu vom intra în detalii cât privește interesele ce le urmăreau ei pe atunci, vom constata de la început că îi vedem atrași în diferite acțiuni politice, diplomatice și militare de partea Imperiului țarist, sunt înalt apreciați de țarina Ecaterina a II-a, de către mari demnitari, militari și diplomați ruși implicați în acțiunile militare din cadrul războaielor ruso-otomane din a doua jumătate a sec. XVIII – începutul sec. XIX, printre care G.A.Potiomkin, P.A.Rumeanțev, A.V.Suvorov ș.a.⁶.

După cum arată izvoarele de epocă, cercetările efectuate, Cantacuzineștii acordau importante servicii comandamentului armatei ruse, administrației țariste de ocupație în principate. Ca cei mai activi dintre aceștia cercetările efectuate îi evidențiază pe G.Cantacuzino⁷ și Matei Cantacuzino⁸, "polcovnici" în armata țaristă. Recent prin bunăvoința dnei Elena Cantacuzen, din Chișinău, și a dlui Jean Michel Cantacuzene, domiciliat în prezent la Paris, ne-a fost pusă la dispoziție o scrisoare inedită, care pare să ne aducă un detaliu, după opinia noastră, destul de interesant privind relațiile Cantacuzineștilor cu Rusia în perioada războiului ruso-turc din anii 1787-1791⁹.

Este vorba de un document, datat 23 august 1790, pe care îl prezentăm spre atenția cercetătorilor și tuturor cititorilor interesați (vezi anexa). Scrisoarea reprezintă un episod de corespondență dintre un oarecare "principe Cantacuzen" (în scrisoare îi lipsește prenumele) și G.A. Potiomkin, și este, după cum se vede clar din conținutul ei, un răspuns al demnitarului rus adresat celui dintâi. Din tonul scrisorii se desprinde ușor informația că cele două persoane se cunoșteau și se apreciau. Am mai putea presupune că prin scrisoarea sa anterioară acestui răspuns, boierul moldovean își exprimă anumite intenții de a se întâlni cu G.A.Potiomkin.

Scrisoarea răspuns a fost expediată de G.A.Potiomkin din Bender¹⁰, către "principele Cantacuzen" care se afla pe atunci la Iași. Deși documentul, la prima vedere, pare să nu conțină nimic important, totuși, după opinia noastră, se pot citi unele informații, cum se spune, și printre rânduri.

Deoarece în scrisoare lipsește numele de botez al adresatului, vom încerca să stabilim mai întâi despre care "principe Cantacuzen" ("Prince Cantakouzene") este vorba.

Izvoarele din perioada anilor 70-90 ai secolului al XVIII-lea ne vorbesc de mai mulți Cantacuzinești: Cantacuzino Delano, vistiernic; Cantacuzino Ivan, vistiernic; Cantacuzino Ioniță, spătar; Cantacuzino Ionache, spătar; Cantacuzino Matei, vistiernic; Cantacuzino Toader, spătar; Cantacuzino Ionache, stolnic¹¹.

Din toate aceste persoane, după deplina noastră convingere, cel de s-a adresat către cneazul rus a fost Matei Cantacuzino. Și iată de ce: dintre toți Cantacuzineștii numai Matei purta în documentele oficiale ale vremii titlul de "cneaz" (titlu conferit, evident, de autoritățile țariste), ceea ce este egal cu noțiunea de "prince" din scrisoarea menționată.

Astfel, în "Lista boierilor din principatul Moldovei care și-au manifestat dorința să se strămute cu traiul în Rusia și care au primit acolo pământuri din partea guvernului rusesc", din 5 februarie 1792 (dată destul de apropiată de cea a scrisorii în cauză), primul figurează "Marele vornic și fost vistiernic cneazul Matei Cantacuzin"¹².

După cum rezultă din documentele vremii, în special din "Informația lui A.A.Bezborodko către Ecaterina a II-a cu privire la serviciile boierilor din Neamul Cantacuzineștilor în folosul Rusiei în scopul trecerii lui Matei Cantacuzino sub oblăduirea Rusiei", din 12 noiembrie 1791, se arată că acesta din urmă era fiul lui "Ivan"¹³ Cantacuzin, mare vistiernic, care a acordat mari servicii Rusiei, și "ginerile domnitorului Grigore Calimah"¹⁴.

Tot din documentul de la 12 noiembrie 1791 aflăm că "cneazul" Matei Cantacuzino era grav bolnav¹⁵. Cam aceeași informație desprindem și din scrisoarea amintită a lui G.A.Potiomkin din 23 august 1790: "Eu trag nădejde că schimbarea climatului, precum și mișcarea prilejuită de călătorie *Vă vor întoarce buna Dumneavoastra sănătate de altă dată*" (subl. n. - A.E., V.E.). Totodată, din această scrisoare sesizăm că, deși cam bolnav, Cantacuzino era activ și era în stare să efectueze o călătorie în Taurida (Crimeea - A.E., V.E.).

Deci nu încape îndoială că "principele", căruia i se adresa G.A.Potiomkin, era marele boier și dregător moldovean Matei Cantacuzino.

Aici s-ar putea pune punct micului nostru comentariu, însă mai e ceva ce ne face să zăbovim asupra conținutului scrisorii. După opinia noastră, în aceeași scrisoare este camuflat cu multă iscusință (în caz de interceptie, căci erau vremuri grele, de război, și în drum de la Bender la Iași scrisoarea putea nimeri în mâinile inamicului) încă un mesaj.

Credem că era vorba anume de o întâlnire la care demnitarul rus și dregătorul moldovean trebuiau să discute, probabil confidențial, mai multe probleme de interes reciproc. Dialogul preconizat trebuie să aibă loc undeva în afara granițelor Principatului Moldovei, într-o atmosferă mai degajată.

Spre această concluzie ne conduce, printre altele, și ușurința cu care G.A.Potiomkin îi răspunde corespondentului său de la Iași să întreprindă călătoria dorită, promițându-i totodată să-l însoțească și toată siguranța (vezi scrisoarea).

O asemenea întâlnire între cele două personalități era în interesul ambelor părți. După cum se desprinde din unele izvoare cu privire la Cantacuzinești, aceștea, precum și alți boieri și voluntari moldoveni, se nelinișteau de soarta lor de mai departe, în caz dacă Moldova, după încheierea păcii, va continua să rămână supusă Imperiului otoman. Pe de altă parte, pe G.A.Potiomkin îl interesau un șir de probleme legate de încheierea tratatului de pace. Și apoi el era un reprezentant de primă mărime al Imperiului țarist care avea mari interese în această zonă geopolitică. Probabil, G.A.Potiomkin mai dorea să afle părerea lui Matei Cantacuzino în privința statutului Moldovei de după război. Scrisoarea lui G.A.Potiomkin încearcă să-l convingă pe Matei Cantacuzino că acesta va putea trage mai multe foloase personale de pe urma viitoarei călătorii. Unul dintre acestea putea fi chiar scaunul domnesc¹⁶.

Nu cunoaștem dacă cneazul M.Cantacuzino a efectuat călătoria preconizată, și bineînțeles, toate acestea nu pot fi decât niște simple ipoteze, care ar putea fi verificate numai în urma unor noi cercetări și, mai ales, a unor noi investigații de arhivă.

Oricum, vrem să credem că documentul nu va fi trecut cu vederea de către specialiști și chiar de cititori.

O a doua persoană care e menționată în scrisoarea dată este soția lui Matei Cantacuzino, căreia cneazul G.A.Potiomkin îi aduce un omagiu deosebit. După câte se pare, demnitarul rus o cunoștea pe soția lui Matei Cantacuzino și o aprecia înalt nu numai ca fiică de domn moldovean, dar și pentru alte eventuale calități. Prin aceasta suntem dispuși să credem că doamna Cantacuzino juca de asemenea un anumit rol în relațiile politice dintre înalții demnitari ruși și moldoveni din perioada dată.

Este interesant să observăm că soția cneazului Matei Cantacuzino a fost unica femeie înscrisă alături de soțul ei în lista marilor boieri și dregători moldoveni cărora li s-a confirmat stabilirea cu traiul în Imperiul rus¹⁷.

În final ne vedem îndatorați cititorului cu încă o precizare. Soția "cneazului" Matei Cantacuzino, menționată în scrisoare, este Ralita (Ralu), fiica mijlocie a domnitorului moldovean Grigore Callimachi (1764-1769)¹⁸.

Cu începere din 1792 pe Matei Cantacuzino și soția sa Ralu, împreună cu fiii lor, îi aflăm în serviciul Imperiului rus¹⁹.

Propunem în Anexă faximilul scrisorii, textul documentului în original și în traducere.

SUMMARY

The article demonstrates the fact that the letter dated August, 23, 1790, and signed by the Russian dignitary G.A.Potjomkin was sent to the Moldovan boyar Matei Cantacuzin. In his letter of reply G.Potjomkin, who was commander-in-chief of the tsarist army in the 1787-1791 Russian-Turkish war, accepted the proposal forwarded by Matei Cantacuzin to meet and resolve a number of problems referring to the future of Moldova and the Cantacuzin family in particular in view of the forthcoming peace treaty with the Ottoman Empire. The original text of the letter in French and its translation are annexed.

ANEXĂ

Mon Prince

C'est avec grand plaisir que j'apprends Mon Prince, que Vous avez pris la resolution, d'aller faire un tour en Tauride. J'espere que le changamant de climat et d'eau ainsi que le mouvement du voyage, Vous rendront Votre ancienne bone sante. Il dependra de Vous, Mon Prince, d'entreprendre ce voyage, quand il Vous plaira, et je vous accompagnerai de mes meillers voeux pour Votre contentement et prosperite. Je vous prie d'etre persuade que je serai toujours pret a Vous rendre tous les servise qui dependront de moi.

En presentant bien de compliments a Madam le Princesse, j'ai l'honneur d'etre avec une consideration sincere et tres distinguee.

Mon Prince

Votre tres humble et tres obeisant serviteur

Prince Potemkin Tavricien

a Monsieur

Monsieur le Prince de Cantakouzene a Iassy

*Bender
ce 23 aout 1790*

Traducere

Principele Meu

Am primit cu mare plăcere știrea, Principele Meu, că Dumneavoastră ați luat decizia de a face în curând o călătorie în Taurida. Eu trag nădejde că schimbarea climatului,

Mon Prince

C'est avec grand plaisir que j'apprends
Mon Prince, que Vous avez pris la résolution, d'aller faire un tour en Tauride.
J'espère que le changement de climat et
d'eau ainsi que le mouvement du voyage,
Vous rendront Votre ancienne bonne santé.
Il dépendra de Vous, Mon Prince, d'entre-
prendre ce voyage, quand il Vous plaira; et
je Vous accompagnerai de mes meilleurs
vœux pour Votre contentement et prospé-
rité. Je Vous prie d'être persuadé que
je serai toujours prêt à Vous rendre
tous les services qui dépendront de moi.

En présentant bien de complimens
à Madame la Princesse, j'ai l'honneur
d'être avec une considération sincère et
très distinguée

Mon Prince

Votre très humble et très obéissant serviteur

Prince Sotenski Tauricien

à Monsieur
Monsieur le Prince
de Cantakouzene

Bender
ce 23 d'oct
1790.

à
Jassy

precum și mișcarea prilejuită de călătorie, Vă vor întoarce buna Dumneavoastră sănătate de altă dată. Va depinde de Dumneavoastră, Principele Meu, de a întreprinde această călătorie când veți avea plăcere, și eu Vă voi însoți cu cele mai bune năzuințe pentru satisfacția și prosperitatea Dumneavoastră. Vă rog să fiți convins că eu voi fi totdeauna gata dispus de a Vă fi îndatorat cu toate serviciile care vor depinde de mine.

Prezentând de asemenea complimente Doamnei Principese, eu am onoarea de a avea considerație sinceră și mult prea distinsă.

Principele Meu
Al Dumneavoastră mult umilită și prea ascultătoare slugă
Principele Potiomkin de Taurida,
Pentru Monsieur,
Monsieur Principele de Cantakouzene
la Iași

Bender
23 august 1790

NOTE

¹ Cantacuzene Jean Michel, *Mille ans dans les Balkans. Chronique des Cantacuzene dans la Tourmente des Siecles*, Paris, 1992.

² Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 281; *Vezi și nota editorului, Ibidem*, p. 291, nota 35.

³ *Vezi: Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 142–146.

⁴ *Ibidem*, p. 141.

⁵ *Ibidem*, p. 147–148.

⁶ *Vezi: Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1769–1812)*. Составители: М.И.Мунтян и И.В.Семенова. Кишинев, 1984.

⁷ *Istoria RSS Moldovenești*, Chișinău, 1984, p. 149.

⁸ И.В.Семенова, *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига в конце XVIII в.* Кишинев, 1976. În Moldova el era cunoscut și sub numele de Matei Cantacuzino-Deleanu. (*Vezi: C.Gane, Trecute vieți de doamne și domnițe*, Vol.2, Chișinău, 1991, p. 213).

⁹ Ținem să aducem și pe această cale sincere mulțumiri dlor Cantacuzen pentru bunul serviciu și încredere.

¹⁰ G.A.Potomkin s-a aflat fără întrerupere la Bender din iunie 1790 până la sfârșitul lui decembrie al aceluiași an, pentru a fi cât mai aproape de operațiile militare în vederea cuceririi de către armata rusă a cetăților Chilia, Ismail ș.a. (В.С.Лопатин, Потемкин и Суворов. М., 1992, с. 184, 203).

¹¹ *Vezi: Россия и освободительная борьба...*, documentele Nr. 11, 35, 76, 77, 159, 162.

¹² *Ibidem*, док. N. 162, с. 162: Великий ворник и бывший вестнирний князь Матвей Кантакузин.

¹³ În Moldova el este cunoscut sub numele de Ioan sau Ioniță Cantacuzino.

¹⁴ *Россия и освободительная борьба...*, док. N. 159, с. 159.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ După opinia noastră, o întâlnire asemănătoare avusese loc cu aproximativ un an mai înainte, la Hotin, a cneazului Coburg, iar mai apoi a feldmareșalului armatei țariste P.A.Rumeanțev cu "polcovnicul" Ioan Cantacuzino (care, probabil, reprezenta Țara Românească) și "polcovnicul" Matei Cantacuzino (care, probabil, reprezenta Moldova).

Ca urmare, probabil, și a convorbirilor cu acești doi demnitari români, peste câteva luni Coburg ocupă orașul Roman, iar Rumeanțev – Iașul. Tot în 1789 cneazul Coburg primește ordinul de a ocupa Țara Românească (Iuliu C. Cibotaru, N.A.Ursu. *Un portret românesc de republică din secolul XVIII*. // *Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol"*, Iași, 1987, Tom XXIV/ I, p.192). Aducem mulțumiri colegului Vl.Teaci pentru unele informații bibliografice la temă.

¹⁷ *Россия и освободительная борьба...*, док. N. 162, с. 162.

¹⁸ C.Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Vol. 2, Chișinău, 1991, p. 212–213. În 1792 Matei Cantacuzino împreună cu soția sa Ralu au intrat în stăpânirea unei vaste moșii în gubernia Poloțk, motiv pentru care s-au strămutat cu totul în Imperiul rus. Care a fost soarta de mai departe a doamnei Ralu nu știm.

¹⁹ Matei Cazacu, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XV-e – XIX-e siecles. // Noblesse, etat et societe en Russie XVI-e - debut du XIX-e siecle*, Paris, 1993, p. 217.

ВЛАДИМИР МИСКЕВКА

КОНСТАНТИН ИПСИЛАНТИ И РОССИЯ (К истории Восточного вопроса в начале XIX в.)

“...незначительность объекта не мешает
тому, чтобы совершенная по отношению к
нему несправедливость была весьма
велика”.

И. Кант “К ВЕЧНОМУ МИРУ”

В настоящей статье затронем один из аспектов вопроса, который, на наш взгляд, является ключевым во всей истории русско-румынских отношений и особенно в истории Молдавского государства – акт 1812 г. Попытка решения Восточного вопроса в русско-турецкой войне 1806–1812 гг. не только раскрыла карты всех действующих лиц этой исторической драмы, в результате которой в 1812 г. Молдова, согласно Бухарестскому миру, была разделена надвое, но и породила *Бессарабский вопрос*¹. Попытаемся рассмотреть лишь одну из страниц предыстории этого трагического события, связанной с местом и ролью господаря Константина Ипсиланти в Восточной политике (т.е. главным образом в Юго-Восточной Европе) России начала XIX в.

Из числа 11 греческих семей фанариотов, которые правили в Молдове и Валахии в период турецко-фанариотского режима (1711/1716–1821)², дом Ипсиланти выделяется своими неординарными представителями на троне румынских княжеств. Александр Ипсиланти трижды занимал этот пост: в Валахии в 1774–1782 и 1796–1797 и в Молдове в 1786–1788 гг.³. Его старший сын Константин был господарем Молдовы в 1799–1801 гг., затем Валахии в 1802–1806 гг., и, наконец, кратковременно правил обеими княжествами во время русско-турецкой войны 1806–1812 гг. Следует также отметить сыновей Константина Ипсиланти, офицеров русской армии – Александра, Дмитрия, Георгия и Николая. Имена некоторых из них вписаны в анналы греческого национально-освободительного движения начала XIX в.

Несмотря на то, что три поколения семьи Ипсиланти оставили значительный след в истории румынских княжеств второй половины XVIII–начала XIX в. (особенно в политических связях России с народами Балканского полуострова), до сих пор остаются недостаточно изученными многие стороны их дипломатической деятельности. В контексте развития *Восточного вопроса*⁴ большой интерес вызывает место и роль Константина Ипсиланти в политике России в Юго-Восточной Европе.

О князе К. Ипсиланти (1760–1816)⁵, носившем в 1807 г. титул “господаря обеих княжеств Молдавии и Валахии” и бывшем, таким образом, последнем господарем, власть которого простиралась de facto над целостной Молдовой – от Милкова до Днестра, написано мало. Существует лишь множество разрозненных данных в различных обобщающих работах и в биографических очерках об отдельных членах семьи Ипсиланти, которые не дают полного представления о нем⁶. Из румынской и советской историографии, посвященной конкретно этой исторической личности, назовем работы Н.Йорги, П.П.Панаитеску, Ал.Виану, Л.Е.Семенову и Г.Л.Арша⁷. Однако сообщаемые в статьях этих и других авторов сведения не отражают в достаточной степени роль К.Ипсиланти в Восточной политике России начала XIX в. Вместе с тем, изучение его политической карьеры и внешнеполитического курса имеет большое значение

для правильной оценки положения румынских княжеств в международной политике рубежа XVIII–XIX столетий⁸.

Для более полного понимания этой неординарной личности и побудительных мотивов ее действий важно отметить, что вообще Ипсиланти были очень образованными, а старший сын, Константин, знал десяток иностранных языков и по праву считался самым ученым человеком *Фанара*⁹. Как и его отец, он первоначально занял пост *Великого драгомана* Порты (1796–1799), фактически осуществляя все сношения с иностранными государствами, поскольку *рейс-эфенди* (глава турецкого дипломатического ведомства) иностранных языков не знал. К.Ипсиланти в силу служебных обязанностей должен был “переводить христианские письма Европы и книги, которые отражают положение и обычаи всех государств Европы”¹⁰. К нему стекалась разнообразная информация от дипломатических агентов, он поддерживал личные тесные контакты как с зарубежными дипломатами, так и с высокопоставленными чиновниками Порты. Вот почему современники знали его “в качестве Министра, посвященного в секреты Порты”¹¹. Примечательно, что еще до его назначения *Великим драгоманом*, в 1793 г. турки хотели сменить господарей обеих княжеств, назначив в Молдову “сына князя Александра Ипсиланти, но... из уважения просьбы” российского посла “сию перемену оставили”¹².

Можно констатировать, что личные качества, наряду с широкими возможностями, которые открывались на этом высоком посту на османской политической орбите, при эффективной поддержке обширных связей своего отца, позволили К.Ипсиланти довольно-таки быстро и успешно вникнуть в дипломатические секреты Порты для того, чтобы осуществить собственные планы и интересы. Будучи главой *прорусской партии* во время правления в Молдове и Валахии, он, как нам представляется, главную свою цель видел в реализации на практике девиза родового герба князей Ипсиланти: “*Борьба за веру и величие*”¹³. Современники лично знакомые с этим господарем метко подметили: “Его взгляд говорит о многом, но скрывает еще больше”¹⁴.

Несмотря на то, что уже хрестоматийной стала констатация того, что семья Ипсиланти придерживалась прорусской ориентации, особое место в их политической деятельности Россия заняла далеко не сразу. Семья Ипсиланти ориентировалась на великие державы, политика которых на данном этапе развития международных отношений более полно соответствовала реализации ее собственных интересов. По замечанию М.Когэлничану, “Александр Ипсиланти, господарь Валахии, был шпионом Австрии”. Это подтверждается корреспонденцией Тугута к Кауницу, который писал 4 января 1775 г. “об уверениях воеводы Валахии, Александра, в симпатиях и послушаниях” Венскому двору¹⁵. Для того, чтобы поддерживать тайную переписку, Ал.Ипсиланти и Тугут условились даже и о специальных “французских или итальянских шифрах”¹⁶. Становится ясным, каким образом Александр Ипсиланти получил 15 января 1787 г. трон Молдовы, при помощи Габсбургов, а потом почему во время русско-австро-турецкой войны 1787–1791 гг. переехал вместе со всей семьей в Австрию, находясь до окончания войны в Моравии¹⁷.

В этом контексте отметим: уже в самом начале своего последнего правления Ал. Ипсиланти, исходя из нового соотношения сил на международной арене, осенью 1796 г., похоже, искал новую поддержку. Иначе как объяснить его декларацию “в верности и привязанности” Французской Республике, сделанные в Стамбуле французским дипломатам в октябре 1796 г.¹⁸ Впрочем, это говорит и о характерной гибкости дипломатов Ипсиланти.

Глава семьи Ипсиланти открытым текстом просил “протекцию” у Франции, однако впоследствии политическая конъюнктура и рост усиления влияния России в Юго-Восточной Европе, предопределили его выбор в пользу восточного соседа. Видимо с этого времени (1797 г.), когда К.Ипсиланти занимал пост *Великого драгомана*, он начал сотрудничать в тайне с русским двором (см.

письмо А.Чарторыйскому от 28 сентября 1809 г.)¹⁹. По свидетельству дипломатических документов эпохи, К.Ипсиланти преследовал задачу переориентировать Блистательную Порту на Российский двор и Лондон. Несмотря на то, что Турция издавна считала Францию "старым и верным другом", ситуация изменилась после *египетского похода* Наполеона 1798 г.²⁰.

Следует подчеркнуть, что программа царизма в Восточном вопросе в начале XIX в. еще не была окончательно сформулирована²¹. Российская империя, которая после Кучук-Кайнарджийского мира 1774 г. проводила все более активную политику на Балканах, вопреки многочисленным планам политического переустройства Юго-Восточной Европы в начале XIX в. не считала целесообразным полный раздел Османской империи. Это могло привести к опасным последствиям для самой России. Напомним, что именно после этого договора, *внешний фактор*, который можно назвать "*российским*", становится постоянным вектором во всех вопросах, состоящих предметом взаимоотношений Блистательной Порты с румынскими княжествами²². Поддержка *status-quo* в Юго-Восточной Европе при решающем политическом влиянии в этом регионе позволяло надеяться русской дипломатии на предотвращение роста французского могущества на Востоке. "Один из принципов моей политической системы будет заключаться в том, — писал в самом начале своего царствования Александр I, — чтобы всегда содействовать всеми моими силами сохранению государства, слабость и плохое управление которого являются ценной гарантией безопасности"²³. Более того, в Петербурге полагали: "Черное море почитаться должно не иначе, как род озера, или закрытым морем, флага военного другого в нем быть и не долженствует... только российские и турецкие военные флаги могут в оном и показываться"²⁴.

Для решения своих геостратегических планов Россия использовала не только военные и дипломатические рычаги воздействия, но и отводила большую роль своим сторонникам в княжествах. Таким образом, К.Ипсиланти не только получал российскую поддержку, но и сам оказывал ценные услуги России. Его считали одним из главных "архитекторов" русско-турецкого договора от 23 декабря 1798 г. (по новому стилю 3 января 1799 г.), впервые соединившего союзом две империи²⁵. Этот *союзный договор* казался дипломатам того времени небывалым, удивительным событием, в свете русско-турецких отношений XVIII в.²⁶ Наряду с заключенным через два дня (5 января 1799 г.) союзным трактатом между Портой и Великобританией, он был сильным ударом по позициям Франции. Примечательно, что французские дипломаты считали "подстрекателем и автором" этих союзов — К.Ипсиланти²⁷.

Занимая в течении трех лет должность *Великого драгомана Порты*, К.Ипсиланти поддерживал тесные связи с полномочными представителями России в Стамбуле — В.П. Кочубеем и В.С. Томарой. Этот важный пост в османском правительстве послужил ему, впрочем как и другим фанариотам, в качестве "трамплина" для занятия впоследствии трона княжества Молдовы (1799–1801). Хотя его привязанность к России стала проявляться уже в условиях "союзнических" отношений между двумя империями, тем не менее, меры предосторожности были отнюдь не лишними. Смерть валахского господаря Константина Ханжерли 18 февраля 1799 г. была тому подтверждением, так как султан Селим III в своем *рескрипте* прямо предупреждал фанариотов из обеих княжеств, чтобы они не распространяли слухов и не подрывали Османскую империю своим нелояльным поведением, иначе "все будут убиты без жалости"²⁸.

Это предупреждение не остановило К.Ипсиланти. Будучи два с половиной года на троне Молдовы, он поддерживал связь с российскими дипломатами и делал все возможное в интересах России²⁹. Дом К.Ипсиланти стал местом встреч русских агентов, а он сам, игнорируя любую предосторожность, называл себя "партизаном России"³⁰.

Тем не менее, как нам кажется, К.Ипсиланти проявил себя наиболее полно на дипломатическом и политическом поприще, обретя при этом наибольшую

значимость в Восточной политике России, во время своего последнего правления в Валахии (1802–1806, 1807), то есть после 1802 года. Отметим, что *хатишериф* 1802 г. является этапным межгосударственным соглашением между Российской и Османской империями по вопросу о положении и статусе румынских княжеств³¹. Активизация русской политики *покровительства* княжествам в этот период вызывалась стремлением дипломатическими средствами добиться сохранения здесь своего преобладающего влияния, используя тяжелое положение населения, а также сложившуюся там политическую обстановку.

Возросли требования Порты, ослабленной к началу XIX в. войнами и феодальными междоусобицами. Произвол фанариотов привел к росту налогового гнета в Молдове и Валахии. Как отмечалось в новейших исследованиях о внутреннем положении Османской империи, к концу XVIII в. силы мятежных пашей Махмуд-паши Бущатли, Али-паши Янинского, Пазванд-оглу Видинского, Терсеникли-оглу Рушукского – настолько возросли, что с этим были вынуждены считаться и европейские правительства Австрии, Франции и России. При определении курса своей политики в отношении Порты они принимали в расчет и поведение влиятельных *пашей* и *аянов*³².

Грабительская политика Порты, вооруженные вторжения турецких *пашей* и *аянов* в княжества вызывали всеобщее недовольство. Русская дипломатия передавала из Ясс в конце 1801 г., что “по уверениям самих бояр...народ здешний никогда столь угнетаем не был в рассуждениях сильных зборов и тягостей, причиняемых оному нынешним господарем (Ал. Суцу: 28 июня 1801 – сентябрь 1802 – В.М.)... Не успеет один околаш (собираатель податей) выйти из дому как три другие за ним по такому же предмету входят: и когда кто по несчастию не имеет наличных денег для удовлетворения, то с такого сдирают последнее платье и все что ни находят в доме отнимают и отдают жидам продавать за какую бы то цену не было. Хлеб принуждают за самую низкую цену отдавать, да притом еще и на собственном иждивении без никакой платы перевозить до Галац..., ежели облегчение какое народу не последует, то непременно в весьма скорости времени должны она (Молдова – В.М.) разорится вовся”³³.

Царское правительство в этот период было заинтересовано в том, чтобы стабилизировать положение в придунайских княжествах и особенно в пограничном с Россией Молдавском княжестве, которое могло быть использовано и Наполеоном. Чтобы устранить острое недовольство населения политикой Порты и укрепить свой престиж покровителя христианских народов не только в Молдове и Валахии, но и на всем Балканском полуострове, посланник России в Константинополе В.С. Томара (в документах также Тамара) направил турецкому правительству 4(16) июля 1802 г. Ноту, содержащую конкретные предложения по урегулированию положения в княжествах. В ней указывалось, что разъяснительный акт о сроках правления господарей и уменьшении податей принес бы большую пользу Молдове и Валахии. Это способствовало бы “устранению поводов к каким-либо неприятным пререканиям и сохранению таким образом во всей неприкосновенности политики дружбы и взаимного доверия, принятой обоими государями и признанной столь выгодной для благоденствия их государств”³⁴.

В условиях внутренних смут и возрастающего давления Франции турецкое правительство было так же заинтересовано в сохранении союза с Россией. Уступки Порты в пользу румынских княжеств должны были служить и своеобразной компенсацией России за потерю ожидавшихся ею выгод от посредничества в мирных переговорах Османской империи с Францией в 1801–1802 гг. Более того, летом 1802 г. турки весьма опасались “чтобы не вступили российские войска в Молдавию”³⁵.

В результате переговоров между Россией и Турцией 12(24) сентября 1802 г. - 16(28) февраля 1803 г. произошло оформление русско-турецкого соглашения. Оно подтвердило, расширило и конкретизировало *статус* румынских княжеств в системе Османской империи. В основу соглашения легли *хатишерифы* 1775 и

1792 г.,³⁶ сепед 1784 г., дополненные новым *хатишерифом* и подтвержденные *Указом* Порты от 12(24) сентября 1802 г. Османы признавали, что были допущены "злоупотребления и искажения некоторых постановлений" предшествующего периода и что Россия имела право выступить в защиту Валахии и Молдовы.³⁷

Согласно новым положениям, время правления господарей было установлено сроком на 7 лет, до истечения которого господарь мог быть смещен лишь в случае "преступления явного и доказанного", признанного обеими сторонами.³⁸ Порте запрещалось повышать подати и повинности сверх норм, зафиксированных соглашением 1784 г. Господарь не мог сам определять расходы и производить раскладку ежегодных платежей, которые были установлены в сумме 619 кошельков (*pingi*) аспров для Валахии и 135 кошельков и 445 1/2 курушей для Молдовы. Кроме того, устанавливалась дань байрамлыка (*idiyye*) деньгами и натурой для обеих княжеств по 90000 курушей и по 40000 курушей для Валахии и 25000 курушей Молдове за дань султану и его свите (*rikabiyye*). Территории княжеств, захваченные османами в районе *рай* Джурджу, Брэила, Турну и за р. Олт, Хотин – возвращались Валахии и Молдове. Должны были быть устранены злоупотребления, связанные с натуральными поставщиками (лес, хлеб, масло, овцы и т.п.) или их заменой денежными взносами.³⁹

Предусматривалось что должности в княжествах будут предоставляться, как правило, коренным жителям. Однако, господарь по-прежнему сохранял право "привлекать честных, образованных греков, достойных занимаемых должностей". Это позволяло и впредь ограничивать участие местных бояр в управлении страной. Сами русские дипломаты накануне подписания *хатишерифа* 1802 г. характеризовали данное положение и самих фанариотов в следующих, отнюдь не дипломатических выражениях: как "шайку кровопийц, которых господа тащат за собой в провинции Молдавию и Валахию, чтобы предоставить им должности, предназначенные по старому обычаю для коренных жителей этих мест. Совершенно не зная законов страны, не зная в большинстве своем даже языка, чужеземцы стремятся лишь к обогащению, для чего бесчеловечно обирают население".⁴⁰

Именно "определение греков к земским должностям" вызвало наибольшие жалобы "волохов и молдавцев," которые постоянно требовали "удаления их вовсе от оных". Тем не менее, русская дипломатия сочла нужным добиться лишь того, чтобы "в наказание за преступления греки сравнены с туземцами" (местными жителями – В.М.). "Можно было сделать более, – отмечал В.С. Томара в своем послании от 16(28) сентября 1802 г. к царю Александру I, – но не должно потерять из виду службу здешних греков, полезной министрам в.в.ва",⁴¹ с тем, чтобы не оттолкнуть ту часть фанариотов, которые были настроены прорусски.

Таким образом, новое соглашение укрепляло позиции России в регионе. Оно явилось в условиях мирного времени дипломатическим успехом на пути к дальнейшему расширению прав *покровительствующей* державы. Подтверждался российский протекторат над румынскими княжествами и Россия получила право опротестовывать любое нарушение этого этапного межгосударственного акта начала XIX в. При этом *хатишериф* 1802 г., еще четче конкретизируя права и обязательства румынских княжеств, отражал кризис устоев османского господства и явился в целом основополагающим актом в регламентации суверенитетных отношений Молдовы и Валахии с Портой, самым полным соглашением о привилегиях княжеств эпохи феодализма.

В 1802–1807 гг. международные отношения великих держав в Юго-Восточной Европе развивались на фоне все более усиливавшегося влияния Франции в Османской империи.⁴² Заклучив в 1802 г. мирный договор со Стамбулом, Наполеон всячески старался разрушить русско-турецкий союз и подорвать влияние России на Балканах. Французская дипломатия пыталась не допустить подписания *хатишерифа* 1802 г., а позднее добивалась его аннулирования. Стремясь не допустить продвижения России и Австрии к низовьям Дуная, и боясь, что Англия воспользуется разделом Османской

империи, Наполеон в период с 1802 по 1807 гг. отказался от идеи ее расчленения. Петербургский двор до осени 1806 г. также считал нужным “отложить применение решительных мер к Османской империи” до тех пор, пока сохранялось политическое равновесие и соблюдались русско-турецкие соглашения. Но в перспективе, уже в 1804 г. Александр I в своих секретных инструкциях Н.Н. Новосильцеву предлагал Англии “договорится ... каким образом лучше устроить судьбу... различных частей” империи, т.е. разделить ее⁴³.

Несмотря на возрастающее влияние Франции, Россия настояла на назначении господарями в Валахии и Молдове – К.Ипсиланти и А.Морузи. О первом уже тогда многие говорили как о главе “русской партии” в румынских княжествах. Второго настоятельно рекомендовал сам К.Ипсиланти, ручаясь при этом в “перемене прежней системы сей фамилии, к Франции привязанной, так в постоянной ее к высочайшему двору (России – В.М.) приверженности”⁴⁴. Русский посланник в Константинополе (Стамбуле) В.С. Томара также отзывался царю о новом государе Молдовы, что “князь Мурузи... не уступит никому из соотечественников своих приверженностию к России”⁴⁵. Тем не менее, министр иностранных дел России А.Р. Воронцов предписывал новому посланнику в Константинополе А.Я. Италинскому, сменившему в 1802 г. на этом посту В.С. Томару, чтоб “оказывая наружно и ему (А.Морузи – В.М.) такое же благоприятие, как и князю Ипсилантию, ограничивайте, однако ж, доверенность к нему Вашу и старайтесь узнавать все тайные его сношения”⁴⁶.

Естественно, что кандидатура К.Ипсиланти на трон Валахии, поддержанная Россией и королем Пруссии⁴⁷, вызвала противодействие со стороны французских дипломатов, которые пытались протолкнуть “собственного фаворита” – князя Каллимаки⁴⁸. На основании повеления Александра I от 19 июля 1802 г. своему посланнику в Константинополе (Стамбуле) – “при случаях, себя не компрометируя, вспомоществовать князю Ипсилантию”, русская дипломатия требовала настоятельно у Порты его назначения господарем в одном из княжеств⁴⁹. Аргументировалось, что он “является достойной кандидатурой, будучи одним из основных инструментов тесного союза, так счастливо объединяющего обе империи”⁵⁰. Таким образом, благодаря внешней поддержке⁵¹ 29 августа 1802 г. К.Ипсиланти был назначен господарем Валахии сроком на семь лет. Предписанная продолжительность правления была небывалой для эпохи фанариотов. Правда, в прошлом его отец занимал трон более семи лет. В перспективах, как вытекает из его собственных рассуждений в 1805 г., К.Ипсиланти даже не сомневался, что “Благодаря услугам, которые он оказывал, продолжает оказывать и готов и впредь оказывать России”, ему должны были позволить быть господарем в течении последующих 14 лет⁵².

Грандиозные планы К.Ипсиланти становились все более известными при европейских дворах. Тот факт, что он “всегда искал проявить себя независимым”⁵³ уже ни для кого не представлялся секретом. Более того, стали известны и некоторые из средств, которыми этот энергичный господарь хотел реализовать свою программу. Это выясняется из доклада генерала Брюна Талейрану, в конце 1802 г. впервые после разрыва отношений в 1798 г. прибывшего в Стамбул в качестве французского посла. Он писал 14 января 1804 г. что великие бояре были с депутацией в английском посольстве, прося поддержки в том, чтобы трон Валахии унаследовала *династия Ипсиланти*. За эту протекцию княжество обязывалось выплачивать ежегодно по 4 млн. (лей) Англии и России⁵⁴.

Деятельность валахского господаря была важным фактором и в осуществлении политики Петербургского двора в отношении *Первого Сербского восстания 1804–1813 гг.*⁵⁵. Различные категории источников о связях К.Ипсиланти с сербами, начиная от самого начала восстания, позволяют выявить его особую роль в контактах восставших с Россией в 1804–1807 гг., а также в политике русского правительства по отношению к национально-освободительной борьбе на Балканах. Как отмечал Н.Йорга, К.Ипсиланти

показал на деле “не только персональный, эгоистичный интерес к делу сербов, но и искреннюю и глубокую симпатию по отношению к этому достойному народу”⁵⁶. Очевидно, не случайно современники считали его одним из вдохновителей сербского восстания, который соориентировал восставших на установление связей с Россией, прося ее протекцию⁵⁷.

Являясь господарем Валахии – страны граничившей с Сербией, К.Ипсиланти внимательно и заинтересованно следил за ходом сербского восстания 1804 г. Оно ему казалось предвестником общего выступления всех народов Балкан за национальную свободу. С самого начала (в марте 1804 г.) он считал, что “сербское дело” будет иметь серьезные последствия, так как сербы смогли бы создать армию по меньшей мере в 50 тыс. человек⁵⁸. Российская дипломатия старалась использовать компетентность валахского господаря, который был в курсе всех событий, происходящих в Юго-Восточной Европе. Ему оказывалась всяческая поддержка. Еще 16/28 мая 1803 г. министр иностранных дел А.Р. Воронцов писал посланнику в Константинополе А.Я.Италинскому: “Сношения ваши с князем Ипсиланти весьма похваляю. По приверженности господаря сего к России и по благонамеренности его вообще не оставляйте при всяком случае с своей стороны подкреплять его”⁵⁹.

Однако, поддержку он получал только тогда и в той мере, когда и насколько это соответствовало интересам Российской империи. Показателен ответ того же министра иностранных дел на просьбу К.Ипсиланти послать российские войска для защиты Валахии от набегов бунтующих папшей: “Участие, приемлемое Россиею в благоденствии единовѣрных с нею обитателей Молдавии и Валахии, не может... до того простираться, чтобы подвергать себя в непредвидимые иногда хлопоты и заботы... Одинадцать тысяч войска, князем Ипсилантием просимого, – сам по себе отряд маловажный: но кто может поручиться, чтобы вслед за ним не было нужды посылать целые армии?”⁶⁰. С особым цинизмом, глава дипломатического российского ведомства оценивал положение в “покровительствуемых” княжествах. Он считал, что: “Неустройство... в Молдавии и Валахии и стесненное состояние жителей может еще иногда послужить и нам к некоторому выгодному хозяйственному распоряжению, что... всегда должно быть предпочтено чужим интересам. А именно: не побудит ли сие положение Молдавии и Валахии многих из жителей сих княжеств переселяться в Россию, а особливо на пустые земли между Бугом и Днестром и в Крымский полуостров. Для чего и нужно бы было всякие пособия с нашей стороны им оказывать”⁶¹.

Восставшие сербы желали “добиться такого положения, при котором их родина стала бы по примеру Молдавии и Валахии *княжеством сербским* и имела государей, выбранных среди местных кнезов, под защитой и покровительством высокого российского двора”⁶², так как “всякий сербин Россию за спасительницу свою держит”⁶³.

Согласно сведениям предоставленным К.Ипсиланти российскому посольству в Константинополе 16/28 июля 1804 г. восстание принимало “все более серьезный характер”⁶⁴. Поэтому Порта приказала ему “послать к сербам одного из своих бояр с инструкциями, необходимыми для того, чтобы успокоить их волнения и попытаться вместе с Бекир-папой восстановить порядок в этой стране”⁶⁵. К.Ипсиланти направил *ключера* Манолаке и *кэминара* Янку, а Молдавский господарь – *великого спатаря* Василяки. В свою очередь К.Ипсиланти содействовал поездке сербской делегации в Санкт-Петербург. Это имело большое значение, так как сам А.Я. Италинский полагал, что “при настоящем положении дел в Европе и переменчивости событий можно считать счастливым обстоятельством то, что сербы задумали прибегнуть к помощи России”⁶⁶.

Таким образом, важно отметить что к началу 1805 г. А.А. Чарторыйский (управляющий МИД в связи с болезнью канцлера А.П.Воронцова) сделал заключение, что “...мнение К.Ипсиланти о сербах полностью отвечает взглядам”

Александра I⁶⁷. В этом плане валахский господарь пользовался доверием российского двора. Генеральному консулу России в Яссах И.Ф. Болкунову (1804–1806) предписывалось из Петербурга: "...С господарем Ипсиланти можете быть в откровенности по всем сих делам..." (т.е. сербским – В.М.)⁶⁸. Одновременно генеральный консул должен был постараться снискать его доверие и делать ему "приятное, поколику то интересам нашим и справедливости в приличных случаях не будет противно"⁶⁹. Однако, со временем, как предвидели сами российские дипломаты, положение князя Ипсиланти могло стать "весьма затруднительным и щекотливым"⁷⁰.

Тайные связи Ипсиланти с русским правительством и сербскими повстанцами, а также военные приготовления валахского господаря не могли долгое время оставаться незамеченными Портой. Имея в виду возможность лишения Ипсиланти престола, русские правящие круги заранее принимали меры к обеспечению его безопасности и отъезда в Россию. Еще в январе 1806 г. А.А. Чарторыйский направил И.Ф. Болкунову секретное распоряжение о выдаче Ипсиланти и его семейству паспортов на случай, если ему придется покинуть Валахию и выехать в Россию или Австрию. Господарь также вел тайные приготовления к возможному отъезду. Уже в феврале 1806 г. он переправил деньги на имя Чарторыйского в Петербург, который поместил их на отдельный счет в банке⁷¹. В 1805 г. французским дипломатам стало известно, что "финансовый фонд дома Ипсиланти" был помещен в одном из Венских банков на имя доктора Данаманусси, являвшегося доверенным лицом в финансовых делах этой семьи⁷².

Накануне русско-турецкой войны 1806–1812 гг. К.Ипсиланти развил бурную политико-дипломатическую деятельность, концентрируя в Бухаресте информацию самого различного рода из Турции, России, Молдавии, Сербии и других европейских стран. В этот период он регулярно и оперативно информировал Россию о военных планах Порты, о ситуации на Балканах, действиях Карагеоргия и пашей Румелии и Боснии. Особенно важной была его роль в Сербском восстании. К.Ипсиланти помогал и содействовал сербам не только материально (деньгами, оружием, продуктами и т.д.)⁷³, но и дипломатической поддержкой, советами в политическом и военно-стратегическом плане. Он предупреждал их о турецких военных акциях и являлся одним из главных связующих звеньев восставших с Россией. Позже сам К.Ипсиланти с гордостью отмечал, что "привязал их (сербов) все более и более к интересам России"⁷⁴.

В то же время, К.Ипсиланти оставался главным политическим агентом в княжествах, информирующем Блистательную Порту о международных событиях Европы. Одновременно он старался преподносить в выгодном ему свете дипломатические известия европейской политической авансены, порой и дезинформируя Порту. Так, французский дипломат Рюффен узнал о связях кланов Ипсиланти и Морузи не только с Россией, но и с Пруссией. Он об этом сообщал в своем письме от 10 марта 1806 г. Талейрану. Из того же документа становится ясным, что К.Ипсиланти сообщал в Стамбул "сенсационные" сведения о многих поражениях французов на западе и о вымышленных статьях *Прессбургского мира*, обозначающих долю Австрии в разделе Османской империи, и "о предложениях" Наполеона Александру I по тому же вопросу о разделе османских владений, с целью склонить Турцию на сторону России⁷⁵.

К лету 1806 г. обстановка на Балканах для России значительно ухудшилась. Французский посол в Стамбуле Себастиани настойчиво добивался союза с Османской империей, направленного против России. Он убеждал султана, что могущество России после Аустерлицкого поражения (I-XII-1805) окончательно подорвано и для Турции наступил благоприятный момент, чтобы вытеснить русских из Крыма. 20 июня 1806 г. Наполеон в письме к султану Селиму III, посланном посредством Себастиани, призывал среди прочего и к смещению господарей румынских княжеств (А.Морузи и К.Ипсиланти), так как они

...ются "русскими агентами"⁷⁶. Узнав о решении Порты сместить Ипсиланти с валахского трона, А.И. Италинский 11(23) августа 1806 предупредил об этом господаря⁷⁷.

Действия французской дипломатии увенчались успехом. Порта сместила в августе 1806 г. господарей Молдовы и Валахии, проявивших склонность к России. Вместо них были назначены господарями их давние соперники — Скарлат Каллимахи в Молдове и Александр Суцу в Валахии, оба преданные Османской империи, считавшимися поборниками французского влияния⁷⁸. Затем Порта приняла решение закрыть проливы Босфор и Дарданеллы для русских военных кораблей, перерезав тем самым кратчайшие коммуникации между черноморскими портами и Средиземноморьем⁷⁹.

Россия, поддержанная Англией, протестовала против явного нарушения Портой договора (1802 г.), требуя восстановления А.Морузи и К.Ипсиланти. Под этим давлением Селим III восстановил 15 октября 1806 г. господарей на престол княжеств. Однако Россия не была удовлетворена, так как Порта не выполнила ряда других требований (разрыва своих отношений с Францией, защиты Валахии от набегов мятежного Пазвант-оглу (1758–1807), открытия проливов для русского флота и др.). В итоге 11(23) ноября 1806 г. царские войска без объявления войны перешли Днестр.

Таким образом, в сложной дипломатической борьбе осенью 1806 г. раскрылись карты всех действующих сторон первого этапа русско-турецко-французского противоборства, связанного с развитием Восточного вопроса в период подготовки и начальной фазы русско-турецкой войны 1806–1812 гг. Война, в которой К.Ипсиланти играл определенно важную роль как в ее развязывании, так и в ее последующем развитии. Смещение господарей румынских княжеств летом 1806 г. послужило российскому правительству лишь предлогом для вступления русских войск в Молдову и Валахию⁸⁰. Становится понятным, почему, когда А.Я. Италинский 6(18) октября 1806 гг. с торжеством докладывал Александру I о том, что "Порта склонилась перед волей вашего императорского величества"⁸¹ и 3(15) октября официально довела до его сведения о восстановлении в должности господарей Валахии и Молдовы К.Ипсиланти и А.Морузи, в Петербурге не спешили радоваться. При этом русский посланник в Стамбуле получил вместо благодарности, которую он ожидал, разнос за то, что удовольствовался малым⁸².

Официальная церемония восстановления господарей состоялась в Стамбуле 4(16) и 5(17) октября 1806 г. в присутствии А.Морузи, но без К.Ипсиланти, уехавшего уже в Россию.

Было очевидно, что во внешней политике России произошли определенные сдвиги в сторону активизации действий на Балканах. В связи с этим, следует сказать о деятельности и планах А.А. Чарторыйского (1770–1861), который был в дружественных отношениях с К.Ипсиланти ("принципы и взгляды которых были всегда в унисоне"⁸³). Несмотря на то, что А.А. Чарторыйский получил в июне 1806 г. отставку с поста управляющего Министерством иностранных дел России (был в должности товарища министра иностранных дел), Александр I сочувственно относился к балканским планам этого польского магната и политика. Разработанная им программа-максимум состояла в создании полунезависимых балканских государств под верховной властью и покровительством России, а программа-минимум предусматривала для этих государств сохранение сюзеренитета Порты и установления покровительства России⁸⁴. Александр I не переставал прислушиваться к советам прежних "молодых друзей" (А.А. Чарторыйский, Н.Н. Новосильцев, П.А. Строганов). Отметим, что занятие румынских княжеств в ноябре 1806 г. соответствовало рекомендациям А.А. Чарторыйского, изложенным им в "Проекте манифеста против Порты" (от 16 (28) августа 1806 г.)⁸⁵. Вместе с тем, как заметил Л.А.Кассо, "если план занятия придунайских княжеств был составлен еще задолго до приведения его в исполнение русским правительством, то нужно

думать, что некоторую роль в ускорении начала кампании" со стороны России сыграла поездка князя Ипсиланти в Петербург осенью 1806 г.⁸⁶

К.Ипсиланти на берегах Невы в продолжительных беседах с Александром I старался его убедить, что время для занятия княжеств и даже для покорения всей европейской части Османской империи является самым благоприятным. Он утверждал, что турки были без денег, без надлежащих сил и поэтому "не смогут оказать никакого сопротивления".⁸⁷ Стало быть К.Ипсиланти пытался приблизиться к своей цели на решающем этапе собственной карьеры. Следуя традиционной политике фанариотов⁸⁸, он стремился одновременно искать российского покровительства для избавления от османского господства и, используя решение *Восточного вопроса*, упрочить свой престол.

После вступления русских войск в Бухарест, князь К.Ипсиланти возвратился в середине сентября в столицу Валахии⁸⁹, имея новый титул "*господаря Молдавии и Валахии*". Здесь он учинил в январе 1807 г. присягу местным жителям русскому императору и себе⁹⁰. Несвоевременность этого акта вызвало недовольство в Петербурге. Александр I "с сожалением узнал о таковом распоряжении, не существовавшем никогда при занятии в прежние времена войсками... Молдавии и Валахии, да и совсем не нужном..., ибо княжества сии заняли мы (Российская империя – В.М.) временно, не в том намерении, чтоб присоединить оные к России, и не с тем, чтобы отторгнуть их от Порты..."⁹¹.

В начальный период русско-турецкой войны К.Ипсиланти организовал местное войско, однако впоследствии взаимоотношения между господарем обеих княжеств и командованием русских войск, при активном противодействии боярской партии вистьерника К.Филипеску, все более осложнялись⁹².

К началу 1807 г. русская дипломатия еще предлагала султану Селиму III заключить мир "на условии строгого соблюдения существующих между императорским двором и Блистательной Портой договоров, в частности договора 1805 года". Настаивая при этом "самым решительным образом на праве перехода через Босфор, так же как и на сохранении привилегий, предоставленных Молдавии и Валахии"⁹³.

Развитие международных событий в 1807 году вновь выдвинуло румынские княжества в эпицентр политической борьбы европейских держав. В феврале 1807 г. английская эскадра вошла в Босфор и потребовала от Порты, чтобы она уступила Великобритании укрепления Дарданел и объявила войну Франции, а Молдову и Валахию, со всеми крепостями, уступила России. Однако, французский посол Себастиани организовал оборону османской столицы и английские корабли вынуждены были уйти. Спустя некоторое время, в мае 1807 г., в Стамбуле произошло восстание янычар, недовольных военными реформами Селима III. Они провозгласили новым султаном Мустафу III⁹⁴.

В этих условиях румынские княжества имели немаловажное значение в дипломатической борьбе и международных договорах между наполеоновской Францией и царской Россией, вплоть до начала русско-французской войны 1812 г. Красноречивым примером тому является Тильзитский договор (1807 г.) и Эрфуртская конвенция (1808 г.)⁹⁵. Новая политическая реальность, создавшаяся после Тильзитского мира и последовавшего за ним Слободзейского перемирия (12/24 августа 1807 г.) между Россией и Турцией, поставила К.Ипсиланти перед фактом крушений честолюбивых планов. Россия все более склонялась к разделу европейских владений Османской империи. В то же время К.Ипсиланти разрабатывал план королевства "Дакия", полагая, что настал самый благоприятный момент для того, чтобы упрочить свое положение в княжествах, закрепив за собой и своими наследниками трон⁹⁶. В качестве одного из доказательств этого можно привести и слова, сказанные Наполеоном в Тильзите (1807 г.) Александру I: "Я знаю планы Ипсиланти. Он обманывает обоих нас. Единственной его целью является осуществление его собственных химер"⁹⁷.

Сам К.Ипсиланти, чтобы подкрепить свой пошатнувшийся авторитет в княжествах, летом 1807 г. распустил в Бухаресте слух, что Александр I якобы

сделал его "королем Бессарабии, Молдовы, Валахии и Сербии, и что сын его Алексу (которому было 15 лет) будет венчаться с сестрой российского императора" (!)⁹⁸.

Следует помнить, что французская дипломатия всегда считала К.Ипсиланти одним из главных врагов Франции в княжествах. Как писал Сен-Люс – Талейрану еще в 1803 г. 27 апреля: "Он является креатурой России... Химера князя Ипсиланти состоит в том, чтобы быть независимым от Блистательной Порты и унаследовать для своей семьи княжество Валахии..."⁹⁹.

В связи с этим следует сказать, что позже, во время своей вынужденной эмиграции в Киеве, К.Ипсиланти поддерживал обширную переписку как с российскими высокопоставленными лицами, так и со своими доверенными агентами в княжествах. О "тайных сношениях" с Валахией подозревал его непримиримый "недруг" М.А. Милорадович. Он писал об этом 5 июля 1810 г. из Киева гр. А.А.Аракчееву, намекая прозрачно, что "деньги великие способы"¹⁰⁰. Далее говорилось: "В бытность мою в Бухаресте французский генерал Себастиани, проезжая через оный из Константинополя, сказал мне, что тотчас после Тильзитского мира кн. Ипсиланти старался сыскать у Порты прощение и ее покровительства, но что Себастиани узнав сие через своих доверенных помешал ему в том...". Русский генерал был уверен несомненно, что "князь Ипсиланти, питая себя надеждой возвращением паки в Валахию помощью Варлаама и Самуркаса, умножает своих партизанов, а противников его всячески угнетает..."¹⁰¹.

Таким образом, с успешной балканской политикой России К.Ипсиланти связывал и личные надежды на укрепление своей власти в княжествах и даже на возможное включение в его владения и Сербии¹⁰².

Следует однако отметить, что уже на начальном этапе русско-турецкой войны 1806–1812 гг. в Петербурге стали относиться все более "ревниво" к роли Ипсиланти в Сербском восстании. Александр I, стремясь использовать сербов в интересах России и для того, чтобы привязать их к себе, старался исключить каких-либо других посредников, дабы восставшие были во всем обязаны только его империи. В письме министра иностранных дел России А.Будберга командующему оккупационными войсками в княжествах И.Михельсону, от 18 февраля 1807 г., прямо говорится: "...Государь Император соизволяет чтобы и всякое нужное для них (сербов – В.М.) пособия, особливо денежное, получали они единственно от России и одной бы сй оставались тем обязаны"¹⁰³. Предписывалось также, чтобы деньги, посланные К.Ипсиланти сербам, были ему возвращены из императорской казны. Таким образом, когда Россия стала проводить в жизнь открыто свою *восточную политику* и отпала более надобность в услугах князя Ипсиланти или же его роль стала слишком самостоятельной, его постарались попросту отстранить от дел. Частный пример с восставшими сербами тому подтверждение. Вот почему Российская дипломатия считала, что: "...содействие сербов не должно казаться как бы последствием какого-либо союза или соглашения между Валахией и ими, а единственно действием приверженности их Высочайшему двору и упования их на покровительству оного"¹⁰⁴.

28 августа 1807 г. К.Ипсиланти вынужден был оставить навсегда Бухарест, а позже и Яссы¹⁰⁵, и переселиться вместе со своей многочисленной семьей в Россию (жена – Елизавета; дочери – Елена, Екатерина и Мария; сыновья – Дмитрий, Георгий, Николай, Григорий, не считая старшего Александра, который с 1806 г. учился в Петербурге). Их сопровождали родственники и прислуга (которых в 1809 г. было 80 человек), а также еще 5 греческих семей¹⁰⁶.

К.Ипсиланти со своим "двором в изгнании" поселился в Киеве. К тому времени Киев, как отмечали путешественники, "едва ли заслуживал имя города", в нем не было почти домов каменных, "ни порядка в строении, ни регулярности, ни архитектуры", немощенные улицы покрывали пески и пешеходы глотали эту

несносную пыль...¹⁰⁷. В 1811–1817 он насчитывал всего лишь свыше 23 тыс. жителей¹⁰⁸.

В Киеве, как вытекает из письменного распоряжения от 25 сентября 1807 г. министра иностранных дел России Н.П.Румянцева – М.И. Кутузову (тогдашнему Киевскому военному губернатору), высокопоставленного политического эмигранта сразу же ограничили в свободе передвижения: "...чтобы князь Ипсиланти в сем городе оставался до дальнейших повелений, а ежели бы захотел он отсюда отправиться в Петербург или куда в другое место, то чтобы под благовидным предлогом был от того отклонен..."¹⁰⁹.

Так начался новый этап *карьеры* К.Ипсиланти, связанный с его вынужденной эмиграцией в Россию. "Российский период" жизни князя Ипсиланти прямо связан с эволюцией русско-франко-турецкими отношениями, а именно с решением *Восточного вопроса* в 1807–1812 гг.

Конечно, *Слободзейское перемещение* означало для Ипсиланти политическую и финансовую катастрофу, а сложившаяся после Тельзита и Эрфурта новая расстановка европейских сил нанесла последний удар по его позициям. Он достиг лишь мизерной части своих целей, оказавшись, с одной стороны, жертвой создавшейся обстановки, а с другой – жертвой собственного честолюбия¹¹⁰. В конце марта 1808 г. русские власти формально освободили К.Ипсиланти от занимаемого поста в княжествах, официально подтвердив то, что было очевидно уже многие месяцы¹¹¹. Румынские хроникеры отлично понимали подоплеку случившегося, потому что, как писал Зилот Ромьнул, "русским не подходило, чтобы в то время как они владеют страной, правил фанариотский грек"¹¹².

К.Ипсиланти, во время своего краткосрочного правления, подписывая документы в качестве "господаря обеих княжеств Молдавии и Валахии", планировал создать "королевство Дакия", полагая, что "молдоване и валахи смогут образовать объединившись нацию очень уважаемую"¹¹³. Получив с помощью русской армии трон Молдовы и Валахии, он, по мнению английского консула в Бухаресте Фр.Сумерерса (Fr.Summerer), мечтал иметь в династическом владении всю Молдову (вместе с территориями рай Пруто-Днестровского междуречья), Валахию и Сербию¹¹⁴. Однако, это шло вразрез с собственными восточными планами Александра I, который после Тильзита и Эрфурта считал судьбу румынских княжеств предопределенной¹¹⁵.

В своих притязаниях на румынские княжества министр иностранных дел Н.П.Румянцев говорил в ноябре 1808 г. турецкому послу в Париже Мухиб-Эфенди: "Установлением русско-турецкой границы по р.Дунай, отдалится навсегда повод к новым между двух империй распрям". Порта, уступив России Молдову и Валахию, которыми "она уже не владеет" и которые уже находились в руках России, "сохранит тем самым в целостности и нераздельности все прочие свои владения"¹¹⁶.

Высказав опасение, что Наполеон тоже может потребовать себе что-либо от Османской империи, Н.П.Румянцев писал 7(19) января 1809 г. главнокомандующему "Молдавской" армией А.А.Прозоровскому: "Слабость, в какую теперь приведена Порта, может возродить желание в других державах к совершенному раздроблению Оттоманской империи, а польза наша требует, чтобы мы усовершенствовали приобретение занимаемого уже нами края, не входя ни с кем в соучастие и не допуская, чтобы и другие в то же самое время на счет Порты воспользовались"¹¹⁷. "Польза" русского двора, потребовала чтобы главный проводник и "партизан" России в княжествах был отстранен от трона. К.Ипсиланти более не соответствовал Восточной политике своего покровителя.

Во время своего пребывания в Киеве, а затем и в Москве, где бывший господарь вынужденно провел около года (с 1808 г.)¹¹⁸, он неоднократно писал Румянцеву, Александру I и особенно Адаму Чарторыйскому, к которому питал самые теплые симпатии. Объясняя свое незавидное положение, князь пытался изменить свою участь, исходя из прошлых заслуг перед Российским престолом. "Из всех князей Валахии и Молдавии, которые по своей воле находились в

России, я являюсь пятым, но никто, кроме меня одного, не испытывал такие суровости... Почему меня лишили свободы?" - спрашивал К.Ипсиланти летом 1809 г. Он желал поехать в Петербург, а позже думал выехать и в Берлин¹¹⁹. Далее читаем: "Мою преданность императорскому двору России, мое рвение и служение его интересам известны всей Европе и состоят в моих услугах и в постоянных и неизменных принципах, которые тем более подтверждены моими жертвами, потерями и несчастьями собственной семьи"¹²⁰. Следует сказать, что турки арестовали 10 декабря 1806 г. старого господаря Александра Ипсиланти и после страшных пыток и истязаний 13 января 1807 г. отрезали ему голову¹²¹. К.Ипсиланти сам признавал, что отец стал "жертвой моей привязанности к России"¹²². Слухи о "ссылке" князя Ипсиланти были недалеко от действительности, так как это соответствовало его собственному определению своего положения¹²³.

Оставшись без своего дома в Яссах, который был превращен русской армией в военный госпиталь¹²⁴, и будучи в весьма стесненном финансовом положении, так как все его богатства в Константинополе были конфискованы Портой, К.Ипсиланти напоминал в 1809 г. о своих заслугах перед Россией на протяжении "последних 12 лет"¹²⁵ и особенно во время последней русско-турецкой войны. Он отмечал неоднократно свою причастность особенно к восстанию сербов, которые "имели большое" доверие к нему лично, а также помощь, оказанную им при взятии четырех крепостей: Хотина, Бендер, Килина и Аккермана. Все они, вроде бы, были взяты по его плану, заранее предоставленному русскому командованию¹²⁶.

В конце концов, жизнь заставила этого незаурядного господаря и дипломата, князя и драгомана оценить по праву своих друзей и врагов. Как бы предчувствуя свою скоростную и страшную смерть, К.Ипсиланти пришел к выводу, что всегда стоит рассчитывать только на собственные силы. Политическим завещанием звучат его слова, сказанные сыну Александру - будущему герою национально-освободительного движения Греции - накануне его отъезда из Петербурга в июне 1816 г.: "Сын мой, никогда не забывай, что греки, для того чтобы добиться освобождения, должны рассчитывать только на самих себя"¹²⁷.

В заключении укажем: каковы бы не были личные амбиции К.Ипсиланти, он неоднократно словом и делом доказывал свою преданность России. Впрочем, как только в его услугах по решению *Восточного вопроса* перестали нуждаться, он был устранен с политической авансцены Молдовы и Валахии и бесславно закончил свою жизнь в Киеве. 27 июня (9 июля) 1816 г., сразу после своего прибытия из С.-Петербурга, К.Ипсиланти без каких-либо видимых причин или болезни неожиданно, в возрасте всего 56 лет, умер в окружении семьи¹²⁸. Его похоронили в Киеве, где провел последние годы своей беспокойной жизни, в *Георгиевской церкви*. Над прахом этой многогранной и не до конца понятой личности был поставлен памятник с искусным барельефным портретом из белого мрамора и многозначительной эпитафией:

*"Въ гробнице сей, родныхъ слезами орошенной.
Лежитъ владетель Ипсилантий незабвенный,
Что знаменитаго былъ Александра сынъ,
Высокій господарь, державный Константинъ.
Честь, слава Греціи, отчизне лучъ спасенья,
От ига тяжкаго - надежда свободенья;
Съ кемъ милость и любовь, законъ и правда,
И мудрость совершенствъ другихъ всехъ красота,
Молдавскою страной и Влахскою управляли:
Кому бы доблести безсмертье даровали,
Коль жизни смертнаго назначенный пределъ
Равнялся бы числу его великихъ делъ"*¹²⁹.

“Закономерность” взлета и падения, славы и забвения можно проследить по жизни многих политических “эмигрантов” средневековой Молдовы. Молдавских князей, волею судьбы заброшенных в Россию, – Богдана Лэпушнеану (1574–1575/?), Дмитрия Кантемира (после 1711), Костаantina Ипсиланти (с 1807 г.) – постигла вовсе не та участь, на которую они рассчитывали.

SUMAR

Articolul de față elucidează în baza izvoarelor publicate și celor de arhivă unele aspecte mai importante din viața și activitatea politică a unui principe fanariot – Constantin Ypsilanti (1760–1816). Autorul a abordat această figură de prim-plan a Principatelor române în contextul complexelor evenimente politico-diplomatice-militare din Sud-Estul Europei de la răscrucea secolelor XVIII–XIX, accentul fiind pus cu precădere pe raporturile ruso-otomane, care au și determinat, practic, nu numai destinul politic al lui C.Ypsilanti, ci și soarta Moldovei. Se analizează rolul și locul lui C.Ypsilanti în politica orientală a Rusiei, legată în mod special de războiul ruso-turc din 1806–1812.

Destinul politic al lui C.Ypsilanti – partizan principal al Rusiei în Principate, care a fost nevoit până la urmă să emigreze în Rusia (1807–1816), demonstrează o dată în plus că Imperiul țarist promova doar propriile interese expansioniste în cadrul disputării spinoasei chestiuni Orientale.

SUMMARY

The article elucidates a number of the most important aspects of the life and political activity of Prince Constantin Ypsilanti (1760–1816), an outstanding phanariot. The author analyzes C.Ypsilanti's role in the Eastern policy pursued by Russia, especially in connection with the 1806–1812 Russian-Turkish war. C.Ypsilanti's political destiny as chief partisan of Russia in the Principalities forced to emigrate to Russia in 1807–1816, once more demonstrates the fact, in the course of discussions on the sensitive Eastern question the tsarist Empire was pursuing exclusively its own expansionist interests.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ V.Mischevca, 1812: *geneza Problemei Basarabene* // *Cugetul*. 1994, nr. 2–3; Idem, *Pacea de la București din 1812* // *Destin românesc*, 1994, nr. 4, p. 41–58.

² К вопросу о хронологических рамках фанариотской эпохи см.: Fl. Constantiniu, *Când începe epoca fanariotă?* // *Studii și materiale de istorie medie. Vol. XI*. București, 1992, p. 109–116.

³ Александр Ипсиланти правил почти 10 лет и характеризуется в румынской историографии (C.C.Giurescu, A.D.Xenopol, N.Iorga) как “один из лучших” господарей XVIII века. См.: *M.D.Vlad, Un principe iluminist și reformele sale: Alexandru Ipsilanti* // *Magazin istoric*. Anul XVII, nr. 2, (1991), 1983, p. 17; C.C. Giurescu, *Un remarcabil principe phanariote: Alexandre Ypsilanti, Vocevod de Valachie et de Moldavie* // *Symposium l'Epoque Phanariote (21-25 octobre 1970)*. Thessaloniki, 1974, p. 61–69.

⁴ О “Восточном вопросе” см.: J.Ancel, *Manuel historique de la Question d'Orient (1792-1925)*. II ed. Paris, 1926; M.S.Anderson, *The Eastern Question, 1774–1923*. London, 1966; S.P.H.Duggan, *The Eastern Question. A Study in diplomacy*. New-York, 1970; A.Ōtetea, *Contribuție la chestiunea orientală* // *Scrieri istorice alese*. Cluj-Napoca, 1980; L.Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (sec. al XVIII)*. Iași, 1986; Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVIII – начало XX в. М., 1978).

⁵ Год рождения – 1760 – указан П.П.Панантеску (См.: P.P.Panaiteescu, *Correspondența lui C.Ypsilanti cu guvernul rusesc (1806–1810)*. București, 1933, p. 8), тогда как согласно информации Е.Вэкэреску К.Ипсиланти родился в 1763 (См.: I.Lăcustă, *Viena, 1782: Ienăchiță Văcărescu – călătorie în slujba Patriei* // *Magazin istoric*, 1988, nr. 8, p. 29).

⁶ Ypsilanti H. prinzeßin. *Die Fursten Alexander und Konstantin Ypsilanti als Hospodaren der Moldan und Walachei* // *Revue internationale des études balkaniques*. Beograd, 1937. III-année. Tome I(5), p. 225–238.

- N. Iorga, Constantin-Vodă Ipsilanti și revoluția sârbească // *Revista istorică*, 1921, nr. 4-6, p. 139-143;
- P. Panaitescu, *Correspondența lui Constantin Ypsilanti cu guvernul rusesc (1806-1810). Pregătirea Eteriei și a mișcărilor politice românești*. București, 1933; Al. Vianu, *Din corespondența lui Constantin Ipsilanti cu Rusia* // *Romanoslavica*, X. București, 1964, p. 467-470; *Idem*, *Din relațiile lui Constantin Ipsilanti cu Rusia* // *Analele Universității București. Seria științe sociale. Istoria*. Anul XIII. 1964, p. 143-154; Г.Л. Арш, *Материалы к истории русско-греческих связей начала XIX в.* // *Балканские исследования*. Вып. 8. М., 1982, с. 54-67; *Idem*, *Ипсиланти в России* // *Вопросы истории*. 1985. N 3. с. 88-101;
- Т.Е. Семенова, *Константин Ипсиланти и Первое сербское восстание (1804 - август 1807 г.)* // *Балканские исследования*. Вып. 9. М., 1984, с. 50-63; Существует и обширная греческая литература (к сожалению нам недоступная) отражающая в той или иной мере рассматриваемый вопрос.
- В. Маскевка, *Константин Ипсиланти в Восточной политике России начала XIX в.* // *Русские материалы: история, язык, культура. Материалы международной научно-практической конференции*. Кишинев, 1994, с. 75-78.
- Г.Л. Арш, *Ипсиланти в России...*, с. 88; M.D. Vlad, *op. cit.*, nr. 2, p. 17-18.
- M.D. Vlad, *op. cit.*, nr. 2, p. 18.
- Hammuzaki, *Supl. 1/2*. București, 1885, p. 203.
- M.I. Кутузов, *Сборник документов*. Том. 1. М., 1950, с. 270.
- M. Dogaru, *Devizele în heraldica românească* // *Revista arhivelor*, 1992, nr. 2, p. 212.
- G. Potra, *O contesă germană la curtea domnească din București* // *Magazin istoric*. Seria nouă, 1990, nr. 8, p. 10.
- M. Kogălniceanu, "Răpirea Bucovinei după documente autentice". // *Bătălia pentru Bucovina*. Volum îngrijit de S. Neagoe. Timișoara, 1992, p. 23.
- Idem*, p. 43.
- Hammuzaki, *Supl. 1/3 (1709-1812)*. București, 1889, p. 60.
- Hammuzaki, *Supl. 1/2*, p. 161.
- P. Panaitescu, *Correspondența lui C. Ypsilanti...*, p. 102.
- Hammuzaki, *Supl. 1/2*, p. 303.
- Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVIII - начало XX в.). М., 1978, с. 48.
- I. Iancuțchi, V. Mischevca, *Pacea de la București. (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-ruse de la 16 (28) mai 1812)*. Chișinău, 1993, p. 17.
- Внешняя политика России XIX начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия 1 (В дальнейшем: ВПР). Т. 1. М., 1960, с. 91.
- Idem*, с. 504; 507.
- Г.Л. Арш, *Ипсиланти в России...* с. 88-89; Г.А. Клейнман, *Русско-турецкий союз 1799 г.* // *Доклады сообщения исторического факультета МГУ*. Вып. III.-М., 1945, с. 9-23.
- Архив князя Воронцова. Книга XIV. М., 1879 с. 247; Российский Государственный Архив древних Актов (РГАДА). Фонд 1261 (Воронцовых). Опись I, дело 1145, П. 1-6.
- Hammuzaki, *Supl. 1/2*, p. 303.
- V. Veliman, *Relațiile româno-otomane, 1711-1821. Documente turcești*. București, 1984, p. 648.
- Hammuzaki, *Supl. 1/2*, p. 303.
- Idem*.
- I. Ionescu, *Hatti-șeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor Române* // *Studii și articole de istorie*. 1. București, 1956, p. 37-78; M. Stroia, *Promulgarea de către Poartă a Hatti-șerifulor din septembrie 1802 și acțiunea Rusiei* // *Revista istorică*. Tom V, 1994, p. 711-727; Г.П. Селях, *Русско-турецкое соглашение 1802 г. о Дунайских княжествах* // *Вопросы истории*, 1961, N 12, с. 195-202.
- См.: В.П. Грачев, *Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII-XIX вв. (Внутреннее положение, предпосылки национально-освободительных движений)*. М., 1990, с. 66-67.
- Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. Консульство в Яссах, д. 2, лл. 41-42.
- ВПР. Т. I, с. 8.
- АВПРИ, ф. Консульство в Яссах (1802), д. 32, л. 36.
- Idem*, лл. 40-41.
- См.: Г.С. Гросул, *Дунайские княжества в политике России. 1774-1806*. Кишинев, 1975, с. 154-158.
- ВПР. Т. I, с. 301.
- Documente turcești privind istoria României. Vol. III. 1791-1812* (întocmite de M.A. Mehmet). București, 1985, p. 167-188.
- ВПР. Т. I, с. 227, 253.
- Idem*, с. 301-302.
- Г.С. Гросул, *указ. соч.*, с. 125-144.
- ВПР. Т. 2, с. 149.
- Idem*, т. I, с. 302-303.
- Idem*, с. 304.
- Idem*, с. 323.
- N. Iorga, *Acte și fragmente*. Vol. II, p. 24, 307, 373.
- Hammuzaki, *Supl. 1/2*, p. 233, 242.
- ВПР. Т. I, с. 58, 246.
- Idem*, с. 255.
- N. Iorga, *Acte și fragmente...*, p. 372.
- Hammuzaki, *Supl. 1/2*, p. 309.

- ⁵³ *Ibidem*, p. 292.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 293; R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău ...* Vol. I, p. 34.
- ⁵⁵ См.: Л.Е.Семенова, *Константин Ипсиланти и Первое сербское восстание...*, с.50–63; N.Iorga *Constantin-Vodă Ipsilanti și revoluția sârbească...* p. 139–143.
- ⁵⁶ N.Iorga, *Constantin-Vodă Ipsilanti și revoluția sârbească...* p. 141.
- ⁵⁷ P.P.Panaiteanu, *op.cit.*, p. 16–17.
- ⁵⁸ АВПРИ, Канцелярия, Константинополь, 1804, д. 35, лл. 16–17.
- ⁵⁹ ВПР. Т. I, с. 433.
- ⁶⁰ *Ibidem*, с. 389–390.
- ⁶¹ *Ibidem*, с. 390.
- ⁶² Первое сербское восстание 1804–1813 гг. и Россия. Книга I. М., 1980, с. 48.
- ⁶³ *Ibidem*, с. 46.
- ⁶⁴ *Ibidem*, с. 37.
- ⁶⁵ *Ibidem*, с. 38.
- ⁶⁶ *Ibidem*, с. 63.
- ⁶⁷ *Ibidem*, с. 81.
- ⁶⁸ ВПР. Т. 2, с. 49.
- ⁶⁹ АВПРИ. Консульство в Яссах, д. 102, л. 8–10.
- ⁷⁰ Первое сербское восстание 1804–1813 гг., с. 94.
- ⁷¹ Al.Vianu, *Din corespondența lui Constantin Ipsilanti cu Rusia (1806) // Romanoslavica. X.* București, 1964, p. 467–469; P.P. Panaiteanu, *op. cit.*, p. 28.
- ⁷² Hurmuzaki, *Supl. 1/2*, p. 323.
- ⁷³ АВПРИ. Ф.Канцелярия, 1804, д. 2241, л. 752; ф. Главный архив. 1–9, 1804–1806. Д. 5. л. 6, л. 4; Посольство в Константинополе, д. 1391, л. 17–18.
- ⁷⁴ P.P.Panaiteanu, *op.cit.*, p. 101.
- ⁷⁵ Hurmuzaki, *Supl. 1/2*, p. 326.
- ⁷⁶ ВПР. Т. III, с. 267; I.Testa, *Recueil des traites de la Porte ottomane avec les puissances etrangeres. T. II.* Paris, 1865. p. 277–278.
- ⁷⁷ ВПР. Т. III, с. 269; Hurmuzaki, *Serie nouă. Vol. IV*, p. 636.
- ⁷⁸ Кассо Л.А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. М., 1913, с. 16–18.
- ⁷⁹ I.Testa, *op. cit.*, т. II, p. 279–281; А.М.Станиславская, *Русско-английские отношения и проблемы Средиземноморья (1798–1807).* М., 1962, с. 436–441.
- ⁸⁰ См.: А.М.Станиславская, *Указ. соч.*, с. 442–444.
- ⁸¹ *Ibidem*, p. 441; АВПРИ. Ф.Канцелярия, 1806 г. Д. 2256, д. 8–11.
- ⁸² ВПР, Т. III, с. 613; А.Петров, *Война России с Турцией 1806–1812 гг.* Т. I, СПб., 1885, с.68–69, 381–382.
- ⁸³ P.P. Panaiteanu, *op. cit.*, p. 27.
- ⁸⁴ ВПР. Т. III, с. 687–690.
- ⁸⁵ *Ibidem*, 688–689; 717.
- ⁸⁶ Л.А.Кассо. *указ. соч.*, с. 25.
- ⁸⁷ Hurmuzaki, *Supl. 1/3*, p. 109.
- ⁸⁸ См.: J.Filitti *Role diplomatique des Phanariotes de 1700 a 1821.* Paris, 1901, p. 179–192.
- ⁸⁹ V.A.Urechia, *Istoria românilor. T. IX (1806–1812).* București, 1896, p. 100–101; Hurmuzaki, *Supl. 1/3*, p. 117; D.Eclesiarhul, *Hronograf (1764–1815).* București, 1987, p. 91; I.Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802–1830) // Studii și articole de istorie. VIII.* 1966, p. 322–323.
- ⁹⁰ V.A.Urechia, *op. cit.*, p. 100–102; Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига. (1769–1812). Книшнев, 1984, с. 197–198. B.P.Haşdeu, *Ultima cronică română din epoca fanariotilor.* București, 1884, p. 85; C.Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă.* București, 1888, p. 268–270.
- ⁹¹ АВПРИ. Ф. 133 (Канцелярия, 1807), опись 468, д. 1885, л. 44–45.
- ⁹² Rosetti R. *Arhiva senatorilor de la Chișinău.* Vol. I, p. 156–165.
- ⁹³ ВПР, Т. III, с. 518.
- ⁹⁴ См.: А.Ф.Миллер, Мустафа Паша Байрактар. Османская империя в начале XIX века. М. - Л., 1947, с. 131–158.
- ⁹⁵ *Ibidem*, p. 159–180; Спроткин В.Г. Тильзитский мир // Французский ежегодник. 1963. М., 1964, с. 62–89; Idem, Франко-русская дипломатическая борьба на Балканах и планы создания Славяно-Сербского государства в 1806–1807 гг. // Ученые записки Института славяноведения. Том XXV. М., 1962, с. 171–192; Jarcuțchi I., Mischevca V. *Pacea de la București...*, p. 71–95.
- ⁹⁶ V.A.Urechia, *op. cit.*, p. 6–7, 158, 156; R.Rosetti, *Arhiva senatorilor...*, Vol. I, p. 157.
- ⁹⁷ Г.Л.Арш, Тайное общество “Филики Этерия.” Из истории борьбы Греции за свержение османского ига. М., 1965, с. 76.
- ⁹⁸ V.A.Urechia, *op. cit.*, p. 156.
- ⁹⁹ R.Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău...*, Vol. I, București, 1909, p. 30.
- ¹⁰⁰ Н.Дубровин, Письма главнейших деятелей в царствование императора Александра I. СПб, 1883, с. 35–41.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, p. 41.
- ¹⁰² C.Erbiceanu, *Cronicarii greci...*, p. 275; Hurmuzaki, XVI, p. 821.
- ¹⁰³ АВПРИ. Ф. 133. Канцелярия (1807), опись 468, д. 1885., л. 62.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, л. 65-об.

- Hurmuzaki XVI, p. 818; R.Rosetti, *op. cit.*, p. 156; C.Erbiceanu, *op. cit.*, p. 275.
- P.P.Panaiteanu, *op. cit.*, p. 108.
- Путешествие в полуденную Россию Владимира Измайлова. М., 1865. Часть I, с. 86-87.
- Киев. Энциклопедический справочник /Под ред. А.В.Кудрицкого. Киев, 1985, с. 30.
- М.И.Кутузов, Сб. документов. Т. II. М. 1951, с. 442.
- G.F.Jewsbury, *The Russian Annexation of Bessarabia. (1774-1828). A study of Imperial Expansion.* New-York, 1976, p. 41-43; Hurmuzaki, XVI, p. 836.
- G.F.Jewsbury, *op. cit.*, p. 2; V.A.Urechia, *op. cit.*, p. 106. 191; C.Erbiceanu, *op. cit.*, p. 276-277; R.Rosetti, *op. cit.*, p. 162-165.
- B.P.Haşdeu, *Înainte de Tudor Vladimirescu, 1800-1821. Ultima cronică română din epoca Fanariotilor* produsă după manuscrisele din Arhiva Statului din Bucureşti. Bucureşti, 1884, p. 86; V.A.Urechia, *op. cit.*, p. 106.
- V.A.Urechia, *op. cit.*, p. 6-7, 131, 139; I.Corfus *Însemnări de demult.* Iaşi, 1975, p. 27; P.P.Panaiteanu, *op. cit.*, p. 275.
- V.A.Urechia, *op. cit.*, p. 152, 156.
- Harcutchi, V.Mischevca, *Pacea de la Bucureşti...*, p. 92; А.Ф.Миллер, указ. соч., с. 210-228.
- ВНП. Т. IV, с. 416.
- Ibidem*, p. 463.
- P.P.Panaiteanu, *op. cit.*, p. 95-99.
- Ibidem*, p. 108, 112, 98.
- Ibidem*, p. 106.
- D.Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 109-110; Hurmuzaki, *Supl. 1/3*, p. 135-136.
- P.P.Panaiteanu, *op. cit.*, p. 101, 94.
- Ibidem*, p. 105.
- Ibidem*, p. 103.
- Ibidem*, p. 102.
- Ibidem*, p. 101-102.
- Г.Л.Арш, Ипсиланти в России..., с. 93; D.S.Soutzo, *Les famille princieres Grecques de Valache et Moldavie // Symposium l'Epoque Phanariote.* Thessaloniki, 1974, p. 250.
- См. Некролог в "Русском инвалиде" от 13 июля 1816 г. (№ 161), с. 658.
- Н.Закревский, Описание Киева. Том. 1. М., 1868, с. 268; Надгробие К.Ипсиланти (в 1930-х гг. перенесено в Успенский собор Киево-Печерской Лавры, не сохранилось) исполнил, вероятно, русский скульптор С.С.Пименов (по другим данным - итальянский скульптор А.Канова). - См.: Киев. Энциклопедический справочник. Изд. II. Киев, 1985, с. 133, 235.

COMUNICĂRI

VLADIMIR TCACI

CONSIDERAȚII PRIVIND POZIȚIA POPULAȚIEI DIN MOLDOVA FAȚĂ DE RĂZBOIUL RUȘO-TURC DIN 1768-1774

În timpul războaielor ruso-otomane Principatele Române¹ deveneau principalul teatru de război, aici se desfășurau luptele hotărâtoare dintre inamici. În secolul al XVIII-lea, în vremea unor asemenea războaie, Principatul Moldova s-a aflat în decurs de aproape 15 ani sub administrație rusească. Credem că martorul ocular al evenimentelor D'Hauterive constata pe bună dreptate că "Moldova... în vreme de război, a fost și va fi totdeauna o tabără și un câmp de bătaie"². Și desigur aceste războaie deveneau de fiecare dată o grea povară pe umerii populației din Principate. Cronicarul Ion Neculce, referindu-se la războiul ruso-turc din 1735-1739, exclamă: "Oh, oh, oh, săraca Țară Moldova și Țară Munteniască, cum vă petreceți și vă dezmerdați cu aceste supărări, la aceste vremi cumplite și fără de milă"³.

O atenție deosebită a acordat acestei probleme istoriografia sovietică în general și cea moldovenească în mod special, fiind examinată cu preponderență în cadrul concepției "prieteniei de viacuri a marelui popor rus cu cel moldovenesc" (I.A.Kotenko, N.A.Mohov, I.V.Semionova ș.a.). Deși nu era negată utilizarea de către Rusia țaristă a religiei ortodoxe în calitate de armă ideologică, accentul principal era pus pe așa-numita "misiune eliberatoare" a Rusiei în această regiune.

În cele ce urmează, pe fundalul desfășurării evenimentelor principale ale războiului ruso-turc din anii 1768-1774, vom încerca să evidențiem atitudinea populației Moldovei vizavi de armata rusă și să urmărim evoluția raporturilor politice moldo-ruse din această perioadă.

După ce Imperiul otoman declarase război Rusiei la sfârșitul lunii septembrie 1768, au început pregătirile nemijlocite ale ambelor părți pentru viitoarele operații militare ce vor fi declanșate abea în primăvara anului 1769.

La începutul lunii octombrie a parvenit la Iași știrea despre declararea războiului⁴. În legătură cu aceasta a fost rechemat de la Varșovia trimisul Moldovei în această țară La Roche⁵. Poarta Otomană încearcă să antreneze și Moldova în război de partea sa. Domnul Moldovei a primit dispoziție de a pregăti pentru Poartă și a trimite descrierea amănunțită a Podoliei, Ucrainei (polone), Serbiei Noi și a pământurilor unde erau situați cazacii zaporojeni. Pe aceste teritorii, conform planurilor otomanilor, în viitorul apropiat aveau să se desfășoare operațiile militare⁶. Domnitorul Grigore Callimachi a primit de asemenea ordin să pregătească alimente și provizii pentru oștirile turce, să trimită chereștea, să construiască poduri peste râuri⁷. Pentru aceasta au fost alocate inițial 200 de pungi. Ce-i drept, cronicarul menționează că: "beidzade (Alecă - V.T.) a scris un ardu la împăratu pe ascunsu și pîră pe Neculache (Nicolae Suțu, mare dragoman al Porții - V.T.),... că poprișă toți banii ce să didesă de la împărăție pentru trebuințele ce sînt să se cumpere pentru oștire,

care era la 200 puncte”⁸. Considerăm că acești bani au fost primiți de domnul Moldovei (altfel de unde Giovanni Nagni a aflat despre suma de 200 puncte), cifra care corespunde cu cea a cronicarului.

Rusia, evident, a luat și ea măsuri pentru atragerea Moldovei de partea sa, or această politică era în general componentă a strategiei ei în sud-estul Europei. Să urmărim, însă, mai întâi foarte succint, cum s-au desfășurat evenimentele în perioada incipientă a războiului și care era locul Moldovei în contextul lor.

Știrea despre arestarea trimisului Rusiei la Istanbul, A.M.Obreskov, iar aceasta însemna declararea războiului, a fost primită la Sanct-Petersburg la 29 octombrie 1768, de la ambasadorul Rusiei în Austria, D.M.Golițan⁹. La 4 noiembrie 1768 a avut loc prima sesiune a Consiliului de stat al Rusiei, care a fost organizat din inițiativa Ecaterinei a II-a și cu concursul lui N.I.Panin, conducătorul Colegiului afacerilor externe al Rusiei¹⁰. Acest consiliu la început era un organ provizoriu, iar din ianuarie 1769 a devenit permanent, având sarcina de a coordona acțiunile de război împotriva Imperiului otoman.

Strategia Rusiei presupunea o încadrare activă a popoarelor creștine aflate sub dominația Înaltei Porți în lupta antiotomană, ca aliați ai rușilor, ceea ce a încercat să facă și Petru I. În acest scop la 19 ianuarie 1769 Ecaterina a II-a a emis un manifest adresat acestor popoare, cu chemare să se ridice la luptă împotriva dușmanului “păgân”¹¹. La sesiunea Consiliului de stat din 12 februarie 1769 s-a adoptat hotărârea ca locuitorii Principatelor Române să fie atrași în rândurile armatei ruse¹². Pentru a face asemenea agitație printre români în Principate a fost trimis ofițerul Nazarie Carazin¹³. Îmbrăcat în haine de călugăr el se deplasa nestingherit pe teritoriul românesc și organiza întâlniri confidentiale cu reprezentanții diferitelor stări sociale.

Guvernul rus căuta să se sprijine și pe românii ce se stabilise deja cu traiul în Rusia¹⁴. În Kiev era dizlocat regimentul de husari moldoveni,¹⁵ care în 1764 primise denumirea Samarskii¹⁶. Acest regiment a luat parte, în componența trupelor ruse, la luptele duse împotriva Prusiei în Războiul de șapte ani¹⁷. La 1763 românii stabiliți în regiunile sudice ale Rusiei alcătuiau 106.237 persoane¹⁸. Mulți din aceștea aveau să fie angajați ca ostași, alții, însă, îndeplineau niște funcții de curieri, care aduceau de la cetățile de hotar diferite informații despre armata turcă¹⁹, iar alții erau trimiși pentru a-i convinge pe locuitorii Moldovei să lupte de partea Rusiei.

După cum am mai menționat, Rusia țaristă conta pe sprijinul popoarelor creștine: românii, grecii, sârbii, bulgarii, albanezii ș.a. Demnitarul rus Alexei Orlov, care se afla de la începutul războiului în Piza, capitala Toscaniei, avea sarcina să ridice aceste popoare la luptă împotriva Porții Otomane. În așa fel Ecaterina a II-a²⁰ caută să-i impună Imperiului otoman o luptă pe mai multe fronturi²¹. Pentru realizarea acestui scop împărăteasa i-a trimis lui Alexei Orlov, numai pentru anul 1769, o sumă, destul de mare pentru acea vreme, de 500.000 ruble²².

Imperiul rus a apelat și la ajutorul creștinilor din Caucaz, în deosebi la georgieni²³. Pentru a-i susține Rusia a trimis în 1769 ca sprijin în corp de armată cu un efectiv de 3.767 persoane, condus de graful E.I.Totleben. Ecaterina a II-a sublinia: “Am incendiat Turcia din patru părți: de la Dunăre, din Crimeea, din Moreea și chiar din Georgia”²⁴. Evident, nu toate planurile Rusiei în acest sens s-au realizat, însă popoarele creștine din Balcani și Caucaz își vor aduce, totuși, aportul la victoria finală a Imperiului rus în războiul dat.

Lupte între oștirile turce și cele ruse au avut loc abea în primăvara anului 1769. În ianuarie 1769, însă, oștirile tătare au atacat sudul Rusiei Noi (Novorosiei) și au pustiit aceste teritorii²⁵. Tot în primăvara anului 1769 Marele Vizir Hadji-Mehmed Emin (20 octombrie 1768 – 12 august 1769) sosește cu oștirile în Moldova, unde se dăruiește că Grigore Callimachi nu a pregătit țara de război. El menționa: “Oștenii știu, cu toții, că trădarea voievodului Moldovei este evidentă. Și pe lângă faptul că au ucis foarte mulți țeniceri, și că nu au pus să se însămânțeze nici un grăunte, și că nici nu s-au sinchisit de chinul pe care l-am pățimit, în timp ce am tras tunurile – (deoarece voievodul Moldovei - V.T.) nu a pus să se facă drumurile și podurile și nu a pus să se astupe mocirlele de la hotarul Moldovei”²⁶, și continua: “Drumurile sunt așa (cum sunt), nu există zaharele, și muscalii erau în Moldova”²⁷. Domnul a fost bănuț de către turci de colaborare cu rușii²⁸. Pentru toate acestea Grigore Callimachi a fost mazilit, iar în august 1769 – decapitat la

Istanbul. Domn a fost numit pentru a patra oară Constantin Mavrocordat (iunie-decembrie 1769). Turcii sperau că noul domnitor, datorită experienței bogate pe care o avea, va putea redresa situația critică a trupelor otomane, lipsite de provizii. Autorul letopisețului subliniază: "Vodă apuca pe boieri cu mare gîlceavă, cerînd de la ei zahere, cerînd toate satele boierilor de i le-au dat înscris... Cu slujitori, cu zapcii, a mers singur pe la acele sate, apucînd cu mare tărie pe boieri și pe săteni de arăta gropile cele cu grîu și cu ordzu, de încărca cu fel de fel de cară de zahere și trimeti la urdie (oaste – *V.T.*)... Văzînd turcii aceste, lăuda pe Constantin-Vodă"²⁹. Strângerea zaherelei pentru turci, însă, nu s-a putut realiza fără numeroase abuzuri din partea domnului. Samovolniciile au produs reacția unor boieri, așa că Constantin Mavrocordat s-a hotărît să înlăture opoziția, arestînd o parte din boieri și decapitînd pe trei dintre ei³⁰.

Cînd oștirile ruse au intrat în Moldova, numai în depozitul de la Țuțora au găsit 500 sferturi³¹ de făină și 200 – de grâu și pesmeți³². Cu toată susținerea eficientă a noului domn, armata otomană suferea înfrîngerii. Una din cauze fiind pregătirea militară slabă și a ostașilor de rînd, și chiar a comandanților supremi – marii viziri (din septembrie 1768 pînă în decembrie 1769 au ocupat această funcție 3 persoane). În august 1769 mare vizir este numit Ali Pașa Moldovandji³³ (12 august – 12 decembrie 1769), care după cum menționează letopisețul: "la Hotin, au strîns toate oștirile acolo și pe hanu cu toată tătărime și i-au trimis în ceea parte, la Caminița, și întîlnindu-s(ă) cu moscalii, s-au lovit oștile și atîta i-au bătut pe turci cît cari au scăpat din oaste, n-au scăpat la trecătoarea Nistrului. Aceste vădzînd vizirul, foarte s-au spăriet, zicînd că de vor treci dincoace, îi vor prinde pe toți, ... s-au sculat cu toții și au lăsat Hotinul și au fugit, scoborîndu-să vizirul în dreptul Eșilor, la Țuțora"³⁴. După ce armata rusă cucerește Hotinul³⁵, corpul de armată condus de generalul I.C.Elemt se îndreaptă spre capitala țării – Iași. Același letopiseț ne mărturisește: "moscalii au intrat în Eși, ieșindu-le mitropolitul (în această perioadă mitropolit era Gavriil Callimachi – *V.T.*) cu boierii înainte..."³⁶ Devenise o "tradiție" ca în lipsa domnitorului oștirile ruse să fie întâmpinate de mitropolit. Vestea despre ocuparea Iașului a fost primită la Sanct-Petersburg cu entuziasm, în cinstea acestei victorii au fost trase 101 salve de tun³⁷. Domnul Moldovei Constantin Mavrocordat s-a refugiat spre Galați, unde se găseau trei pașale: Zarali Oglu, Hagî Ala și Dumber cu corpurile lor de armată, care după înfrîngerea de la Hotin încercau să organizeze rezistență la Dunăre³⁸. În luptele dintre ruși și turci locotenent-colonelul F.N.Fabrițian, comandantul unui detașament al oștilor ruse, l-a luat prizonier pe domn și urma să fie trimis la S.Petersburg, dar acesta a murit la începutul lunii decembrie 1769 la Iași. Ca trofee i-au fost trimise Ecaterinei a II-a cabanița și cuca ce i-au aparținut lui Constantin Mavrocordat³⁹. Cronica ne relatează: "fiind și Constantin vodă acolo (la Galați – *V.T.*) l-au prinsu și pe dînsul moscalii și l-au tremes la Eși. Și peste puțini zile a și murit de boală (am preciza că în urma rănii ce a primit-o – *V.T.*)"⁴⁰ și l-au îngropat cu mare cinste boierii în Eși..."⁴¹

În perioada cînd Iașul a fost părăsit de domnitor, temporar în fruntea țării s-a aflat mitropolitul Gavriil Callimachi⁴². După ce armatele ruse au ocupat capitala principatului aici s-a creat o administrație specială, alcătuită din Divan, compus și din boieri pămînteni, dar președinte al Divanului era un general rus, care practic lua decizii de unul singur⁴³.

În contextul acestor evenimente politice s-a manifestat atitudinea diferitelor pături ale populației față de Rusia, în general, și de armata ei, în mod special. Vom menționa din capul locului că această atitudine n-a fost univocă. O parte din țărani, precum și o parte din mica boierime, a răspuns la chemarea Rusiei și s-a încadrat în detașamentele de voluntari, care au participat alături de armata rusă la luptele duse împotriva otomanilor⁴⁴. În cea mai mare parte voluntarii erau din ținuturile de la hotarul de est al țării⁴⁵. Fenomenul are și o explicație: în caz de pericol puteau să se retragă mai repede în Rusia. O parte din voluntari (dar nu numai ei) spera că odată ce trupele ruse au intrat în Moldova, aceasta s-a și eliberat de dominația otomană. Martorul evenimentelor V.Măzăreanu afirma: "... prin nebiruitele oști (se au în vedere cele ruse – *V.T.*) întregul cnezat al Moldovei a fost slobozit de sub jugul cel blestemat al turcilor"⁴⁶. Un alt martor ocular, I.Văcărescu, scria: "Toți creștinii ce n-a chibzuit cele după urmă și care nu era adăpați de știința politiceștilor ocîrmuiri, socotia că Rosia are să (se) a rîdice din lume, sau cel puțin din Europa, toată stăpînirea turcească: unii pentru rîvna legii, alții pentru pohta slavei, și alții pentru iubirea hrăpirii, se făcură

actui rasi (voluntari - V.T.)⁴⁷. Însă motivul principal ce îi atrăgea pe țărani în rândurile voluntarilor (volintirilor) era scutirea de impozite. Comandamentul rus elibera capilor de familie de voluntari o "salvogvardie", adică un act prin care ei erau scutiți de dări către stat. Astfel, conform recensământului din 1773-1774 în ținutul Lăpușna-Orhei au fost înregistrate 617 familii ce posedau "salvogvardii", numărul total de familii din ținut fiind de 6.002⁴⁸. Banii ce urmau să-i plătească cei scutiți erau, însă, puși pe seama familiilor fără voluntari. Această redistribuire, de rând cu obligația de a aproviziona armata rusă cu alimente și alte provizii necesare, au provocat nemulțumirea țăranilor. În 1773, în 49 de sute din ținuturile Soroca și Lăpușna-Orhei s-au răsculat locuitorii lor, cerând să fie și ei scutiți de impozite sau să fie înscrși în rândurile voluntarilor. Deși comandamentul rus nu dorea să arunce de pe față masca eliberatorului blajin, totuși teama că asemenea acțiuni vor răni spatele frontului l-a silit să înăbușe rebeliunea cu ajutorul armatei⁴⁹. Totodată, aflarea îndelungată a oștirilor ruse pe teritoriul țării îi convingea pe țărani tot mai mult că noua administrație nu va aduce îmbunătățirea situației lor.

Despre acțiunile voluntarilor în acest război s-a vorbit într-un șir de studii, menționate deja, de aceea vom insista doar asupra unui singur moment, și anume numărul voluntarilor moldoveni în războiul ruso-turc din 1768-1774. P.A. Rumeanțev s-a preocupat în mod deosebit de sporirea numărului voluntarilor din Moldova, el a cerut să se adune circa 10.000 de voluntari⁵⁰. Suntem de părere că în acest război au participat până la 10.000 de voluntari. În ce privește cifra de 12.000, folosită destul de frecvent în istoriografie⁵¹, ea nu are nici un suport documentar sigur, deoarece se bazează pe o informație necontrolată, comunicată generalului rus Rjevskii la trei ani după terminarea războiului (în 1777)⁵².

Să revenim, însă, la atitudinea populației. Neunivocă a fost și poziția marii boierimi. Urmărind cu atenție desfășurarea evenimentelor, o anumită parte din boieri a trecut de partea Porții Otomane și s-a retras la sud de Dunăre. Despre aceasta ne mărturisește cronicar: "Aici arătăm pentru mari și mult(ă) scăderi ce au cursu niamului creștinescu în Țurigrad, ales celor di răz(ă)mă în domniile țărilor Moldovei și a Țării Românești. Cari aceste țări le era toată chivernisala și agonis(i)re. Și fiindcă din pricina oștirilor (se au în vedere cele ruse - V.T.) ce au ținut pisti cinci ani...au fost rămas la mari scăpăciuni, atât domni mazili cît și bez(ă)delile și capuchihaelile și alți boieri mulți și di cinste. Cari, nu putem ca să le arătăm numele și boeriile lor, căci nu s(ă) cadî"⁵³. O altă parte a boierilor s-a refugiat în Transilvania⁵⁴. Boierii rămași în țară în mare parte s-au retras pe la moșiile lor, ocupând o poziție de expectativă. Populația îngrijorată s-a retras și ea pe la mănăstiri. Astfel la mănăstirea Dragomirna, unde stareț era Paisie Velickovski, majoritatea dintre cei veniți la acest lăcaș sfânt o constituiau cei refugiați, care erau hrăniți din rezervele mănăstirii⁵⁵.

La începutul lunii mai 1769 A.M. Golițan, comandantul armatei ruse, cu indignare îi comunica Ecaterinei a II-a că pe marea boierime "cu puțină siguranță te poți baza", deoarece, în pofida acțiunilor active ale armatei ruse, nimeni din aceștea "nu s-au prezentat la armata noastră"⁵⁶. La 19 mai 1769 A.M. Golițan s-a adresat locuitorilor Moldovei cu un manifest cerându-le să se întoarcă la locul lor de trai și să colaboreze cu armata rusă⁵⁷. Numai când ocuparea Moldovei devenise aproape un fapt împlinit episcopul de Rădăuți Dosoftei s-a adresat cu o scrisoare comandantului rus, în care dădea asigurări că odată cu intrarea oștirilor ruse în țară locuitorii ei vor accepta protecția Rusiei⁵⁸. Această declarație a episcopului de Rădăuți a fost impusă de circumstanțele create: trupele rusești ocupaseră Hotinul și înaintau spre sud. Și abea după ce a fost cucerită capitala țării, mitropolitul Moldovei Gavriil Callimachi și episcopul Romanului Leon au adresat o scrisoare lui N.I. Panin, conducătorul Colegiului afacerilor externe, prin care se accepta protecția Rusiei⁵⁹. Putem, deci, conchide că boierii rămași în țară, în pofida agitației făcute de N. Carazin, așa și n-au colaborat cu armata rusă, până aceasta n-a ocupat Moldova și capitala ei. Boierimea stătea în cumpănă, întrucât era neclar statutul țării și al păturilor sociale în cazul anexării Moldovei de către Rusia țaristă. Apoi era și teama de a periclita situația materială, de a pierde toată bogăția, în cazul înfrângerii armatei ruse. Boierii, după cum a specificat N. Iorga, "își apărau interesele de clasă, dar și cu amestecul unui instinct național, gata a se ridica la orice abuz, la orice jignire"⁶⁰.

După ocuparea capitalei – Iașilor (26 septembrie 1769), comandantul corpului de armată rusă I.C. Elempt a emis un manifest și un ordin prin care foștii membri ai Divanului au fost obligați să-și reia activitatea⁶¹. Tot atunci întreaga populație a fost constrânsă să depună jurământ de credință față de Ecaterina a II-a, față de Rusia. Ceremonia depunerii jurământului se desfășura din ordinul și sub supravegherea ofițerilor ruși⁶². Populația matură era adusă de către ostașii ruși în ograda bisericilor și obligată să asculte textul jurământului, ținând fiecare mâna dreaptă ridicată, cu două degete îndreptate spre cer. Iar la urmă toți trebuiau să sărute crucea și sfânta evanghelie. Procedura aceasta a fost gândită, pentru a înfricoșa într-un fel populația credincioasă cu iluzia că a depus jurământ de credință țării în fața lui Dumnezeu. Totodată, deși impus cu forța să facă un asemenea jurământ, fiecare locuitor era obligat să declare: “M-am supus de bună voie și nesilit de nimeni sub stăpânirea Măriei sale Ecaterina Alexeevna, spre apărarea și întărirea credinței noastre creștinești...”⁶³. Ulterior, atât istoriografia țaristă, cât și cea sovietică, vor vorbi despre caracterul benevol al acestui jurământ.

Pentru a hotărî soarta de mai departe a Moldovei din inițiativa Rusiei⁶⁴ la S.Petersburg pleacă o solie din 6 persoane (o asemenea solie trimite și Țara Românească). “Noi toți locuitorii țării Moldovei, partea bisericească și partea politică..., – se spunea în mesajul acestei delegații, – alegînd din pămîntenii noștri pe iubitorul de Dumnezeu episcop al sfintei episcopii Hușului chir Inochentie, pe precuviosul arhimandrit și egumen al sfintei mănăstiri Solca chir Varfolomei, pe cuviosul egumen al sfintei mănăstiri Moldovița chir Venedict și din partea boierilor robilor măriei voastre pe dum(nelui) Lupul Bals, vel logofet, pe dum(nelui) Ioan Paladi, biv vel logofet, pe dum(nelui) Ianacache Milo, biv vel spat(ar), i-am trimis din partea obștii către preputernica mărirea voastră”⁶⁵. Mitropolitul Moldovei Gavriil Callimachi se adresa la 5 decembrie 1769 către conducătorul Colegiului afacerilor externe al Rusiei N.I.Panin cu rugămintea de a ajuta respectiva delegație să ajungă în capitala Rusiei și să fie primită de către Ecaterina a II-a⁶⁶. Acesta, la rîndul său, a indicat lui P.A.Rumeanțev să ia toate măsurile necesare, ca solia să se poată deplasa spre S.Petersburg⁶⁷. La 14 ianuarie 1770, când delegația Moldovei a ajuns la Leticev, unde se afla cartierul general al lui P.A.Rumeanțev, el le-a înmănat pașapoarte pentru libera deplasare pe teritoriul Rusiei și a dat o dispoziție scrisă să fie ajutați în drum, – cazați în apartamente bune, eliberându-le totodată și bani de drum⁶⁸.

E necesar, credem, să facem o paralelă și să menționăm că în perioada războiului ruso-turc din anii 1768–1774 astfel de solii au fost trimise la S.Petersburg și de către Georgia și Raguza (Dubrovnik). Succesul militar al Rusiei în Principate și dorința de a se elibera de dominația otomană la îndemnat pe Iraclie, principele Georgiei, să se apropie de Rusia. La 5 ianuarie 1772 din Georgia spre S.Petersburg s-a îndreptat o solie (compusă din 60 persoane) în frunte cu feciorul său mai mare Levan și cu mitropolitul Antonie I. Rusia nu se grăbia, însă, să primească solia georgiană, ea fiind reținută la Astrahan mai mult de un an, ca mai apoi să se permită deplasarea spre S.Petersburg doar a 12 persoane.

În diploma adusă de solia gruzină se cereau următoarele condiții de vasalitate: să pună la dispoziția lui Iraclie o armată de 4000 de ostași pentru a-și putea recăpăta unele pămînturi pierdute; să păstreze biserica independentă; să acorde împrumut pentru a-și întreține armata. Rusiei i se promitea jumătate din veniturile cîpătate la exploatarea minelor de pe teritoriul Georgiei, plățirea unui tribut Rusiei și trimiterea ostaticilor.

Ecaterina a II-a a refuzat, însă, să acorde vasalitate Georgiei, deoarece acest lucru ar fi complicat încheierea tratatului de pace cu Poarta Otomană, promițându-i doar asigurarea securității după încheierea păcii cu Turcia⁶⁹.

Raguza a trimis și ea la S.Petersburg, în iulie 1771, o solie, mai exact un sol în persoana lui Franu Ranjina, senator (deoarece distanța prea mare presupunea și cheltuieli considerabile). În luna decembrie 1771 acesta sosește la S.Petersburg, peste puțin timp fiind primit de N.I.Panin, care i-a reproșat lui F.Ranjina, că țara sa i-a ajutat pe turci și țărița e nemulțumită de acest lucru. Solul raguzan nu a fost primit de Ecaterina a II-a. Acesta comunică în patria sa: “pe lângă curte (se avea în vedere Rusia – V.T.) e o incertitudine, ce atitudine să aibă față de mine, deoarece republica (Raguza – V.T.) nu o consideră nici liberă, nici suverană, ci supusă sultanului”⁷⁰.

Dacă facem o comparație între cerințele delegațiilor Georgiei, Raguzei și a Moldovei observăm o deosebire evidentă. În perioada dată aceste trei țări se aflau în situații foarte diferite: Moldova era ocupată de oștirile ruse și delegații ei erau nevoiți să ia în considerație acest lucru, pe când Georgia și Raguză nu erau ocupate.

Revenind la soliile Principatelor Române, menționăm că ambele au sosit la S. Petersburg în a doua jumătate a lunii martie 1770. Aici ele au avut întâlnire cu N.I. Panin, care le-a înmănat scrisoarea de recomandare ca să se poată întâlni cu Ecaterina a II-a⁷¹. Pe data de 28 martie delegațiile ambelor Principate au fost primite de Ecaterina a II-a după terminarea unei slujbe de duminică Floriilor, în biserica Curții imperiale, și au înmănat împărătesei diplomele lor⁷².

Conducătorii soliilor, episcopul Inochentie din Moldova și, respectiv, mitropolitul Grigore din Muntenia, au luat cuvântul și au repetat în linii mari cerințele conținute în diplome, adică au cerut supușenie Rusiei. După aceasta din partea Rusiei a luat cuvântul N.I. Panin, care, cu consimțământul împărătesei, i-a încredințat pe soli "despre primirea ambelor principate sub protecție"⁷³. La 5 aprilie 1770 cerințele soliilor Principatelor au fost publicate⁷⁴ în cel mai prestigios ziar rusesc din acea vreme – "*Санкт - Петербургские ведомости*"⁷⁵. Astfel, cerințele Principatelor Române au devenit cunoscute în linii generale unui cerc mai larg de persoane, atât în Rusia, cât și peste hotarele ei.

Care au fost doleanțele adresate Ecaterinei a II-a? În diplomă se menționa: "... aducem supunerea cea robească cu toată buna voință și primim și cu slujitoare plecăciune și credința noastră cea cu jurământ făgăduind în numele viului Dumnezeu, nefățarnicului nedecătoriu, că ne vom supune împărăteștilor porunci și vom păzi nestrămutate și neclătite toate cele ce se cuvin din partea noastră... Acopere-ne cu acoperământul cel purtător de biruință, îngrădește-ne cu armele cele ahtocatoricești și nebiruitoare a prea înălțimii voastre, ca să petrecem puțin în liniște și răpaos, ispitind întreaga putere sâmbților noastre sunt monarhia voastră cea preablagocestivă și preanorocită"⁷⁶. Diploma a fost semnată de 41⁷⁷ de persoane, inclusiv 11 din rândul clerului. O precizare este, totuși, necesară, deoarece în istoriografia sovietică⁷⁸ se afirma că diploma este adresată din partea întregii populații. Același lucru continuă să afirme și istoriografia rusă actuală⁷⁹. În original citim: "Premilostivă stăpâna noastră... cu robeasca supunere și plecăciune *toți* (subl.n – V.T.) aducem preaputernicii stăpînirii voastre...", însă *toți*, credem noi, aici înseamnă *acei care au semnat diploma*. Era doar lucru știut că nu poate fi vorba de absolut toți; după cum am precizat mai sus, o parte de boieri s-au retras în Transilvania, iar alții la Istanbul, și se opuneau evident politicii proruse.

Nu este exclus faptul că boierii și reprezentanții clerului au fost somați de comandamentul trupelor ruse de a semna diploma. Așa ceva s-a întâmplat în precedentul război ruso-austro-turc (1735–1739): când o parte din boierii moldoveni au refuzat să semneze tratatul propus de feldmareșalul Miniș, acesta cu amenințări i-a impus să facă acest lucru⁸⁰. Ion Neculce spune despre acest caz: "Aceste ponturi au dat Mineh boierilor și au dzisu că, de n-or priimi a da foc tîrgului (Iași – V.T.). Și i-au făcut cu de-a sila de-au scălitu, ca să tîmplasă și boieri de nu s-învoie. Și au iscălitu *toți*"⁸¹.

În istoriografia română este folosit un alt text al memoriului adresat de boierii din Moldova împărătesei Ecaterina a II-a în 1770⁸². Suntem de părere că memoriul depistat de noi din *Arhiva politicii externe a Imperiului rus*, apoi publicat⁸³, este tocmai originalul, pe când celălalt e o variantă din multiplele adresări ale boierilor din Moldova către comandantul suprem al trupelor ruse – P.A. Rumeanțev, cu privire la prezentul și viitorul Moldovei.

Pentru a înțelege mai bine caracterul doleanțelor exprimate de delegația boierilor și clerului din Moldova e necesar să examinăm în ce condiții au fost înaintate ele. Adică, să ne întoarcem la analiza evenimentelor din țară de până la 10 decembrie 1769, când a fost semnată diploma. La acel moment Moldova era ocupată de oștirile ruse mai mult de 2 luni de zile. Locuitorii ei, după cum am menționat, au fost impuși să depună "jurământ împărătesei"⁸⁴. O parte a boierilor au fost prin ordin constrânși să se întoarcă în Divan și să-și reînceapă activitatea. Moldova, de facto, a fost anexată la Rusia, cu toate că era despărțită de Imperiul rus de un teritoriu ce-i aparținea Poloniei, care pe atunci, de fapt, de

asemenea era ocupat de oștirile ruse și pe care la fel râvnea să-l încorporeze. Acest lucru s-a și întâmplat în mare parte după prima împărțire a Poloniei (1772). Cu alte cuvinte, solia și-a tichuit doleanțele în condiții când Moldova era ocupată și, deci, ea nu mai avea libera alegere⁸⁵.

Nicolae Iorga menționa cu mare exactitate⁸⁶ că cererile delegațiilor prevedeau separarea completă de Imperiul otoman, protecția sau dominația Rusiei și că supunerea și jurămintele de credință față de Ecaterina a II-a nu aveau un caracter național, ci creștin ortodox.

Memoriul delegației din Moldova a fost conceput în mare parte în "stil" religios, după cum era și manifestul Ecaterinei a II-a din 19 ianuarie 1769 răspândit în Moldova⁸⁷. Pentru a ne convinge de aceasta vom prezenta câteva citate din ambele documente. În manifest se menționa: "Petru cel Mare..., Ana Ioanova... au avut drept scop să scoată pe aceste noroade de supt jugul turcesc, dar n-au vrut Dumnezeu... Fiecare este dator a-și pune viața pentru a lui lege și pentru a lui patrie", popoarele să pornească război "ca să rămâie slobozi și nesupuși după cum au fost dintru începutul lor"; după încheierea păcii se promitea: "al nostru *acoperământ* (subl.n.-V.T.) și a noastră milostivire"⁸⁸. Deci, împărăteasa promitea refacerea popoarelor în țările lor de odinioară "slobode și nesupuse", dar sub protecția sa ("acoperământ"). Aceleași gânduri le găsim desfășurate și în memoriul boierilor, care coincidență și mai mult ne convinge că această diplomă nu era altceva decât un răspuns dat la manifestul Ecaterinei a II-a. În prima parte se făcea o descriere, pe un fundal religios, a faptelor realizate de oștirile ruse: "De năprasnă s-au risipit și cei ce prin sălbătăcirea lor cea cumplită înfricoșat cu hulitoare mândrie ca să înghiță toată plinina credincioșilor...Cu cruzimea morții cei prea amară s-au înghițit și la înfățișarea cea covârșitoare de biruință a armelor mării voastre celor purtătoare de semnul crucii atâta s-au cutremurat și s-au îngrozit păgânii, cât li s-au părut apele Nistrului și a Dunării prea desfătate noianuri, la care, scăpând de focul armelor, au măsurat adâncimea râurilor, făcându-se mâncare păsărilor cerului și peștilor apelor..."⁸⁹. În partea a doua se arăta ce se dorește: "O preablagocestivă Imperatriță și preamilostivă stăpâna noastră, nu ne părăsi pre noi, robii mării voastre cei de o credință, spre silnica defăimare a nelegiuitorilor neamuri umbrește-ne cu dreapta cea preaputernică", și se răspundea concret la cele promise în Manifest: "Acopere-ne supt *acoperământul* (subl.n.-V.T.) cel purtător de biruință, îngrădește-ne cu armele cele aftocratoricești..."⁹⁰. Că aceste solii au avut în general o "încărcătură" religioasă ne dovedesc și următoarele fapte: delegațiile erau conduse de fețe bisericești și erau compuse în mare parte din reprezentanții clerului; audiența oficială acordată de Ecaterina a II-a la 28 martie 1770 a avut loc în catedrala Curții rusești, în ziua de duminica Floriilor, după serviciul divin.

Chestiunea privind soarta de mai departe a Principatelor Române a fost inițial preconizată pentru discuții la ședința Consiliului de stat din S.Petersburg de la 11 martie 1770⁹¹, însă examinarea ei a fost amânată până la sosirea delegațiilor din Principate. Notoriul istoric român L.Boicu constata, pe bună dreptate, că "aceste tendințe, cereri exprese chiar, înfățișate ca venind din partea "locuitorilor" Moldovei și Munteniei, dispensau Petersburgul de învinuire anexioniste și ridicau prețul concesiilor sale inevitabile în negocierile care au însoțit războiul"⁹². Același scop l-a avut și publicarea cererilor Principatelor în ziarul din capitala Rusiei "*Санкт-Петербургские ведомости*"⁹³, încercându-se să se demonstreze că dorința de protecție venea din partea Principatelor Române și nu a Rusiei. Un alt scop urmărit de Rusia consta în sondarea poziției marilor puteri europene față de acest act. Deja la 10 aprilie 1770 Solms, ambasadorul Prusiei, aliata Rusiei în acest război, comunica la Berlin că reprezentanții Moldovei și Țării Românești au cerut să intre sub stăpânirea Rusiei⁹⁴.

Remarcăm aici că la elaborarea poziției sale vizavi de Principatele Române guvernul rus s-a folosit de prezența celor două delegații la Petersburg. La ședința Consiliului de stat din 21 iunie 1770 s-a hotărât ca reprezentanților Principatelor "de aici (S.Petersburg - V.T.) să nu li se permită să se întoarcă (în Principate - V.T.) și să se ia o oarecare decizie referitor la adresarea lor"⁹⁵. Tot atunci Ecaterina a II-a îi cerea lui N.I.Panin să comunice delegațiilor că va lua Moldova și Țara Românească sub protecție, dar le cere să-i prezinte următoarele informații: 1) despre starea actuală a populației, a pământurilor și a veniturilor;

despre necesitățile, lipsurile și dorințele lor⁹⁶. În cele din urmă solii Moldovei și Țării Românești au prezentat o descriere succintă a stării economice și administrative a Principatelor⁹⁷.

Aceste informații de ordin statistic și economic au fost, credem noi, un început al descrierilor din anii 1772-1773 și 1774, o pornire spre letopisețul lui V. Măzăreanu⁹⁸ și ale descrieri ale Principatelor Române. Tot la această etapă au fost înaintate și unele descrieri politice ale membrilor delegațiilor, cei drept, modeste și nu prea clare: nu prea clare deoarece nu se cunoșteau planurile de perspectivă ale Rusiei; modeste - deoarece aveau tendința să nu provoace o reacție negativă din partea Ecaterinei a II-a.

Presupunem că în timpul aflării delegațiilor la S. Petersburg au fost prezentate și informații cum s-au "închinat" Principatele Române Porții, și probabil după lucrările lui Dimitrie Cantemir. Operele lui Dimitrie Cantemir în general au influențat numeroase scrieri și programe de reformă, ideile sale au jucat un mare rol în lupta românilor pentru modificarea statutului internațional al Principatelor. Teoria capitulațiilor și numeroase argumente privind drepturile istorice ale Moldovei și Țării Românești au avut drept izvor în operele lui Dimitrie Cantemir⁹⁹. Rusia, croindu-și tot mai mari interese în această regiune, este preocupată tot mai mult de istoria Principatelor. E cunoscut faptul că Ecaterina a II-a avea o copie a "Descrierii Moldovei"¹⁰⁰, se interesa de istorie¹⁰¹, studia letopisețele ruse, cerea să i se facă extrase din diferite izvoare¹⁰². Toate acestea se refereau, probabil, și la istoria noilor țări cucerite.

Din cele expuse până aici am putea trage următoarele concluzii. O parte din țărani și boierii au participat alături de oștirile ruse în luptele împotriva otomanilor, sperând la o îmbunătățire a situației lor materiale.

Boierii au procedat în mod diferit: unii s-au refugiat la Istanbul, alții au preferat să se retragă în Transilvania, iar o parte a rămas în țară. Aceștea au avut o atitudine prudentă față de acțiunile trupelor ruse până ele au cucerit Hotinul și s-au îndreptat spre capitala țării. După ce țara a fost invadată de armata rusă, boierii au fost nevoiți să colaboreze cu aceasta. Boierii și reprezentanții clerului au fost aceeași, care trebuiau să negocieze statutul Moldovei după terminarea războiului. Având în vedere condițiile concrete (ocuparea țării de oștirile ruse), o parte din boierime și cler dorea protecția Rusiei. Rusia, la rândul său, considera de fapt Moldova drept o țară ocupată (nu mai putea fi vorba, ca pe vremea lui Dimitrie Cantemir, de o țară aliată Rusiei)¹⁰³. Solia sosită la S. Petersburg, ținând cont de situația creată în țară, a cerut desprinderea de la Imperiul otoman și intrarea în supușenie a Rusiei. Folosirea terminilor de supuși și supușenie în concepția feudală nu contravine raporturilor vasale-suzerane.

Imperiul rus, însă, nu era preocupat de soluționarea problemei Moldovei, ci își promova interesele sale în această zonă. Doleanțele populației din Principate interesau S. Petersburgul pentru a-și putea motiva misiunea, a-și camufla adevăratele interese și planuri. Dar realizarea lor depindea de conjunctura internațională ce se crea în timpul și în urma acestui război - probleme ce necesită un studiu aparte.

NOTE

⁹⁶ Noi credem că e corectă folosirea termenului "Principate Române" și nu "Principate Dunărene" cum a fost utilizat în istoriografia sovietică; argumentele de rigoare vezi: L. Boicu, **Principatele Române sau Principatele Dunărene? Dedesubturile unei substituții** // *Cronica*, 1985, Nr. 17, p. 3.

⁹⁷ D'Haubrive, **Memorii asupra vechii și actualei stări a Moldovei**. București, 1902, p. 223.

⁹⁸ Ion Neculce, **Opere** (ed. G. Ștrempel). București, 1983, 804.

⁹⁹ Giovanni P. Nagni în răspunsurile sale date diplomației ruse menționa: "о объявлении войны в Яссах получено известие 6-го октября прошлого года (1768 - V.T.) // *Русский архив*, 1882, кн. I, с. 116-117. Aici și în continuare se va folosi limbajul și stilul vechi al izvoarelor.

¹⁰⁰ "В то же самое послан был курьер в Варшаву для отзыва от Толь де Лароша..." // *Русский архив*, 1882, с. 117.

¹⁰¹ "...прислать к ней (црте Poartă - V.T.) содержание...равномерно как и подобное описание Подольи, Украины, Новой Сербии и земли запорожцам принадлежащей, с точными ландкартами сих четырех

⁷ Despre aceasta ne mărturisesc cronicile moldovenești, documentele turcești, precum și cele rusești. "Atunci fiindcă să făcuse atâtea fermanuri la domnul de Moldova ca să trimită zahare la Hotin, la Benderi și la alte părți cherește, ca să facă pod la Sacce și altele..." – Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod (1733–1774)* // *Cronici moldovenești*, ed. Ilieș A., Zmeu A. București, 1987, p. 134. (În continuare – *Cronici moldovenești*). "Тогда повелено было от Порты построить мост на Дунае и заготовить провиант и фураж для армии, и покупку чего и присланы были 200 мешков, за конми следовали и другие даже до 750, если я ошибаюсь точно в сем числе". // *Русский архив*, 1882, кн. 1, с. 116–117.

⁸ *Cronici moldovenești*, p. 135, vezi și nota precedentă.

⁹ П.В.Перминов, Посол III класса (А.М.Обресков). М., 1992, с. 54.

¹⁰ А.В.Гаврюшкин, Граф Никита Панин (Из истории русской дипломатии XVIII века). М., 1989, с. 40.

¹¹ Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига. (1769–1812). Сб. документов. Составители: М.П.Мунтеан и И.В.Семенова. Кишинев, 1984, с. 10–12.

¹² "принимать волохов (аșa erau numiți locuitorii Principatelor – V.T.) употребляя их в казачью службу произведением нужного пропитания и денежного жалования против казачьего оклада". // *Архив Государственного Совета* т. 1., ч. 1. СПб., 1869, с. 19.

¹³ Familia sa a fost Caragea, tatăl său s-a refugiat în Rusia împreună cu Dimitrie Cantemir. Nazarie și-a schimbat familia în Carazin; vezi: Gh.Bezviconi, *Profiluri de erii și de azi*. // *Fapte trecute și basarabeni uitați*. Chișinău 1992, p. 28.

¹⁴ Mulți dintre cei care emigrau în Rusia se angajau în armată; astfel în 1741 s-a format regimentul de husari moldoveni, vezi: В.И.Цвиркун, Переселение молдаван в Россию и формирование легкокошных полков русской армии в первой половине XVIII в. // *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма)*. Кишинев, 1991, с. 56–58. Probabil același regiment, alături de armata rusă, a participat în 1742 la operațiile militare duse împotriva oștirilor suedeze/ *Detalii* vezi: C.Mureșanu, *Români moldoveni în extremul nord european în secolul al XVIII-lea* // *Destin românesc* 1994, Nr. 3, p. 66–68.

¹⁵ Detalii despre participarea reprezentanților familiei Abaza în componența acestui regiment vezi: D.Dragnea, A.Eșanu, *Date inedite despre urmașii vornicului Ilie Abaza în Rusia*. // *Revista de istorie a Moldovei*, 1994, Nr.2, p. 3–9.

¹⁶ В.М.Кабузан, Заселение Новороссии. 1719–1858 гг. М., 1976, с. 53.

¹⁷ А.П.Бажова, Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. Москва, 1982, с. 137.

¹⁸ Кабузан В.М. Народы России в XVIII века. Численность и этнический состав. М., 1990, с. 219.

¹⁹ П.А.Румянцев. Документы. Т. II, М., 1953, с. 75.

²⁰ Ecaterina a II-a la 29 ianuarie 1769 îi comunică lui Alexei Orlov: "Мы сами уже... помышляли об учинении неприятель чувствительной диверсии со стороны Греции как на твердой ея земле, так и на островах Архипелага, а теперь, получая от вас ближайшее известие, иначе еще утверждаемся в сем мнении. Охотно соизволяем, по собственному вашему желанию, поручить и вверить вам приготовления, распоряжения и руководство всего сего подвига". *Citat după: P.V.Perminov, op. cit.*, p. 157–158.

²¹ "внутри (se are în vedere Imperiul otoman – V.T.) зажечь сильный огонь и замешательство делать как и привозе провианта, так и армию разделить". *Citat după: P.V.Perminov, op. cit.*, p. 157.

²² P.V.Perminov, *op.cit.*

²³ О.П.Маркова, Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. М. 1966, с. 135–146.

²⁴ *Citat după: Б.Б.Андроникашвили, "Надежд питомцы золотых..."* М., 1992, с. 160.

²⁵ П.А.Румянцев. Документы. Т. II, с. 67.

²⁶ Val.Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711–1821. Documente turcești*. București, 1984, p. 434.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ "... în acest timp (iunie 1769 – V.T.) se simțise și se aflase de la cei prinși că el (Grigore Callimachi – V.T.) înclina spre moscoviți". // *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. Vol. III. (Alcătuire de Mustafa A. Mehmet)*. București, 1980, p. 297.

²⁹ *Cronici moldovenești*, p. 142.

³⁰ Al.Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele de la Simancas*. București, 1940, p. 272.

³¹ Sfert – veche măsură rusească de capacitate, egală cu circa 120 kg.

³² П.А.Румянцев. Документы Т. II, с. 147.

³³ A fost numit "Moldovandji" pentru că fusese serasker otoman în Moldova – *Vezi: M.Guboglu Țările Române în Istoria otomană a lui M.Nuri pașa // Români în istoria universală. Vol. II. Iași, 1987, p. 711.*

³⁴ *Cronici moldovenești*, p. 143.

³⁵ Aceasta s-a întâmplat la 9 septembrie 1769. Cetatea Hotin era dotată cu 120 tunuri (după alte informații cu 228) și avea o garnizoană de 20.000 de ostași, în timp de pace garnizoana avea 2.500 ostași. – *Vezi: И.Г.Кирпогаз, Население Хотинских земель в XVIII –нач. XIX в. // Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы*. Кишинев, 1991, с. 80.

³⁶ *Cronici moldovenești*, p. 144.

³⁷ Г.И.Месерович, Румянцев в Петербурге. Л., 1987, с. 134.

³⁸ P.Păltănea, *Povestirea rimată "Istoria de patima Galaților" și războiul ruso-turc din 1768–1774*. // *Danubius*, 1967, vol. 1, P. 213–221.

³⁹ Румянцев. Документы. Т. II, с. 200.

⁴⁰ Matei D. Vlad, *Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din sec. XVIII-lea* // *Revista de istorie*, 1984, Nr. 3, p. 244.

- Cronici moldovenești*, p. 144.
- Detalii vezi*: C. Mosor, *Aspecte principale din viața și activitatea mitropolitului Moldovei Gavril Callimachi. Biserica ortodoxă română*, 1970, Nr. 7-8, p. 764-777; S. Callimachi, V. Georgescu, *Mitropolitul Gavril Callimachi și Rusia // Biserica ortodoxă română*, 1961, Nr. 9-10.
- В.И.Ткач, Организация центральных органов русско-молдавской администрации в период русско-турецкой войны 1768-1774 гг. // Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинев, 1988, с. 127-134.
- Matei D. Matei, *Despre poziția claselor sociale din Moldova și Țara Românească față de războiul ruso-turc din 1768-1774 // Revista de istorie și filozofie*, iulie-septembrie 1953, p. 53-77. Prețioase sunt materialele documentare publicate de Pavel Dmitriev pe baza recensămintelor populației Moldovei din 1772-1773 și 1774. // *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I și II. Chișinău, 1975; И.А.Котенко, Из истории освободительного движения в Молдавии в период русско-турецкой войны 1768-1774 гг. // "Ученые труды" Тираспольского пед. института. Вып. 3, 1957, с. 23-42.
- P. Dmitriev, *op. cit.*, vezi materialele documentare ce se referă la ținuturile Hotin, Soroca, Orhei-Lăpușna; И. Герасина, А. Нудельман, Документы об участии населения Молдавии в боевых действиях русских войск во время русско-турецких войн XVIII-нач. XIX вв. // Труды Государственного историко-этнографического музея Молдавии, 1960, с. 43-60.
- Că. după*: Gh. Bogaci, *Alte pagini de istorie literară*. Chișinău, 1984, p. 37-40.
- Că. după*: N. Iorga, *Despre cronici și cronicari*. Ediție îngrijită de D. Măcioc. București, 1988, p. 93.
- Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea II. Chișinău, 1975, p. 400-449.
- И.А.Котенко, *op. cit.*, p. 38-39.
- N. Iorga, *Istoria românilor*. Vol. VII, București, 1938, p. 267.
- И.А.Котенко, *op. cit.*, p. 35; Н.А.Мохов, Дружба ковалась веками. Кишинев, 1980, с. 209.
- И.И.А. Украины, ф. 246, д. 691, л. 26-26 об.
- Cronici moldovenești*, p. 80.
- Matei D. Matei, *op. cit.*, p. 180.
- Жизнеописание и подвиг преподобного Паисия Величковского. // Жизнеописания достопамятных людей Земли Русской X - XX вв. М., 1992, с. 245.
- РГВИА, ф. ВУА, д. 1845, л. 472.
- Ibidem*, f. 352.
- А.Н.Петров, Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1768 по 1774. Т. 1. СПб., 1866, с. 165.
- "При сем сознаем мы самодержавнейшей монархии наше... подданство и повиновение. Указы, которые Ваше превосходительство как написанные вчера дали. И обязуемся оные со всякой радостью, старанием исполнять... 1769 г. сентябрь Яссы." - АВПР, ф. СРТ, оп. 89/8, д. 92, л. 1-2.
- N. Iorga, *op. cit.*, p. 265.
- И.А.Румянцев Документы. Т. II, с. 148-149.
- Ibidem*.
- Arhiva Românească*, ed. II. Nr. 1, Iași, 1860, p. 128-133.
- Ch. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*. București, 1962, p. 150.
- Россия и освободительная борьба молдавского народа..., с. 26
- Ibidem*, p. 23.
- Русский архив*, 1882, кн. 1, с. 115-117.
- РГВИА, ф. ВУА, оп. 1, д. 1866, л. 153.
- О.П.Маркова, Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. М., 1966, с. 135-143.
- М.М.Фрейдленберг, Дубровник и Османская империя. М., 1984, с. 244-245. *Detalii vezi*: I. Mitic, *Dubrovacka država u međunarodnoj zajednici*. Zagreb, 1988, s. 164-172.
- АВПР, ф. СРМВ, д. 1, л. 1-2.
- "1. За исчислением у них еще их собственных экипажей послать к ним (сătre delegațiile Principatelor - РП) с дворцовой конюшни две кареты по шести лошадей с одним ездовым конюхом при каждой.
2. Привести их прямо в придворную церковь к обедни и после обедни ввести их совсем другими в канцелярскую комнату.
3. Когда ее императорское Величество через помянутую комнату из церкви пройти в балдахинную, и тут остановится изволит, то церемониймейстер введет их в оную и остановя с поклоном в некоторой пристойной дистанции перед Ее Величеством сделает мину, чтоб молдавская яко от первой оружием покоренной страны депутация, говорила свою речь... потом тоже исполняется и от волоской депутации, а по окончании сего от лица Ее Императорского Величества через вице канцлера (Н.И.Панин - РП) объявлено им быть должно принятие под высочайшей покров обеих княжеств в следующих словах: "Ее Императорское Величество с особливим монаршим благоволением к народам молдавскому и волоскому приемлет их покорение и в верности их присягу, всех обывателей и каждого из них яко слободных своих Всемилостивейше обнаделяет во всех их христианских правах и преимуществах. Всемилостивейшая Государня уверяет изволит, что они себя навсегда достойными учинять покровительства и защищения Ее скипетра должным, верными и усердным исполнением своей присяги поспешествуя всеми своими силами и по крайней своей возможности Ее оружия против вероломного Ее империи и всего христианства неприятеля". - АВПР, ф. СРМВ, 1770 г., оп. 68/2, д. 1, л. 7-9.
- Ibidem*, f. 2-13.
- "...его сиятельство вице канцлер (Н.И.Панин) изволил приказать, чтоб в коллегии написан был аршул для внесения в здешние газеты, каким образом, молдавским, волоским депутатам при дворе аудиенция дана была с наблюдением при том обряда, который при сем случае происходил, включая

такоже и речи оным депутатами сс Императорскому величеству, как также и в ответ из высочайшего ес
днца...”

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ *Россия и освободительная борьба молдавского народа...*, с. 24–27.

⁷⁷ Aceștea au fost:

1. Gavril, mitropolitul Moldovei
2. Leon, episcopul Romanului
3. Dosoftei, episcopul Rădăuțului
4. Procopie, arhimandritul Galatei
5. Pahomie, egumenul Putnei
6. Ioanichie, egumenul Neamțului
7. Misail, arhimandritul Bisericanilor
8. Calistru, egumenul Râșcăi
9. Mefodiu, egumenul Slatnei
10. Paisii
11. Sofronie
12. Lupul Balș, vel logofet
13. Ion Sturza, vornic
14. Constantin Poset, vornic
15. Iordache Cantacuzino, spatar
16. Ioan Cantacuzino, spatar
17. Constantin Sturza, vistiernic
18. Vasile Razu, hatman
19. Ioan Cantacuzino, vistiernic
20. Toader Cantacuzino, spatar
21. Ștefan Sturza, ban

22. Costache Conache, spatar
23. Constantin Grecean, ban
24. Alexandru Neculce, paharnic
25. Iordache Balș, paharnic
26. Lupul Costache, ban
27. Nicolae Roset, ban
28. Vasile Roset, paharnic
29. Gheorghe Sturza, paharnic
30. Constantin Gândul, stolnic
31. Constantin Paladi, paharnic
32. Grigore..., paharnic
33. Constantin Kogalnicean, stolnic
34. Constantin..., stolnic
35. Manolache Costache, stolnic
36. Ianache Cantacuzino, stolnic
37. Vasile Balș, stolnic
38. Ioan Catargiu, stolnic
39. Ianache Hristofor, stolnic
40. Gheorghe Beld, stolnic
41. Vasile Costache, ban

La aceștea se mai adaugă și membrii delegației (în afară de Lupul Balș, care a semnat diploma, deși a fost inclus în componența soliei după ce diploma era deja semnată) – *Россия и освободительная борьба молдавского народа...* Сб. документов, с. 27, 31.

În 1775, când N.V.Repin a trecut prin Iași, plecând la Istanbul ca să ratifice Tratatul de pace semnat la Kuciuk-Kainargi, a înmănat la 28 boieri din Moldova cadouri de preț pentru susținerea acordată oștirilor ruse în timpul războiului. Printre aceștea au fost și 10 boieri care au semnat diploma de la 10 decembrie 1769, și anume: 1. Lupul Balș; 2. Constantin Roset; 3. Constantin Sturza; 4. Ștefan Sturza; 5. Vasile Razu; 6. Ioan Cantacuzino; spatar; 7. Ioan Cantacuzino, vistiernic; 8. Nicolae Roset; 9. Gheorghe Beldiman; 10. Constantin Paladi. // *Отдел рукописей Государственной библиотеки Российской Федерации*, фонд 41, картон 2, ед. хр. 1, л. 29. Credem că acești 10 boieri au fost fideli Rusiei pe parcursul întregului război. Majoritatea boierilor susțineau Rusia la început, sperând la eliberarea de sub dominația otomană, însă când au pomic tratativele de pace și s-a văzut că Principatele vor fi întoarse Porții Otomane, cea mai mare parte din ei a încetat s-o mai susțină.

Referitor la familia Beldiman vezi articolul recent: R. Beldiman, Mihai S.Rădulescu. *Beldimanii*. // *Magazin istoric*. Serie nouă, 1993, Nr. 3, p. 36–40.

⁷⁸ В.Н.Виноградов, Л.Е.Семенова, Некоторые вопросы отношений между Россией и Дунайскими княжествами в XVIII – нач. XIX вв. в свете материалов советских архивов. // *Балканские исследования*, 1982, Вып. 8, с. 6–36.

⁷⁹ В.Н.Виноградов, Размышления о румынской истории (заметки на полях книги). // *Вопросы истории*, 1993, N 8, с. 166–171.

⁸⁰ *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale 1387-1858. Tratat*. Prefață și alcătuire de I.Ieremia. Chișinău, 1992, p. 13.

⁸¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei... Cronici*. Chișinău, 1990, p. 464.

⁸² *Studii și articole de istorie*, 1984, Vol. 47–48. București, p. 211–217, comentariul istoric de M.Miron și P.Popescu; *Arhiva Românească*, ed. II, t. 1, Iași, 1860, p. 202–210.

⁸³ *Россия и освободительная борьба молдавского народа...* Сб. документов, с. 24–27.

⁸⁴ П.А.Румянцев Документы, с. 148; А.Болдур, *Istoria Basarabiei*. București, 1992, p. 434.

⁸⁵ V.Teacii, *Moldova și relațiile internaționale în perioada războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec XVIII*. // *Istoria Moldovei. Aspecte din viața politică, socială și a culturii*. Chișinău, 1992, p. 167.

⁸⁶ N.Iorga, *Histoire des Roumains*. Vol. VII, p. 318–323.

⁸⁷ Manifestul e publicat în: *Россия и освободительная борьба молдавского народа...* Сб. документов, с. 10–12.

⁸⁸ Ibidem, p. 25.

⁸⁹ Ibidem, p. 26

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Архив Государственного совета Т.1. СПб., 1869, с. 42

⁹² L.Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*. Iași, 1986, p. 164.

⁹³ Ziarul „Санкт-Петербургские ведомости” a început să se editeze din 1727 și apărea în două limbi: rusă și germană. – Данциг Б.М. Ближний восток в русской науке и литературе. М., 1973, с. 60.

⁹⁴ N.Iorga *Acte și fragmente*. Vol. II, p. 27.

⁹⁵ АГС. Т.1, с. 50.

⁹⁶ Письма и записки императрицы Екатерины II к графу Н.И.Панину. М., 1863, с. 113–114.

⁹⁷ АВНР, ф. СРМВ, 1770, д. 1, л. 44–60.

V. Măzăreanu și-a început letopisețul în 1770, după ce s-a întors din Rusia; vezi: **Cronici moldovenesti**, p.L. Acest letopiseț s-a păstrat până în zilele noastre, actualmente este pregătit de către Institutul de Istorie al A.Ș. a Moldovei pentru a fi publicat.

Vlad Georgescu, **Ideile politice și iluminismul în Principatele Române**. București, 1972, p. 56.

Se păstrează la РГАДА, ф. 199, N. 143-5.

А.Б.Каменский, Екатерина II (Исторический портрет). // *Вопросы истории* (N. 3, с. 68, 86, 1989).

Екатерина II а а publicat: Записки касательно Российской империи // *Собеседник любителей русского слова*. СПб, 1783-1784.

Е.В.Тарле, Екатерина вторая и ее дипломатия. М., 1945, с. 19.

În pofida faptului că Rusia țaristă recunoscuse oficial prin articolul XI al diplomei acordate de Petru I la Luțk lui Dimitrie Cantemir, la 13/24 aprilie 1711, adevărata întindere a Principatului Moldovei: "Pământurile Principatului Moldovei vor fi puse sub stăpânirea domnului potrivit cu vechea hotârnice a Moldovei, care este cuprinsă între Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele țării Muntenici..." - **Relațiile istorice între popoarele URSS și Români. Vol. III**. M., 1970. p. 326. Deci, țarul rus a recunoscut suveranitatea țării și a lui Dimitrie Cantemir asupra tuturor pământurilor istorice ale Moldovei. Vezi: Parasca P. **Antecedente ale strălucrării Basarabiei până la 1812**. // *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, Nr. 3, p. 27-32; M.Holban, L.Demeny, **Originalul și traducerea latină a "Diplomei lui Petru I" dată lui Dimitrie Cantemir, cuprinzând condițiile tratatului moldo-ruse din 1711**. // *Studii. Revista de istorie*, 1973, Nr. 5.

ANA DRUMEA

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND COMPONENTA CALITATIVĂ A CADRELOR DIDACTICE DIN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR DIN MOLDOVA (1976-1985)

Noua lege a învățământului, adoptată recent de către Parlamentul Republicii Moldova, a acceptat pentru sistemul de instruire din republică acele niveluri, trepte și cicluri care sunt comune pentru majoritatea țărilor lumii (învățământul primar, gimnazial, liceal, colegial, universitar, postuniversitar). Introducerea în viață a acestui sistem are menirea de a ridica nivelul calitativ de instruire și de educație în concordanță cu practica și tradiția mondială. Desigur că este necesară și o perioadă de trecere în care vor fi căutate variantele optime ale realizării acestui program. Oricare, însă, ar fi ele, subiectul principal al traducerii în viață îl vor constitui, totuși, cadrele didactice. De aceea, credem că în contextul respectiv este necesară și o analiză a componenței calitative a potențialului disponibil de cadre didactice în diferitele trepte de învățământ, atât la momentul actual, cât și în perioadele precedente, cu scopul de a evidenția practica pozitivă acumulată, precum și lacunele care tocmai au determinat necesitatea stringentă de reorganizare a sistemului de instruire.

Din contextul de probleme majore care necesită o analiză științifică, am ales drept obiect de cercetare unele aspecte ale componenței calitative a cadrelor din învățământul superior din Moldova în decurs de zece ani, sau două cincinale, care au precedat "restructurarea gorbaciovistă". În această perioadă au continuat să se cristalizeze și să se afirme principiile de bază ale celui sistem de învățământ, inclusiv și superior, pe care l-am moștenit până în zilele noastre.

Această problemă n-a fost încă cercetată de pe pozițiile științifice contemporane. Deși în unele publicații din anii 80 au fost expuse anumite date generale despre evoluția componenței cadrelor didactice din învățământul superior (V.Kerdivarenco, Gh.Rusnac, A.Dudnic etc.)¹, totuși în ele n-au fost analizate schimbările produse în anii 70–80, n-a fost evidențiată esența multor indici calitativi de apreciere a cadrelor și n-a fost dată aprecierea unor metode practice în procesul de pregătire a specialiștilor cu studii superioare. În cele ce urmează, bazându-ne pe unele materiale statistice din arhiva Ministerului învățământului al Republicii Moldova, vom încerca o analiză sub diferite aspecte a componenței calitative a cadrelor didactice din învățământul superior în anii 1976–1985.

Indicele de bază a componenței calitative a cadrelor din învățământul superior din perioada cercetată îl constituie în principiu corelația dintre numărul lectorilor cu grade și titluri științifice și științifico-didactice și al celor fără asemenea grade. Creșterea numerică a primilor era considerată drept indice principal în sporirea calitativă a potențialului de cadre didactice, și pe bună dreptate acest indice ar fi trebuit să aibă un caracter de bază, în cazul dacă atât procesul de pregătire a tezelor (disertațiilor), cât și activitatea de mai departe a celor ce le susțineau ar fi decurs într-un mediu cu un înalt nivel științific. La noi activitatea cadrelor didactice din învățământul superior era mai toată orientată spre îndeplinirea programului de predare a cursurilor generale de prelegeri, acesta fiind prea vast și supraîncărcat. În același timp se ignorau un șir de factori calitativi care în țările cu tradiții seculare de învățământ superior sunt considerați ca fiind de bază: pregătirea și publicarea materialelor pentru cursurile speciale (proapse apoi pentru o alegere liberă a studenților), organizarea diferitelor seminare științifice speciale, publicarea revistelor științifice, publicarea studiilor sale în limbi internaționale și peste hotare, schimb de specialiști de înaltă calificare cu centrele mondiale științifice, participarea regulată cu referate la sesiuni și simpozioane științifice internaționale, organizarea unor asemenea sesiuni proprii, gradul de solicitare a lucrărilor științifice ale lectorilor, etc.

Desigur că în dările de seamă ale instituțiilor de învățământ superior din republică se aduceau exemple despre unele activități de asemenea gen, fără a se specifica de cele mai multe ori că este vorba de excepții. Printre asemenea exemple erau enumerate colectivele de lectori, cunoscute și după hotarele republicii, care elaborau probleme științifice prioritare, fiind conduse de profesorii de la Universitatea de Stat – A.M.Zamorzaev, I.E.Perlin, B.A.Scerbacov, de la Institutul Politehnic – I.E.Clistorin, M.A.Kerdivarenco, V.I.Zagriatchii, de la Institutul Pedagogic din Chișinău – profesorul A.M.Marit, și alții. Și totodată chiar cifrele din aceleași dări de seamă ne demostrează că activitatea științifică a instituțiilor de învățământ superior rămânea modestă. Astfel în decurs de 10 ani (1976–1985) au fost publicate circa 2700 denumiri de lucrări, au fost obținute aproximativ 700 brevete de invenții și 24 patente peste hotare². La prima vedere cifrele par impunătoare, însă dacă luăm în considerație numărul de lectori din instituțiile superioare (în 1976 – 3146, în 1980 – 3631, în 1985 – 4507) și faptul că în numărul lucrărilor editate erau incluse multe cărți și broșuri metodice concrete, de cultură generală, de propagare a științei, precum și cele numite de “iluminare politică”, atunci numărul lucrărilor fundamentale apare cu mult mai modest. Dar chiar și numărul global de publicații nu acoperea cu 35–40 la sută numărul total de lectori. Dacă vom lua în considerație și faptul că o parte din lectori în această perioadă au publicat câte mai multe lucrări, atunci deducem că peste 50 la sută din numărul total de lectori n-au publicat de sine stătător nici o lucrare în decursul unui deceniu.

Pentru a camufla intrucâtva caracterul insuficient al activității științifice a lectorilor, la criteriile de apreciere calitativă se adăugau diferiți indici suplimentari. Printre asemenea cerințe figurau, de exemplu, frecventarea regulată a cursurilor și facultăților de perfecționare a calificăției, stagierea la instituțiile de învățământ superior și științifice de prestigiu din U.R.S.S. (mai ales din Moscova, Leningrad, Kiev). În 1976–1985 47,3 la sută dintre lectori au bineficiaț de stagieri și 32,8 la sută au frecventat facultăți și cursuri de perfecționare a calificăției³. Majoritatea lectorilor, însă, nu treceau o asemenea reciclare la 5 ani, ci beneficiau de ea o dată la 10–12 ani. Esențialul este că instruirea la cursuri și facultăți de perfecționare avea un caracter preponderent formal, iar rezultatele aproape că

se luau în considerație în procesul de lucru, nu influențau asupra promovării și remunerării cadrelor didactice⁴.

O altă formă practică de conducerea învățământului superior în procesul de pregătire calitativă a cadrelor didactice era organizarea cabinetelor, comisiilor și consiliilor metodice. Asemenea comisii erau organizate pe lângă toate facultățile de învățământ superior. Ele aveau planuri de lucru care prevedeau desfășurarea de conferințe metodice, respectarea reciprocă de către colegi a lecțiilor și analiza lor, organizarea lucrului independent al studenților, însușirea unor metode noi de predare etc. Nu e greu de observat că acest lucru era în multe privințe analogic cu cel din școala medie.

În 1979 pe lângă Ministerul învățământului superior și mediu de specialitate au fost create consilii metodico-științifice la disciplinele umanitare și tehnice, care în 1979-85 au pregătit și au difuzat în instituțiile respective 15 materiale și recomandări metodice⁵.

O mare parte dintre aceste structuri metodice, neavând o tradiție universitară, aveau un caracter formal; planurile lor de lucru sistematic nu se îndeplineau, dar aceasta nu impunea nici un fel de urmări grave în promovarea cadrelor.

Pentru a elucida cauzele și consecințele atitudinii formale în aprecierea nivelului calitativ al cadrelor didactice din perioada cercetată vom recurge la analiza unor cifre concrete. Să vedem, deci, care era situația în ce privește completarea instituțiilor de învățământ superior din republică în anii 1976-1985 cu cadre care aveau grade și titluri științifice.

În perioada respectivă în republică, ca și în toată Uniunea Sovietică, existau două niveluri de grade științifice: candidat (corespunzător cu actualul doctor) și doctor (corespunzător cu actualul doctor habilitat) în științe. Lectorii aveau următoarele titluri științifico-didactice: profesor (actualmente profesor universitar), docent (conferențiar), lector superior și asistent. În cele ce urmează vom folosi aceste denumiri.

În anul 1976 în componența statelor celor 8 instituții de învățământ superior din republică figurau 3142 de lectori, dintre care 46,3 la sută aveau grade științifice de doctori și candidați în științe. Titluri științifico-didactice aveau: 103 – profesori și 880 – docenți. 9 doctori în științe aveau și titluri academice, de academicieni și membri corespondenți. Peste 10 ani, din numărul total de 4507 lectori, grade științifice aveau 49,3 la sută (vezi tabelul). Deja aceste cifre, chiar după criteriul de bază de atunci, ne măruntesc că creșterea substanțială a numărului de lectori nu era însoțită de o sporire corespunzătoare a numărului celor cu grade științifice. Deci, procesul avea un caracter, în principiu, extensiv.

CADRELE DIDACTICE DIN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR DIN MOLDOVA ÎN ANII 1976-1985*

	1976		1980		1985		1985 în % față de 1976
	lectori	%	lectori	%	lectori	%	
1	2	3	4	5	6	7	8
Totalul personalului conform statelor	3146	100	3631	100	4507	100	143,2
Inclusiv:							
doctori în științe	108	3,4	117	3,2	160	3,5	148,1
candidați în științe	1347	42,8	1632	44,9	2065	45,8	153,3

*Tabelul este alcătuit pe baza materialelor Arhivei Ministerului Învățământului al Republicii Moldova, inv. 12, dos. 1336, f. 1; inv. 1, dos. 717, f. 85.

Cadrele didactice cu grade științifice de asemenea erau repartizate neuniform între instituțiile de învățământ superior: în Institutul de medicină ele constituiau 62,9%, Institutul agricol – 55,5%, Institutul Pedagogic din Tiraspol – 54,3%, Universitatea de Stat

– 52,9%, Institutul Pedagogic din Chișinău – 43%, Institutul Politehnic – 37,8%, Institutul Pedagogic din Bălți – 32,3% și Institutul de Arte – 7,3%.

La începutul anilor 80, ca și în cincinalul precedent, cel mai mic procentaj de lectori cu grade științifice era în Institutul de Arte (21%) și Institutul Pedagogic din Bălți (34,4%). N-au atins bariera de 50 la sută Institutul Politehnic (40,2%) și Institutul Pedagogic din Chișinău (45,4%).

Această tendință, cu unele abateri neînsemnate; s-a păstrat și în a doua jumătate a anilor 80. Cel mai înalt procentaj de doctori și candidați în științe era în Institutele de Medicină, Agricol și Pedagogic din Chișinău, în Universitatea de Stat, iar cel mai scăzut – în Institutul de Arte (22,5%) și Institutul Pedagogic din Bălți (34,9%)⁶.

În anii 1976–1980 cel mai mult a crescut numărul lectorilor cu grade științifice în domeniul științelor umanitare (69,7%). În științele chimice acest indice a constituit 37%, fizico-matematice – 33%, biologice – 28,4%⁷. Totodată, foarte scăzut în comparație cu indicii republicani era procentajul lectorilor cu grade științifice în domeniul studiului artelor (3,3%), arhitecturii (17,6%), științelor pedagogice (30,8%) etc⁸. Până la sfârșitul perioadei cercetate schimbări substanțiale în aceste domenii nu s-au produs. Deci, putem și în acest caz conchide că unele instituții de învățământ superior (Institutul Pedagogic din Bălți, Institutul de Arte) și unele specialități nu aveau o bază științifică suficientă nu numai la momentul creării lor, dar și în decursul unui timp îndelungat. Pregătirea extensivă a cadrelor devenise o constantă, chiar conform și indicilor calitativi considerați atunci oficiali. Desigur că o asemenea atitudine față de nivelul calitativ al cadrelor didactice în mod direct se răsfrângea negativ asupra gradului de pregătire a studenților.

Să analizăm cu cifre concrete care era componența calitativă a cadrelor didactice din perioada cercetată, luând drept măsurătoare un alt indice de bază aplicat în practica mondială – completarea catedrelor cu doctori în științe și profesori. Menționăm din capul locului că la noi nu toți lectorii cu titlul de “profesor” aveau gradul de “doctor în științe” obligatoriu în acest caz în țările avanse. În republică titlul pedagogic de “profesor” în unele cazuri era conferit fără condiția de a fi doctor în științe, dar cu timpul aceste excepții au devenit regulă. Amintim că în 1976 doctorii în științe alcătuiau 3,4, iar în 1985 – 3,5 la sută din numărul total al lectorilor (vezi tabelul). Și tot în același an 1976 din numărul de 308 șefi de catedre 36 nu aveau nici un fel de grade și titluri științifice și științifico-pedagogice⁹. În 1980 în instituțiile de învățământ superior din cadrul Ministerului învățământului superior și mediu de specialitate (Universitatea, Institutele pedagogice și cel de arte) dintre cele 206 catedre existente 29 erau conduse de specialiști în general fără grade științifice și numai 40 – de profesori. Deci, numai aceste 40 de catedre corespundeau formal normelor din practica internațională.

În 1985 16 catedre ale instituțiilor de învățământ superior din cadrul acestui Minister continuau să fie conduse de persoane fără grade științifice¹⁰, iar din numărul total de 359 catedre de la toate instituțiile de învățământ superior de acestea erau 39¹¹.

Iată, deci, spre deosebire de majoritatea altor țări, catedrele (în cele mai multe cazuri) nu erau centre de specializare profesională concretă a studenților și de antrenare a lor în activitatea științifică. Pe primul plan în activitatea lor se situa îndeplinirea normativului extrem de voluminos de prelegeri la obiecte cu caracter general, adică acele cursuri care în țările occidentale de regulă sunt însușite în liceele de profil. În detrimentul pregătirii calitative a studenților era promovată îndoctrinarea lor la obiectele menite să propage ideologia marxistă (istoria P.C.U.S., economia politică, materialismul dialectic, materialismul istoric, comunismul științific), activitate dirijată de catedre speciale. Aceste cursuri nu numai că răpeau studenților timpul necesar pentru specializare la catedrele de profil, dar și îi abăteau de la procesul de studiere a materiei de pe pozițiile obiectivității științifice. Nu mai vorbim despre caracterul preponderent pseudoștiințific al materialului predat de lectorii de la aceste catedre, acest moment a fost abordat nu o dată în presă.

Lacunele substanțiale în procesul de specializare a studenților ar fi putut fi recuperate în mare măsură prin intermediul invitării unor profesori de peste hotare, practică devenită tradițională în țările occidentale. Pentru noi în această privință era deschisă o singură direcție – spațiul U.R.S.S., care a fost exploatată într-o anumită măsură. În instituțiile corespunzătoare de învățământ din republică au fost invitați cunoscuți savanți și profesori

de la Universitatea "M.Lomonosov" din Moscova – Lupanov O.B., Orlov D.S., Axenov E.P.; de la Universitatea din Leningrad – Buinov M.V., Birman M.Ș și alți specialiști în diferite domenii științifice. În total în anii 1976–1985 în instituțiile de învățământ superior din republică au ținut prelegeri în fața studenților, au participat la conferințe științifice, au acordat ajutor consultativ etc. – circa 460 de specialiști (academicieni, doctori și candidați în științe), invitați din alte republici ale U.R.S.S. Și totuși, în 1980–1985 din numărul de 589 de savanți invitați, au sosit numai 271¹². În acest răstimp (conform informației de care dispunem) n-a fost invitat oficial nici un savant din occident, fapt ce contribuia la izolarea de mai departe a procesului de pregătire a specialiștilor din republică de practica mondială.

Lipsa la multe catedre a unui mediu științific necesar nu permitea chiar și studenților care absolveau cu brio instituția respectivă de a se încadra în activitatea științifică postuniversitară. Aceasta a influențat negativ procesul de pregătire a cadrelor prin doctoratură (numită atunci aspiratură). Cea mai mare parte a termenului stabilit pentru pregătirea tezei era folosit pentru căpătarea deprinderilor elementare necesare cercetării științifice. De aceea tezele erau prezentate numai peste câțiva ani după expirarea termenului aspiraturii, iar în unele cazuri peste 7–8 ani sau în general nu mai erau prezentate. Astfel, din 224 de persoane care au absolvit aspiratura în anii 1981–1985 în instituțiile de învățământ superior, subordonate Ministerului de învățământ superior și mediu de specialitate, au susținut tezele în termenul stabilit numai 16, adică 6,7 la sută. În această perioadă din aspiratură au fost exmatriculate 39 persoane¹³. În unele cazuri în calitate de conducători științifici erau numiți lectori care nu cunoșteau suficient metodică pregătirii aspiranților. Astfel, în 1980–1985 a șasea parte dintre conducătorii științifici de la Institutul Pedagogic din Chișinău n-au pregătit pentru susținere nici o teză¹⁴.

O altă situație se observă în procesul de pregătire a specialiștilor prin intermediul aspiraturii cu destinație specială din afara republicii – în peste 40 de instituții de învățământ superior și științifice din Moscova, Leningrad, Kiev, Minsk ș.a. În aceste cazuri candidații, de regulă, erau aleși din rândurile asistentilor, care susținuse deja examenele de minimum și aveau chiar și publicații științifice¹⁵. În anii 1976–1980 au absolvit aspiratura cu destinație specială peste 100 persoane, dintre care 86 la sută cu succes, iar în 1981–1985 – deja 168 persoane și 67 la sută cu succes¹⁶. Acest fapt ne demonstrează o dată în plus că absolvenții instituțiilor superioare din Moldova puteau să se încadreze în activitatea științifică numai după ce un anumit timp (adesea în calitate de asistenți) lucrau asupra lichidării lacunelor în pregătirea lor profesională.

Problema calității multor teze susținute (originalitatea lor, caracterul novator etc.) este o problemă aparte și nu o vom ataca, ci am dori să subliniem aici doar un aspect: că dobândirea gradului de candidat în științe era adesea privită ca o formalitate strict necesară pentru ocuparea posturilor științifico-didactice respective (de lector superior, apoi docent) și nu constituia un nou pas în procesul de investigații întreprinse de catedră într-o direcție științifică anumită. După susținerea tezei ani la rând fostul competitor publica compartimente ale acestei teze sub formă de articole, creând iluzia unei activități științifice permanente. În schimb gradul științific permitea a ține cursuri de prelegeri nu numai deocărmă în problemele unde persoana respectivă se considera specialist. Astfel, era ceva obișnuit, de exemplu, ca un lector să susțină teza în probleme de istorie națională contemporană sau istorie a P.C.U.S., dar să țină curs de istorie antică sau medievală universală, sau invers.

În asemenea condiții pregătirea următoarei teze, celei de doctorat, de multe ori nu era rezultatul unei activități continue asupra problemelor abordate în teza de candidat, ce mai mult era un produs al eforturilor depuse în decursul unui concediu de creație de doi ani, când docenții erau transferați în funcția de cercetători științifici superiori și eliberați de prelegeri și seminare. Se presupunea, desigur, că aceste persoane au deja pregătite un anumit volum din viitoarea teză, însă în cel mai bun caz acest material adunat era insuficient pentru ca în decursul următorilor 2 ani lucrarea să fie finisată. Astfel, în 1976–1980 în instituțiile de învățământ superior ale Ministerului respectiv au fost transferați în funcția de cercetători științifici superiori 20 de persoane, dar au susținut în decursul acestui cinciinal numai 6, în 1980–1985 din 32 de asemenea persoane au susținut 14¹⁷. În 1981–1985 în Institutele pedagogice și Institutul de Arte nici unul dintre lectori n-a susținut teza

de doctor în științe¹⁸. Concediul de creație adesea nu constituia etapa de finisare a tezei, ci abea începutul pregătirii ei.

În asemenea circumstanțe pregătirea tezelor de doctorat se târăgăna mult: fie că doctoranții nu aveau timp ori cunoștințele necesare, fie că lipsea chiar mediul științific corespunzător pentru a finisa teza. Iată de ce în cadrul mai multor direcții științifice prioritare numărul de doctori în științe era neînsemnat: spre mijlocul anilor 80 ei alcătuiau în științele tehnice – 1 la sută, filologice – 2,2 la sută, juridice – 2,6 la sută etc. Printre lectorii care predau pedagogia, psihologia, studiul artelor și arhitectura în general nu erau doctori în științe¹⁹.

Aspectele prezentate mai sus alcătuiesc numai unele momente din complexul de probleme ce țin de pregătirea cadrelor didactice universitare. Asemenea probleme, cum ar fi acomodarea procesului de pregătire a cadrelor didactice la necesitățile economice, culturale și naționale ale republicii, utilizarea limbii de stat în sistemul de învățământ superior, componența potențialului didactic după vârste, sex, naționalitate etc., necesită o examinare aparte.

Din cele comunicate până aici am putea conchide că în perioada cercetată în republică se crease un corp de cadre didactice pentru învățământul superior care permitea funcționarea lui doar la un anumit nivel calitativ. Un șir de circumstanțe, atât obiective, cât și subiective, stagnau perfecționarea lui. Una din acestea decurge chiar din sistemul global de organizare a învățământului în fosta U.R.S.S., și anume: școala medie nu dădea absolvenților cunoștințele necesare și studenții înmatriculați în majoritatea cazurilor erau nepregătiți pentru a se încadra în sistemul de învățământ superior. În acest sens se simțea vădit lipsa etapei liceale de pregătire, cu elemente de specializare concretă în domeniul unor direcții științifice. În instituțiile de învățământ superior se încerca recuperarea acestei lacune prin predarea cursurilor generale la obiectele, care mai fusese studiate, succint, în școală. Predarea sistematică a acestor obiecte și a cursurilor de pregătire politică-ideologică le răpea studenților timpul necesar specializării profunde și acumulării deprinderilor elementare pentru activitatea științifică. Pentru cei ce deveneau aspiranți era necesar de a recupera, la rândul lor, și lacuna universitară, iar în cele din urmă, respectiv, se târăgăna pregătirea tezei.

Un alt factor de influență negativă asupra pregătirii cadrelor didactice și științifice din învățământul superior ținea de politica statului în acest domeniu – izolarea științei sovietice de comunitatea mondială. Nu numai că nu se întrețineau legături permanente cu centrele universitare de peste hotare și nu se întreprindeau investigații comune, dar nici nu se acceptau forme asemănătoare de organizare a învățământului superior, care acolo aveau tradiții seculare și dădeau rezultate remarcabile.

Astfel, în majoritatea cazurilor catedrele instituțiilor de învățământ superior din republică nu constituiau centre științifico-didactice, care ar fi conduse de un profesor universitar și ar face investigații într-o anumită direcție științifică prioritară (pe baza cărora s-ar fi pregătit cursuri speciale, seminare, la care ar fi antrenați și studenții), ci erau în realitate niște structuri intermediare de dirijare a activității pedagogice a lectorilor (îndeplinirea normativului de ore de prelegeri, seminare, lecții practice etc.)

Dintre circumstanțele cu caracter subiectiv și cu influență negativă în acest domeniu de activitate am evidențiat nivelul foarte scăzut al cerințelor calitative în pregătirea cadrelor didactice și în aprecierea activității științifice, substituirea acestor exigențe cu diferiți indici formali, de multe ori nefiind specifici școlii superioare (mai ales legați de organizarea metodică a instruirii). Se căuta în general de a substitui parametrii calitativi în pregătirea și aprecierea cadrelor didactice prin parametri de ordin cantitativ. De exemplu, se introduceau noi specializări fără a avea o bază științifică necesară.

Toate aceste realități triste impuneau încă în perioada reapectivă o restructurare radicală a sistemului de învățământ superior, dar într-un stat totalitar care se îngrijea să pregătească cadre, inclusiv și didactice, doar pentru a-i servi interesele, politica și ideologia sa, asemenea transformări erau atunci imposibile.

NOTE

3. А. Кердваренко, Народному хозяйству – квалифицированные кадры. Кишинев, 1986; Г.Е. Руснак, Руководство Компартии Молдавии и высшей и средней специальной школы (1961–1986). Кишинев, 1983; А. Дудник, Забота партии о кадрах вузовских обществоведов // *Коммунист Молдавии*, 1983, N.

4. Arhiva Ministerului învățământului al Republicii Moldova (A.M.I. R.M.), inv. 1, dos. 163, f. 133, 134.

Ibidem, dos. 925, f. 147.

Ibidem, dos. 926, f. 13.

Ibidem, dos. 63, f. 6.

Ibidem, dos. 45, f. 171, 172.

Ibidem, dos. 45, f. 172; dos. 401, f. 82.

Ibidem, dos. 401, f. 82; dos. 45, f. 173; dos. 52, f. 28; dos. 119, f. 57.

Ibidem, inv. 12, dos. 1336, f. 1.

Ibidem, inv. 1, dos. 925, f. 230.

Ibidem, inv. 12, dos. 1336, f. 1.

Ibidem, inv. 1, dos. 925, f. 157, 161.

Ibidem, inv. 1 dos. 925; f. 154, 228; dos. 926, f. 143; dos. 163, f. 135.

Ibidem, dos. 925, f. 154; dos. 926, f. 142.

Ibidem, dos. 925, f. 136, 137, 228; dos. 163, f. 136; dos. 925, f. 138.

М.И. Дмитриева, Сотрудничество Молдавской ССР с союзными республиками в народном

создании и науке. Кишинев, 1984, с. 77; A.M.I. R.M., inv. 1, dos. 163, f. 135; dos. 925, f. 154.

Ibidem, dos. 926, f. 143; dos. 925, f. 155; dos. 163, dos. 135.

Ibidem.

Ibidem, dos. 163, f. 138; dos. 926, f. 142, 147.

DISCUȚII*

ВЛАДИМИР ЦАРАНОВ

К РАЗВИТИЮ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА МОЛДАВИИ
НА РУБЕЖЕ 40–50-х ГОДОВ

История сельского хозяйства и аграрных отношений в Молдавии послевоенного времени исследована сравнительно неплохо. Этому способствовало обилие документов, статистических материалов по данному периоду и др. Однако весь массив исследований по этой тематике – больших и малых, более и менее глубоких и серьезных, независимо от потенциальных возможностей авторов, страдал одним характерным недостатком: воспроизведением большинства исторических явлений и событий в одном единственном – положительном свете. О негативных явлениях, от которых не застрахован исторический процесс, дозволялось писать, но, как правило, лишь в тех случаях, когда о них до исследователя уже говорилось в официальных документах, содержащих их оценку.

Несмотря на относительную разработанность послевоенной аграрной проблематики, все-таки некоторые вопросы оставались в тени. Одним из них было состояние сельского хозяйства в Молдавии в конце 40-х – начало 50-х годов, как раз в то время, когда завершился переход от мелкокрестьянского, индивидуального хозяйствования на путь крупного коллективного производства, когда один тип производства был устранен, а другой еще только утверждался, т.е. это был стыковочный, как бы переходный, хоть и непродолжительный, период от одного способа производства к другому.

В историографии этот период не задерживал на себе особого внимания исследователей, даже не обозначался как важный стыковочный и многосложный, ибо речь шла о смене не только производственных отношений на селе, но и о глобальных переменах в образе жизни, ее укладе, жизненных устремлениях сельских тружеников и т.п. Это вопросы глубинные, именно они были кардинально поставлены на рубеже двух десятилетий. Именно потому они требуют всестороннего осмысления историками, экономистами, юристами, этнографами, психологами и др.

Нельзя сказать, что этот период совсем был обойден в литературе. Он нашел некоторое отражение в обобщающих трудах¹, специальных монографических исследованиях², статьях. Однако освещался он в традиционных для того времени направлениях – под знаком победы и укрепления колхозного строя. Об издержках коллективизации, ломке привычек, психологии людей в процессе ее осуществления и т.п. вопрос серьезно не ставился даже в постановочном плане.

* Materialele publicate la această rubrică reflectă opinia autorilor care nu întotdeauna coincide cu părerea redacției. Invităm cititorii să expună și alte puncte de vedere pe marginea problemelor abordate. – Col. de red.

Между тем, это не праздный вопрос. Без его исследования история деревни в новейшее время была бы неполной и несколько облегченной.

В данной статье автором делается попытка показать некоторые социально-экономические процессы, протекавшие в правобережных районах молдавского села на рубеже 40–50-х годов, когда здесь завершалась коллективизация, их воздействие, политику государства на этом этапе, обозначить основные трудности перехода крестьянства к новым формам организации производства и всего бытия. Опираясь на малоизвестные читателю факты, а также вводя в научный оборот новые документы, автор стремился адекватно описать и проанализировать события того времени.

Прежде всего, характерной особенностью развития деревни в этот период была коллективизация крестьянских хозяйств, происходившая ускоренными темпами. Скоротечная и насильственная высылка семей наиболее зажиточных крестьянских (кулацких) хозяйств из Молдавии в начале июля 1949 г. оказала, помимо всего, сильнейшее психологическое воздействие на крестьянские массы.

В этих условиях агитация за вступление в колхозы воспринималась практически как команда. Тем более она влияла на поведение крестьянина тем, что членов колхозов, по указанию сверху, не выселяли. Именно этим, нам кажется, можно объяснить тот факт, что в середине лета, т.е. в страдную пору крестьянин вынужден был отвлекаться от очень важного момента своей хозяйственной деятельности – сбора урожая и вступать в колхоз. Причем, массовая подача заявлений о приеме в артель наблюдалась как раз во время проведения операции по выселению кулачества. Кстати, даже в тех районах, где раньше крестьяне особенно были тяжелы на подъем в этом отношении³.

Массовая организация колхозов в напряженную для крестьянина страдную пору привела к тому, что организация и оформление коллективных хозяйств в соответствии с их примерным уставом во многих районах отступали на второй план, а нередко все это происходило и вовсе самотеком и формально. Это прослеживается по многим документам.

Именно по той причине, что процесс коллективизации шел с огромными организационными изъятиями, что новые артели не имели опыта хозяйствования, только-нибудь знающих кадров и т.п., бюро ЦК КП(б) Молдавии 1 августа 1949 г. вынуждено было принять постановление "Об усилении руководства колхозным строительством в республике"⁴. В нем признавалось, хотя и завуалированно, влияние депортации кулаков на темпы коллективизации, отмечалось, что в ряде районов, как Страшенский, Каларашский, Кишиневский, Липканский, Чимишлийский и другие, коллективизация была пущена на самотек. Главный упор же в этом документе делался на своевременное и доброкачественное оформление молодых сельхозартелей, упорядочение землеустройства и их колхозных дворов, создание условий, позволявших бы новым артелям успешно начать свою хозяйственную деятельность. Большой акцент был сделан также на обеспечение хозяйств опытными руководящими и счетно-бухгалтерскими кадрами. По каждому вопросу бюро ЦК дал конкретные поручения соответствующим инстанциям. Однако, это была, как показала затем практика, весьма трудно выполняемая работа в столь короткий срок, обусловленный форсированной коллективизацией. В нашем распоряжении нет сводных статистических данных, которые характеризовали бы развитие коллективизации в июле 1949 г., т.е. сразу после выселения кулачества. Первая такая сводка появилась лишь на 20 августа (см. табл.).

Из данных таблицы видно, что за первое полугодие 1949 г. в артели было вовлечено немногим более половины того, что было коллективизировано за предыдущие три года. Между тем, за последовавшие после операции по выселению кулацких семей полтора месяца было организовано более шестисот новых колхозов и кооперировано в два с лишним раза больше хозяйств, чем за предыдущие 3,5 года. К началу сентября в артелях уже находилось около 72% крестьянских дворов и 75% пахотных земель.

ДИНАМИКА КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В ПРАВОБЕРЕЖНЫХ РАЙОНАХ МОЛДАВИИ В 1949–1950 гг.⁵

Дата	число колхозов	в них хозяйств	% коллективизации
1 января 1949 г.	588	91102	19.8
1 июля 1949 г.	965	147156	32.2
20 августа 1949	1593	более 302 тыс.	66.0
1 сентября 1949 г.	1715	330489	71.7
1 октября 1949 г.	1743	354538	77.5
1 января 1950 г.	1747	368790	80.7
1 января 1951 г.	1486*	422858	97.5

*Число артелей уменьшилось в связи с укрупнением части из них в 1950 г.

Столь высокий темп коллективизации, к тому же в страдную пору, нельзя объяснить иначе, как сильнейшим нажимом на крестьян, который произошел в результате выселения кулачества. С сентября и до конца года коллективизация продолжалась, хотя и меньшими темпами. К началу 1950 гг. было коллективизировано уже более 80% хозяйств. К этому времени во всех селах правобережной части республики, исключая одно село в Страшенском районе, имелись артели. За полгода кооперировать почти две трети хозяйств – это поистине форсированные темпы.

Однако к началу 1950 г. вне колхозов оставались еще пятая часть (20%) крестьян-единоличников. Надо думать, что это были наиболее стойкие приверженцы индивидуально-крестьянского ведения хозяйства, если они до этих пор не поддались агитации и нажиму изменить свой социальный статус.

Между тем работа государства по вовлечению крестьян в колхозы продолжалась. Особенно она усилилась в начале 1950 г. в связи с выборами в Верховный Совет СССР. В ней принимали участие десятки тысяч опытных агитаторов, в т.ч. представителей сельской интеллигенции.

Определенное влияние на позицию единоличного крестьянина в ходе коллективизации оказывала также работа по землеустройству колхозов. Дело в том, что в ее процессе земли некооперированных единоличников, оказавшись в колхозном массиве, выводились за его границы. Это не всегда было выгодно единоличнику по разным причинам: из-за неравнозначности земельного участка, предоставленного ему взамен, отдаленности его от дома и др.

Было у крестьянина еще одно немаловажное соображение. Зная, что колхозников в начале июля из республики не выселяли, он мог, страховки ради на будущее, а о вероятных будущих выселениях ходили слухи, вступить в артель. Как бы там ни было, но за три месяца 1950 г. число кооперативных хозяйств в Правобережье возросло на 33,3 тыс. К концу марта сельхозартели объединяли уже 399,5 тыс., или 89,5% крестьянских дворов⁶.

В конце весны и в течении лета вступление крестьян в колхозы продолжалось, хотя и более замедленными темпами, чем в начале года. Так, с апреля по август включительно было кооперировано всего лишь 14 тыс. дворов, или почти в 2,5 раза меньше, чем за предыдущие три месяца⁷.

На заключительном этапе коллективизации сопротивление части крестьянства этому процессу продолжалось. Об его активизации, направленном на экономический подрыв колхозов, говорил на III съезде Компартии республики в конце марта – начале апреля 1951 г. секретарь ЦК КП(б)М Л.И.Брежнев⁸. Однако это сопротивление, как показывают документы, шло по убывающей линии. Крестьяне все больше осознавали, что не было реальной силы в то время, способной повернуть вспять свершившиеся социальные перемены на селе.

После завершения основных сельскохозяйственных работ, в ноябре–декабре приток крестьян в артели несколько усилился. К концу 1950 г. в правобережных районах уже было объединено более 97% единоличных дворов. На завершающем этапе коллективизации крестьяне, как правило, вступали в уже существовавшие артели и сравнительно реже создавали новые. Оставшиеся несколько тысяч индивидуальных хозяйств вошли в артели позднее или как-то иначе устроили свою судьбу. Так, в 1951 г. пополнили ряды колхозников 15,8 тыс. дворов. В то же время часть колхозников убыла из артелей, в т.ч. 1,6 тыс. были исключены и 4,8 тыс. как невыработавшие установленный минимум трудодней⁹.

Таким образом, в течении полутора лет в правобережных районах в колхозы было вовлечено четыре пятых крестьянских хозяйств, произошел переворот в социальном статусе абсолютного большинства жителей деревни. На селе появились непривычные для крестьянина новые орудия труда и формы организации производства, к ним, как и к своему новому социальному статусу, предстояло еще привыкнуть, а главное осознать их потенциальные возможности и максимально использовать для улучшения своей жизни. Здесь же отметим только: как жаль, что не были защищены эти новые ценности от той практики, которая их породила и которая затем их неоднократно переназначала, видоизменяла, извращала и, наконец, была сама справедливо осуждена обществом.

Переустройство деревни совпало с укрупнением сельскохозяйственных артелей в СССР, в т.ч. и в Молдавии. По стране в целом эта мера, очевидно, созрела, о чем свидетельствуют специальные исследования.

Укрупнение хозяйств в каждом регионе, республике имело свои особенности. В Молдавии, например, имелись довоенные сельхозартели, организованные на ее левобережной части, которые были готовы к этому. В правобережье республики еще продолжалась коллективизация, только происходило становление коллективных хозяйств, поэтому укрупнение колхозов здесь было преждевременным. Крестьянин в массе еще не был к этому готов.

Проведение объединения хозяйств по команде на просторах огромной страны, с большим хозяйственно-экономическим и социально-бытовым разнообразием ее регионов, одновременно, во многом обрекало это мероприятие на поспешность и формализм, снижало его результативность.

В Молдавии объединение сельхозартелей имело место еще осенью 1949 г. и продолжалось до лета 1950 г. Этот процесс затронул тогда незначительное число хозяйств и только в правобережных районах, когда в одном селе, к примеру, было несколько мелких артелей.

Массовое же объединение артелей началось в соответствии с постановлением Совета Министров СССР от 7 июня 1950 г. "Об укрупнении мелких колхозов" и аналогичным документам правительства Молдавии от 4 августа того же года. При этом в республике задача ставилась так, чтобы первый этап этого процесса завершить до сева озимых, уборки урожая поздних культур, вспашки зяби и т.д. с тем, чтобы эти работы провести в условиях уже укрупненных колхозов¹⁰.

На 1 июля 1950 г. в Молдавии насчитывалось всего 2001 колхоз, в т.ч. 227 – в левобережных и 1774 – в правобережных районах. Почти 15% из них имели от 25 до 100 дворов, более трети располагали земельной площадью от 100 до 800 гектаров¹¹. Как раз эта группа хозяйств и была в первую очередь наиболее предопределена к объединению.

После изучения экономических и других параметров намечаемых к объединению артелей, их руководители, а также районные власти вопрос об этом выносили на общее собрание колхозников, которые, в соответствии с колхозным уставом, имели исключительное право решать его. Это было правило, но оно в условиях административно-командной системы, когда разъяснительная и организаторская работа среди крестьян, сплошь и рядом подменялась командной, зачастую нарушалась.

Непосредственно работа по объединению мелких артелей была развернута во второй половине июля 1950 г., а уже с 1 августа в ЦК КП Молдавии стали рассматриваться предложения районных организаций по конкретным хозяйствам, а также кандидатуры председателей укрупненных колхозов. Из-за того, что эта работа проводилась по команде и административным способом, во время уборочной страды и в очень сжатые сроки, она сопровождалась серьезными изъянами: нередко плохо готовились собрания, игнорировалось мнение колхозников, а после укрупнения хозяйств медленно решались вопросы их землеустройства, организации и оплаты труда, трудовой дисциплины, планирования и учета и др.

Например, при объединении колхозов в с. Годжинешты Бравичского района общее собрание колхозников в одном из них вообще не состоялось. И вот, без согласия членов артели этого хозяйства представители районных организаций 20 августа провели собрание колхозников уже укрупненного колхоза, где присутствовало менее 2/3 членов артели. Такой формально-бюрократический подход, когда была проигнорирована позиция колхозников, тут же сказался. После объединения деле в хозяйстве пошли гораздо хуже, чем до того. Подобное имело место также в хозяйствах Болотинского, Бульбокского, Котовского, Лишканского, Флорештского и других районов¹².

Конечно же, много случаев было и таких, когда работа по укрупнению хозяйств, протекала достаточно организованно и весьма заинтересованно и со стороны крестьян. Например, на общем собрании двух артелей Кагульского района колхозник П.Булат, высказываясь за объединение, говорил: "Наши колхозы молодые, у обоих впереди предстоит много строительства. Надо строить конюшню, скотный двор, птичник, свинарник, различные склады, а колхоз наш маленький, сразу не осилит эти работы. Такие же постройки нужны и соседнему колхозу им. Димитрова, поэтому есть полная выгода строить их вместе. Чем строить две маленькие конюшни, лучше сделать одну большую, или взять управленческий аппарат: председатель, кладовщики, животноводы, счетоводы нужны как в маленьком, так и в большом колхозе, а при объединении он наполовину сократится и этим самым прибавится дополнительная рабочая сила. Наши поля с колхозом им. Димитрова — рядом. Живем мы с ним дружно"¹³. Этот бесхитростный аргумент крестьянина в общем точно отражал суть вопроса укрупнения хозяйств.

По данным Министерства сельского хозяйства, к концу 1950 г. в республике было объединено 670 артелей, образовавших 304 укрупненных хозяйства. Это значительно изменило их экономику и потенциальные возможности. Возросли размеры укрупненных артелей, обеспеченность их основными средствами производства и трудовыми ресурсами, что позволило им более эффективно использовать земельные угодья и сельскохозяйственную технику, удобрения, вводить полноценные севообороты и др. Увеличение численности рабочих рук в сельхозартелях давало возможность им облегчать нагрузки трудоемких сельскохозяйственных культур на одного трудоспособного, положительно сказывалось на организации артельного труда с учетом его специализации и рационального разделения, что в конечном счете способствовало росту производительности и т.д. Более крупные хозяйства могли с большей отдачей использовать свои материальные и денежные средства.

С объединением мелких колхозов несколько сократился административно-управленческий аппарат в этих хозяйствах. Только до конца сентября 1950 г. его штаты уменьшились более чем на 3,2 тыс. человек, что дало экономию в 600 тыс. трудодней¹⁴. С уменьшением численности сельхозартелей возросла возможность обеспечения их опытными кадрами руководителей и специалистов. Во второй половине 1950 г. в укрупненные колхозы на должность председателей и их заместителей было направлено 258 опытных руководителей, в т. ч. 123 специалиста сельского хозяйства¹⁵.

Укрупнение сельскохозяйственных артелей в 1950 г., несмотря на то, что оно было проведено по шаблону и команде, без должного учета и особенностей в Молдавии, имело многие организационные просчеты и т. п., в целом же сыграло положительную роль в их организационно-хозяйственном укреплении.

После проведения огромной социальной операции, в результате которой в короткий срок крестьянство оказалось кооперированным, государство вынуждено было принять энергичные меры для того, чтобы смягчить вероятные издержки от скоротечного и силового переустройства деревни, быстро наладить производство сельскохозяйственной продукции, в которой так нуждалась страна. Эти меры коснулись прежде всего укрепления материально-технической базы аграрного производства, обеспечения колхозов кредитами, семенами, инвентарем, продуктивным скотом, квалифицированными специалистами и др.

В течении 1949–1950 гг. по решению правительства СССР в правобережных районах республики дополнительно создается 10 МТС, число которых в целом возросло до 108, завозятся тысячи новых тракторов и плугов к ним, комбайнов, автомобилей и другой техники, значительно расширяется ремонтная база. Только за два года средняя энерговооруженность тракторного парка МТС возросла в 2,7 раза¹⁶.

Благодаря принятым мерам механический труд быстро вытеснял из производства веками господствовавший здесь живой труд. По данным ЦСУ республики, в 1950 г. удельный вес тракторного парка в общем объеме тягловой силы колхозов достиг относительно высокого уровня и составил 64,9%. Тракторный парк на 70% состоял из мощных гусеничных машин. Уже в том же году на основных сельскохозяйственных работах в полеводстве машинный труд занимал преобладающее место, они были механизированы: подъем чистых паров – на 92%, вспашка зяби – на 86%, посев зерновых культур – на 66%¹⁷. Это означало что с завершением коллективизации в земледелии в основном был совершен переход от конно-ручных машин и орудий к таковым на механической тяге. Между тем, оставались еще очень тяжелые отрасли, как виноградарство, садоводство, животноводство, которых механизация слабо коснулась и где господствовал живой человеческий труд.

Однако нельзя умолчать и о другом. Дело в том, что для эффективного использования новой техники требовались опытные и в достаточном количестве механизаторские кадры, разработанные для каждого хозяйства наиболее оптимальные севообороты, опытные организаторы крупного производства. Их же сразу после коллективизации просто не было или было очень мало. Поэтому очень часто высокопроизводительная техника простаивала, малоопытность механизаторов нередко приводила к поломкам новых машин, а запасные части, как всегда, были в дефиците.

По отчетам органов, анализировавших деятельность МТС, из-за несоблюдения технического ухода за тракторами и низкой квалификации трактористов простой тракторов за 9 месяцев 1950 г. составил более 3,1 млн. тракторочасов, или 33,5% к общему рабочему времени. Сокращение простоев хотя бы наполовину было равносильно завозу 600 новых и сильных тракторов «НАТИ»¹⁸.

Слаба была договорная дисциплина МТС с колхозами. По данным 63 МТС, в 1950 г. договорные обязательства не были выполнены: по весновспашке – в 356 артелях, предпосевной весенней культивации – в 406, севу яровых – в 593, подъему пара – в 397 и по обработке паров – в 530 колхозах¹⁹.

Отрицательно влияли на работу МТС нехватка, а также текучесть кадров. К примеру, за 1948–1951 гг. на курсах при МТС и в школах механизаторов было подготовлено более 26 тыс. трактористов. Между тем, к концу 1951 г. работало в машинно-тракторных станциях трактористами не более 38% всего состава, обученного на курсах, причем трактористов со стажем 3 лет и более лет среди них находилось лишь 15,3%²⁰.

Вышесказанное свидетельствует о том, что отдача технической базы, которая создавалась быстрыми темпами, была ниже оптимально ожидаемой.

Основная машинная техника, обслуживавшая колхозное производство, как известно, концентрировалась в МТС, которые были государственными предприятиями. Однако они, по причине и характеру изначально заложенных в них производственных отношений с колхозами, не в состоянии были обеспечить весь спектр артельного производства. И государство это понимало. Поэтому оно вынуждено было уделять определенное внимание укреплению материально-технической базы непосредственно самих колхозов. Это делалось по нескольким направлениям.

Одно из них – кредитование кооперативных хозяйств. По мере увеличения в правобережных районах численности сельхозартелей и крестьянских хозяйств в них росли и объемы сумм, выделяемых для них, ибо вновь организованные коллективные хозяйства не могли нормально функционировать на базе только общественных их членами собственных средств производства. (Например, в 1949 г. в колхозном стаде крупного рогатого скота доля общественных при вступлении в артель животных составила лишь 24%, т.е. меньше четверти, а 60% – за счет закупок или снятия с контрактации, 11% – от высланных летом семей зажиточных хозяйств)²¹. Поэтому помощь государства им была крайне необходима.

В 1949 г. общесоюзное правительство пять раз выделяло колхозам Молдавии дополнительные льготные кредиты на общую сумму 34,8 млн. рублей, в т.ч. 20 млн. на развитие животноводства. В следующем году сумма кредитов возросла до 44 млн. рублей, в т.ч. на животноводство – 24 млн., растениеводство – 7 млн., сельскую электрификацию – 4 млн., мелиорацию, ирригацию и лесопосадки – 2 млн., минеральные удобрения – 1 млн. и прочие производственные нужды – 6 млн. рублей²². Таким образом, государство финансировало ключевые позиции артельного производства.

Кроме денежных средств колхозы получали от государства для обустройства значительное количество материально-технических и иных средств. Так, во второй половине 1949-1950 гг. им было выделено около 28 тыс. единиц сельхозинвентаря – плугов, сеялок, триеров, культиваторов и др., 200 автомобилей, 5,4 тыс. т. цемента, 504 т. сортового и кровельного железа, 295 т. гвоздей, 1,6 млн. штук шифера, 25 тыс. кубометров лесоматериалов, 5 тыс. рулонов толи, 550 тыс. квадратных метров оконного стекла и других по тем временам весьма дефицитных материалов. Эта помощь не удовлетворяла всех потребностей молодых артелей, но она была весьма необходимой на этапе их становления. Государство помогало колхозам также льготными семенными и фуражными ссудами, продажей им сортовых семян и др. Только в 1949 г. и в начале 1950 г. они получили семенную ссуду в размере более 600 тыс. центнеров зерновых культур, а также им было продано 13 тыс. центнеров семенного картофеля²³.

В переломный для сельского хозяйства республики период особая нужда была в кадрах, которые могли бы организовать артельное производство, хозяйски распорядиться землей, техникой, имуществом и другими ценностями, которыми обладали артели. Таких кадров на большей части территории республики, в правобережных районах, не было или почти не было. Их же требовалось немало.

Для более чем 1,5 тысяч артелей специалисты высшей и средней квалификации в то время готовились в самой республике, а также направлялись сюда из других мест. В 1949-1950 гг. Кишиневский сельхозинститут направил в сельское хозяйство 239 и сельхозтехникумы – около тысячи специалистов, союзное правительство – 110 агрономов, ветеринарных работников, землеустроителей и др. В 1950 г. 139 специалистов были отобраны для колхозов из других отраслей народного хозяйства²⁴.

Для руководителей коллективных хозяйств была организована подготовка в трех двухгодичных республиканских школах, а также на различных краткосрочных курсах. Зимой 1949–1950 гг. эти курсы закончили более 1,4 тыс. председателей артелей. Все это несколько улучшило качественные характеристики руководителей коллективных хозяйств. В течение 1950 г. число председателей колхозов с высшим образованием возросло с 7 до 52 человек, со средним – с 187 до 311, а с начальным понизилось с 1777 до 1273 человек²⁵.

Низкий качественный состав руководителей хозяйств снижал реализацию их потенциальных возможностей. Не случайно в 1950 г. на общих собраниях колхозников в 376 артелях работа их правлений была признана неудовлетворительной. Такую же оценку в 560 хозяйствах получила работа ревизионных комиссий. В том же году на отчетно-выборных собраниях было переизбрано 572 председателя сельхозартелей, из которых 304 – досрочно, причем за плохую работу – 206 и за нарушение устава артели – 44 человека²⁶.

Важным кадровым звеном колхозов, от которого во многом зависело их организационно-хозяйственное состояние, возможность проявить свои потенциальные преимущества перед мелким производством, были счетно-бухгалтерские работники. Налаженный учет и финансовый контроль в хозяйстве, особенно в момент его становления, был верным средством организации производства, борьбы с безхозяйственностью, хищениями и т.п. Между тем, эти кадры также были в большом дефиците. Во многих колхозах должности счетных работников занимали люди без специального образования или даже малограмотные, а в некоторых из них учет и вовсе не велся.

Для подготовки кадров этой категории была открыта специальная школа в Маркулештах, а также отделение колхозных счетоводов на 230 мест при Котовской сельхозшколе. В течение 1949–1950 гг. одногодичной сельхозшколой и курсами при районных отделах сельского хозяйства было подготовлено более 2,3 тыс. счетных работников. Кроме того многие из них повышали свою квалификацию на различных курсах, семинарах и т.п. Однако и этого было недостаточно. Положение было настолько критическим, что в 1949 г. в колхозы правобережных районов на постоянную работу было послано 184 счетных специалиста из левобережных районов республики и некоторых областей Украины.

В течение 1950 г. положение с этой категорией лиц несколько улучшилось, но еще оставалось достаточно сложным. Значительная часть хозяйств еще не имела квалифицированных счетоводов, учетчиков и т.п. В том же году из-за плохого учета и неправильной организации труда в 730 сельхозартелях не велся раздельный учет затрат трудодней и полученного урожая, сельскохозяйственных культур по бригадам²⁷. Этот факт, как и частая сменяемость и текучесть счетных работников, отрицательно сказывалась на работе коллективных хозяйств.

Хозяйственно-экономическое самочувствие и отдача каждой сельхозартели, как и всех их вместе взятых сильно зависели также и от кадров низового звена – бригадиров, звеньевых, специалистов массовых профессий. С переходом от мелкокрестьянского хозяйства к крупному произошло известное разделение труда в сельскохозяйственном производстве. Появились самостоятельные специальности полеводов, плодовоовощеводов, виноградарей, садоводов, животноводов и другие, которые требовали определенной профессиональной подготовки. Кроме того, вся масса колхозников, вчерашних единоличников, в условиях нового хозяйствования нуждалась в минимуме агротехнических знаний. Без этого крупное коллективное хозяйство не могло эффективно функционировать.

Государство это прекрасно осознавало. Поэтому оно само или через колхозные структуры взяло на себя организацию подготовки этих кадров. Так, руководители колхозных бригад, полеводы и другие готовились в основном в семи республиканских одногодичных сельскохозяйственных школах и на курсах при районных отделах сельского хозяйства. Остальная часть колхозников была

охвачена агротехнической учебой в колхозных кружках. В 1950 г. этими школами и курсами было подготовлено около 20 тыс. бригадиров и других работников массовых профессий. В соответствии с постановлением союзного правительства, в Молдавии были организованы агротехнические курсы с трехлетним сроком обучения без отрыва от производства, в которых к концу 1950 г. было задействовано 48 тыс. слушателей. Наряду с этим многие колхозники в том же году повышали свои знания в 3,6 тыс. агротехкружков, которыми было охвачено 94 тыс. человек²⁸.

Подготовка кадров массовых профессий была полезной мерой государства, направленной на укрепление колхозов. Она принесла определенный положительный эффект. Однако, во-первых, ею была охвачена только часть сельских тружеников, хотя и наиболее активных и дееспособных, а во-вторых, для адекватного повышения эффективности артельного производства нужны были не только приобретенные в школах и кружках знания, но и определенный опыт работы в коллективных хозяйствах, устранение тех хозяйственно-экономических деформаций в отношениях между государством и колхозами, которые сложились к началу 50-х годов.

Переход людей к новым производственным отношениям, орудиям труда, машинам, да еще массовый и в короткий срок, всегда был делом многотрудным, связанным также с новыми формами организации производства, новой трудовой и технологической дисциплиной. Сказанное целиком относится и к аграрной истории Молдавии на рубеже 40–50-х гг., когда на большей ее части в сельском хозяйстве произошла смена способа производства.

Государство через свои рычаги приложило немало усилий для организации артельного производства. Это был один из ключевых вопросов, от которых зависело нормальное функционирование коллективных хозяйств. Главное внимание в этой части уделялось молодым артелям правобережных районов, хотя проблема организации и дисциплины труда была большим вопросом для всей колхозной системы в условиях административного-командного режима. Здесь уже в ходе создания артелей были использованы в качестве основной формы организации труда бригада, а внутри ее – звено, мерой же оплаты труда – трудодень.

В 1950 г. во всех правобережных колхозах, как и на левобережье, уже имелись бригады и звенья. Во многих артелях появились кроме полеводческих, виноградарских и садоводческих также овощеводческие, кормодобывающие, строительные и др. бригады.

Однако организация труда, особенно на этапе становления артельного хозяйства, была делом далеко не легким. Не так-то просто было соединить в производственную бригаду вчерашних крестьян-единоличников, годами привыкших к индивидуальному труду, и сразу ожидать от них слаженных действий.

Анализ фактического материала, характеризующего организацию труда в артелях в рассматриваемый период, свидетельствует о многих изъянах в этом деле. Например, в 1949 г. во вновь организованных колхозах бригады большей частью были созданы только на бумаге, а звенья там и вовсе отсутствовали. В хозяйствах ряда районов, независимо от конкретных условий, создавались чрезмерно крупные бригады, а в других хозяйствах наоборот. Так, в колхозах им. Калинина, Фрунзе, Жданова и др. Каларашского района полеводческие бригады насчитывали в своем составе по 100–170 человек, а в артелях Згурицкого района – по 20–30 трудоспособных. Такая же картина наблюдалась в хозяйствах Корнештского, Резинского и др. районов. В колхозе им. Молотова Корнештского района две полеводческие бригады насчитывали в своих рядах по 300 человек в каждой²⁹.

К этому надо добавить, что очень часто в бригадах и звеньях нарушалось постоянство их состава, обезличивались земельные участки, тягловая сила и

другие средства производства, что рождало безразличное и халатное отношение к ним и к своим обязанностям со стороны колхозников. По этим причинам многие бригады и звенья распадались до конца уборки урожая. Так, в 1950 г. в колхозах правобережных районов было более 30% таких звеньев, а в 1951 г. по всей республике – около 20%³⁰.

Крупным пороком в организации артельного труда в этот период было и то, что во многих хозяйствах отсутствовала индивидуальная и мелкогрупповая сдельщина, работа часто проводилась скопом с уравнильным начислением трудодней. Это неизбежно подрывало дисциплину труда, что проявлялось в невыполнении установленного для трудоспособных колхозников обязательного минимума трудодней, а то и вовсе в неучастии их в общественном производстве. По данным годовых отчетов колхозов республики, в 1950 г. 35,4% колхозников не выработали минимума трудодней, а 14,2% совсем не участвовали в производстве, в 1951 г. эти показатели снизились соответственно до 27,3% и 10%³¹.

Вышеприведенные цифры свидетельствуют о том, что в год завершения коллективизации более трети членов артелей не обеспечило обязательного трудового вклада в общественное хозяйство, как того требовал устав сельхозартели, а вместе с теми, кто не выработал за год ни одного трудодня, они составили почти половину трудоспособных. В следующем году положение несколько улучшилось, однако, все равно еще оставалось тяжелым, так как очень большое число колхозников, трое-четверо из десяти, не выполняли своих трудовых обязательств перед коллективными хозяйствами, в которых они работали.

В некоторых районах удельный вес тех, кто не выполнил минимум трудодней, был выше, чем в целом по республике. Так, в 1950 г. таких колхозников в Бричанском районе было 52%, Каларашском – 54,6, Корнештском – 51, Котовском – 53,8, Оргеевском – 51,4, Страшенском – 54,6%³².

Заметно влияло на общие показатели трудовой дисциплины неучастие или слабое участие в артельном труде трудоспособных членов семей руководителей хозяйств и их подразделений, а также административного и обслуживающего персонала. К примеру, в 1950 г. каждый из 13,9 тыс. человек административно-обслуживающих работников должен был выработать непосредственно на производстве (в поле, на ферме и т.д.) не менее чем по 30 трудодней. В среднем же они выработали лишь по 13 трудодней³³.

Крайне негативно влияли на хозяйственно-экономическое состояние колхозов многочисленные нарушения устава сельхозартели. Они сводились главным образом к разбазариванию и хищению колхозных земель, собственности, трудодней, нарушению колхозной демократии, а в правобережных районах – еще и к несвоевременному обобществлению средств производства, паевых взносов и другим упущениям в ходе коллективизации. Эти пороки были присущи кооперативным хозяйствам не только Молдавии, но и других республик. Они были обусловлены многими причинами, в т.ч. тяжелыми материальными условиями жизни населения в послевоенный период, различными злоупотреблениями бюрократического аппарата, имевшего отношение к колхозам, и другими, а в Молдавии еще и отсутствием достаточного опыта в организации артельного производства и в руководстве молодыми колхозами.

Материалы, проводившихся в тот период проверок хозяйств, показывают, что в течение 1949-1950 гг. в колхозах Молдавии было вскрыто более 12 тыс. случаев расхищения общественных земель. Около 70% из них в 1950 г. падало на завышение против уставных норм приусадебных участков колхозников, более 13% – на самовольный захват общественных земель и т.п. Во многих артелях проверками были вскрыты хищения денежных средств и материальных ценностей. По неполным данным, только в 1950 г. было разворовано колхозных денег и продуктов (по колхозным ценам) на сумму более 1 млн. рублей³⁴. Государственные органы власти в центре и на местах, сами хозяйства в течении

1949-1950 гг. провели определенную работу по исправлению положения дел в колхозах, устранению злоупотреблений.

Стремясь оживить и активизировать хозяйственную жизнь колхозов республики, большинство из которых было создано в 1949-1950 гг., государство не упускало из вида и самих колхозников, пытаясь усилить на них влияние коммунистической идеологии. Эта работа проводилась по разным направлениям – создание в артелях и других сельских структурах общественных организаций, вовлечение в них части тружеников села и расширение влияния этих организаций на все крестьянство, усиление агитационно-массовой работы в деревне, организация шефской работы предприятий и учреждений городов республики в колхозах и селах. Важным инструментом в этом направлении были также политические отделы при МТС, созданные в первой половине 1950 г. в правобережных районах республики.

Развитие сельского хозяйства Молдавии на рубеже 40-50-х годов, как видим, характеризовалось рядом важнейших для его судеб моментов и прежде всего коренным переустройством социально-экономических отношений в деревне правобережных районов, а также энергичными усилиями государства максимально нейтрализовать издержки и потрясения от этого переустройства, в короткий срок обеспечить жизнеспособность кооперативных хозяйств. Для этих целей оно направило в республику значительное количество материально-технических и денежных средств, организовало подготовку кадров, помогло организовать производственный процесс и др.

Усилия государства имели определенный положительный эффект, однако, он не был адекватен затраченным средствам. Несмотря на значительную государственную поддержку молодых артелей, все-таки издержки от коллективизации крестьянских хозяйств сталинскими методами были весьма существенными. Это объяснялось рядом причин. Тем, что массовый и под нажимом переход большинства крестьянства с одного пути развития на другой был болезненным явлением, что крестьяне в массе своей не сумели в ходе коллективизации адаптироваться к новому хозяйственному строю, для этого потребовалось более длительное время. Далее, они не смогли в короткий срок эффективно освоить новую технику и даже материальную помощь, которую им предстояло реализовать не в привычных для них небольших индивидуальных хозяйствах, а в крупных, с обобщественными средствами производства. Они не имели опыта и не были готовы организовать сразу крупное общественное производство и успешно управлять им. Для этого нужно было известное время. В условиях сталинской модели коллективизации была разрушена наиболее жизнестойкая часть крестьянских хозяйств, а семьи, которым они принадлежали, вывезены за пределы республики.

Все эти причины в течение ряда лет негативно повлияли на сельскохозяйственное производство. Несмотря на государственные усилия, оно, а также заготовки сельхозпродуктов не только не росли соответственно затратам, но даже снижались. Об этом свидетельствуют данные таблицы (см. табл.).

УРОЖАЙНОСТЬ И ВАЛОВОЙ СБОР СЕЛЬХОЗКУЛЬТУР В МОЛДАВСКОЙ ССР в 1948–1952 гг.³⁵

Годы	зерновые культ.		кукуруза на зерно		подсолнечник		овощи	
	валовой сбор	урожайность	валовой сбор	урожайность	валовой сбор	урожайность	валовой сбор	урожайность
1948	1972	12,3	959	15,7	249	12,5	214	88
1949	1302	8,6	799	12,5	219	10,6	204	86
1950	1299	9,4	565	12,0	156	8,0	196	84
1951	1166	9,0	468	10,5	113	6,9	174	77
1952	1726	13,4	731	17,1	155	9,7	197	78

³⁵ Валовой сбор – в тыс. т., урожайность – в ц/га.

Даже беглый анализ их показывает, что в 1949–1950 гг., т.е. в период интенсивной коллективизации, и ближайшие годы ее завершения урожайность и валовые сборы продовольственных культур понизились, причем сборы зерновых – на 59,1%, кукурузы – более чем в 2 раза, подсолнечника – в 2,2 раза, овощей – более чем в 1,2 раза. И только в последующий период валовые сборы стали постепенно возрастать.

Таковы были самые общие издержки от переустройства сельского хозяйства на большей части территории Молдавии в послевоенные годы.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ История Молдавской ССР, т. 11. Кишинев, 1968; История народного хозяйства Молдавской ССР. 1917–1958. Кишинев, 1974; Становление и развитие колхозного строя в Молдавской ССР. Кишинев, 1971.

² М.И.Бобичев, А.И.Медведев, Деятельность Коммунистической партии Молдавии по укреплению материально-технической базы колхозов (1951–1958 гг.). Кишинев, 1968; Б.К.Визер. Развитие сельского хозяйства Молдавской ССР. 1951–1970. Кишинев, 1975, и др.

³ Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 68, д. 14, л. 59, 63, 69.

⁴ Коллективизация крестьянских хозяйств в правобережных районах Молдавской ССР. Сб. док. Кишинев, 1969, с. 411–413.

⁵ "Ученые записки" Кишиневского госуниверситета, т. 79, Кишинев, 1965, с. 157; Коллективизация крестьянских хозяйств, с. 561, 578.

⁶ Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 9, д. 7, л. 122.

⁷ Архив бывшего Минсельхоза МССР, ф. 30, оп. 32, св. 22, д. 15, л. 106.

⁸ Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 11, д. 2, л. 213–214.

⁹ Архив б. МСХ СССР, оп. 496, св. 384, д. 69, л. 2.

¹⁰ Коллективизация крестьянских хозяйств, с. 554.

¹¹ Архив б. МСХ СССР, оп. 496, св. 363, д. 14, л. 257.

¹² Коллективизация крестьянских хозяйств, с. 554, 555.

¹³ Архив б. МСХ МССР, ф. 30, оп. 32, св. 25, д. 94, л. 58.

¹⁴ Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 9, д. 71, л. 15.

¹⁵ Архив б. МСХ СССР, оп. 496, св. 287, д. 72, л. 151.

¹⁶ Подробнее см.: История народного хозяйства Молдавской ССР. 1917–1958. Кишинев, 1974, с. 273.

¹⁷ Народное хозяйство Молдавской ССР. Стат. ежегодник. Кишинев, 1959, с. 65; Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 8, д. 373, л. 51.

¹⁸ Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 9, д. 373, л. 52, 53.

¹⁹ Там же, л. 54.

²⁰ Там же, оп. 10, д. 35, л. 16.

²¹ Архив б. МСХ СССР, оп. 496, св. 226, д. 101, л. 125, 126.

²² История народного хозяйства Молдавской ССР, с. 275, 276.

²³ Подсчеты сделаны по материалам постановлений правительств СССР и МССР за 1949 г. и 1950 г.

²⁴ Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 9, д. 7, л. 163, 164; Архив б. МСХ МССР, ф. 34, оп. 75, св. 94, д. 1, л. 87.

²⁵ Архив б. МСХ СССР, оп. 496, св. 287, д. 72, л. 152.

²⁶ Там же, л. 157.

²⁷ Там же, л. 137.

²⁸ Архив б. МСХ МССР, ф. 34, оп. 75, св. 94, д. 1, л. 89; Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 9, д. 64, л. 26.

²⁹ Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 8, д. 24, л. 14; Архив б. МСХ СССР, оп. 496, св. 226, д. 101, л. 130.

³⁰ Архив б. МСХ СССР, оп. 496, св. 287, д. 72; св. 384, д. 69; Годовые отчеты колхозов МССР за 1950–1951 гг. Исчисления автора.

³¹ Там же, св. 287, д. 72, л. 2; св. 384, д. 69, л. 3.

³² Там же, св. 287, д. 72, л. 162.

³³ Там же, л. 163, 164.

³⁴ Там же, л. 143; Архив ОПО РМ, ф. 51, оп. 10, д. 2, л. 314, 315.

³⁵ Текущий архив б. ЦСУ МССР. Отдел статистики сельского хозяйства. Динамические ряды развития с/х МССР в 1940, 1945–1960 гг.

ISTORIOGRAFIE și ISTORIA ȘTIINȚEI

TAMARA GRATI

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA VIETII ȘI ACTIVITĂȚII ISTORICULUI ALEXANDRU BOLDUR (anii 1927–1938)

Dotat cu o inteligență scripitoare și cu o rară putere de muncă, dublată de o imensă pasiune pentru valorificarea istoriei Basarabiei, Al. Boldur înscrie în analele științei istorice naționale un nume de seamă. Opera sa, impresionantă prin volum, dar mai ales prin valoare, dezvăluie un temperament înflăcărat de luptător, cuprins de luminile unei vaste erudiții de istorie și știință juridică, constituind un izvor nesecat de informație multiplă și savantă asupra soartei Basarabiei.

Rezistând ispitei de a propune o explicație de ansamblu asupra personalității lui Al. Boldur, a cărei operă e încă puțin cunoscută, dar care se află în centrul atenției cercetătorilor¹ și e în curs de valorificare, vom încerca să reconstituim doar perioada anilor 1927–1938. Pornind de la faptul că un șir de pagini din viața istoricului rămân a fi completate, vom publica în continuare unele documente inedite, depistate în urma cercetărilor efectuate în Arhivele Statului din București și Iași, precum și în arhiva personală a familiei Boldur.

Pentru început, e cazul să amintim că în anul 1924 Al. Boldur se repatriază, trecând Nistrul în mod clandestin și părăsind U.R.S.S. A fost o acțiune premeditată, deoarece, în prealabil, își expediasse soția în Germania, la o stațiune balneară (care se oprește la sora sa la Paris)². Evident, reîntoarcerea în Patrie a fost cauzată în mare parte de “neacceptarea sistemului sovietic și dorința de a sluji Basarabia”³. Numai datorită unor împrejurări fericite, Al. Boldur, care se prezintă în Basarabia fără actele respective, reușește să se salveze⁴.

Apoi urmează doi ani de muncă asiduă la Paris, caracterizați printr-o activitate științifică substanțială de cercetare și valorificare a documentelor de arhivă franceze. În consecință, apare lucrarea de debut a savantului în știință istorică română “*La Bessarabie et les relations russo-rumaines. Le question bessarabienne et le droit international*”.

În anul 1927 Al. Boldur se întoarce în România și reia activitatea în învățământul superior⁵. Astfel începe perioada basarabeană, anii 1927–1938.

Vom justifica alegerea acestui deceniu din viața și activitatea savantului prin următoarele considerente:

Mai întâi observăm că anume anul 1927 marchează “lansarea cu adevărat meteorică”⁶ în istoriografia românească a lui Alexandru Boldur prin monografia “*La Bessarabie...*”, publicată cu ocazia împlinirii unui deceniu de la unirea Basarabiei cu România (1918–1928), premiată de Fundația regele Ferdinand⁷. Elaborată de un pasionat cercetător al trecutului poporului său, cercetător nu numai istoric, dar și jurist, monografia se întemeiază pe majoritatea covârșitoare a izvoarelor și lucrărilor publicate până atunci, pe o interpretare a evenimentelor la zi și pe utilizarea documentelor de arhivă. Ea tratează

chestiunea Basarabiei din punctul de vedere al istoriei și al dreptului internațional. Subliniem că această lucrare a atras atenția lumii științifice și opiniei publice mondiale, familiarizându-ne cu informații autentice în privința problemei basarabene. Lucrarea a avut un mare succes, fiind apreciată înalt de critica istoriografică. Referințe la recenziile asupra acestei lucrări de valoare găsim în Fondul "Al.Boldur" al Arhivelor Statului din București, dosarul nr. 57.

Astfel, remarcăm că anul 1927 a constituit o cotitură radicală în biografia renumitului istoric basarabean, care pornește îndrăzneț pe făgașul științei istorice, totodată folosind cu pricepere și cunoștințele juridice de care dispunea.

În al doilea rând, începând cu anul 1927 Al. Boldur își leagă destinul de soarta Basarabiei, activând la Facultatea de Teologie din Chișinău a Universității din Iași, unde se afirmă pe deplin personalitatea sa, dovedind însușiri superioare de pedagog, patriot și om de știință. Anume în această perioadă (1927-1938) Al. Boldur parcurge toate treptele profesoratului universitar, de la conferențiar suplinitor la disciplina "Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei" până la profesor titular la aceeași Facultate.

Merită o deosebită atenție și activitatea didactică a istoricului în cadrul catedrei "Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei", care funcționează la Facultatea de Teologie din Chișinău din ziua când Al. Boldur e angajat în calitate de conferențiar suplinitor până în anul 1938. Meritul lui Al. Boldur în pregătirea tinerilor patrioți este incontestabil. Cursurile lui totdeauna au fost urmărite cu viu interes de către studenți⁸.

Concomitent, Al. Boldur desfășoară o muncă publicistică apreciabilă în acest deceniu. Menționi cu privire la această activitate întâlnim foarte des în documentele de arhivă.

În fine, anul 1938 marchează sfârșitul activității "chișinăuiene", în cadrul Facultății de Teologie a Universității din Iași, și totodată începutul activității ieșene, în cadrul Facultății de Litere a Universității din Iași.

Menționăm că Inventarul documentar al Arhivelor Statului din București și cel al Arhivelor Statului din Iași conțin numeroase acte interesante, ce reflectă viața și activitatea istoricului Al. Boldur. Am selectat doar câteva dintre ele, cele mai reprezentative, ce redau realizările activității științifice și didactice, precum și unele detalii biografice ce țin de perioada dată.

În continuare vom comenta un șir de acte (I-VII) ce oglindesc activitatea didactică a profesorului Al. Boldur începând cu anul 1927, an în care e înregistrat în calitate de conferențiar la Facultatea de Teologie a Universității din Iași cu sediul la Chișinău. Prezentăm copia cererii lui Al. Boldur, înaintată Ministerului Instrucțiunii la 14 aprilie 1927 (doc.1). Menționăm că, de fapt, Al. Boldur era la răspântie, deoarece i se propunea serviciu și la Cernăuți, în calitate de profesor de drept⁹.

Astfel, Al. Boldur reia activitatea de profesor, întreruptă cu șase ani în urmă. Inșă deși dă dovadă de calitățile cele mai înalte în activitatea sa în cadrul conferinței de "Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei", el a fost titularizat și recunoscut ca atare doar la 1 august 1931, practic după patru ani de activitate. Cauzele sunt clare: lipsa actelor respective. Nenumăratele demersuri, înaintate organelor de resort sovietice, de a i se expedia actele de confirmare a studiilor și a gradului științific, au rămas fără răspuns. În referatul lui Al. Boldur, adresat decanului Facultății de Teologie, înregistrat cu nr. 3250, din 8 decembrie 1936, se menționează: "La 8 ianuarie a.c. m-am adresat Ministerului nostru de Externe cu rugămintea de a-mi procura diploma cerută. În august a.c. primesc următorul răspuns: *Prefectura județului Lăpușna, serviciul administrativ, nr. 14199, 1936 luna VIII. "Dommule Chestor. Motivați de ordinul nr. 33729/1936 al Ministerului Afacerilor Străine avem onoare a vă ruga să binevoiți a aduce la cunoștință dlui Boldur Alexandru, profesor la Facultatea de Teologie, domiciliat în Chișinău, str. Universității, nr. 18, că, după informațiile Legațiunii Române din Moscova, actele cerute de D-sa nu-i pot fi procurate din cauza lipsei materialelor respective din arhivă". Prefect. Secretar*¹⁰.

Constatăm că în realitate acesta este un refuz de a elibera actele necesare. "Nu mă îndoiam că voi primi un răspuns negativ. După însăși natura puterii sovietice, nu putea să fie servit un profesor la Teologie și încă un om ce a părăsit Rusia clandestin după ce de două ori i s-a refuzat plecarea în străinătate", - scria Al. Boldur¹¹.

Faptul acesta, neînsemnat la prima vedere, va determina necesitatea unei tensionate lupte pe parcursul întregii perioade 1927–1938, fapt oglindit pe larg în Inventarul documentar al Fondului “Rectorat” al Universității “A.I.Cuza” din Arhivele Statului din Iași.

De la 1 mai 1927 și până la 1 august 1931, Al. Boldur deține funcția de conferențiar la Facultatea de Teologie, nefiindu-i echivalate diplomele de studii și titlurile științifice anterioare. Împrejurările în care s-a produs recunoașterea titlului de docent, care implica și titlul de doctor în științe, sunt oglindite în dosarul nr. 1709 din Fondul “Rectorat”. Propunem două copii de acte, din care se vede aportul Ministerului Instrucțiunii Publice, în persoana ministrului N.Iorga, și Decizia în cauză (doc.II și V).

Evident că chestiunea avansării lui Al. Boldur a fost pusă în discuție, în prealabil, la ședința Consiliului Profesorat al Facultății de Teologie din Chișinău, la 25 iunie 1931. Au fost înaintate două propuneri către Senatul Universității din Iași. Prima – de a satisface cererea profesorului Al. Boldur, pentru care au votat cinci din cei șase profesori titulari¹², și a doua – părerea “protivnică” a Arhimandritului Iuliu Scriban¹³.

După îndeplinirea tuturor formalităților cerute de art. 90 din Legea Învățământului Superior și conform deciziei Ministerului Instrucțiunii Publice, nr. 104785 din anul 1931, Al. Boldur este numit conferențiar definitiv, recunoscându-i-se și meritele.

La 17 februarie 1932, Consiliul Facultății de Teologie din Chișinău înaintează propunerea de a ridica conferința de “Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei” la rangul de catedră, propunere susținută de Senatul Universității din Iași la 8 mai 1932. Aceasta a devenit posibilă o dată cu adoptarea “Noii legi de organizare a învățământului universitar” din 11 martie 1932, prin Hotărârea Biroului Adunării Deputaților.

În legătură cu acest fapt și sprijinindu-se pe art. 83 alineatul 3 din legea sus-numită, profesorul Al. Boldur înaintează cererea de a i se conferi titlul de profesor agregat. În Arhivele Statului din Iași se păstrează dosarul (nr. 1404) alcătuit în vederea promovării lui Al. Boldur în postul de profesor agregat. Acest dosar cuprinde mai multe acte originale și copii: “Referat asupra lucrărilor dlui Alexandru Boldur, conferențiar definitiv la Facultatea de Teologie din Chișinău” (f. 154–155), semnat de N.Popescu-Prahova, C.Fedeleş, Pr. Cicerone-Iordăchescu, Ec.V.Iordăchescu, T.G.Bulat, P.Constantinescu, Șt.Ciobanu¹⁴; procesul-verbal al ședinței Senatului Universității din Iași din 08.03.1932 (semnat de rectorul Petru Bogdan, prin care era însușită cererea Consiliului Profesorat al Facultății de Teologie, prezentată de profesorul N.Popescu-Prahova, f. 153), extrasele din procesele-verbale ale Consiliilor Profesore ale Facultății de Teologie din 17.02.1932 (f. 158) și 26.05.1932 (f. 156–157), unde s-a hotărât să se intervină pe lângă Senat pentru acordarea titlului de profesor agregat lui Al. Boldur, și un proces-verbal al ședinței Senatului Universității ieșene din 04.06.1932, la care s-a decis a înainta la Ministerul Instrucțiunii propunerea ca Al. Boldur să fie numit profesor agregat la Catedra “Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei” (f. 161). O copie a acestui referat se află și în dosarul nr. 1396 (f. 39–40) din Fondul “Rectorat”.

Din numeroasele documente propunem doar trei (doc. III, IV și V): procesul-verbal nr. 42 al ședinței Senatului Universitar de la 4 iunie 1932; declarația lui Al. Boldur, în care își ia îndatorirea de a nu cere majorarea salariului, decât în cazul când bugetul va permite statului; și Decizia Ministerului Instrucțiunii cu nr. 97065, din 22 iulie 1932, privind aprobarea numirii profesorului Al. Boldur în calitate de profesor agregat, dar cu retribuirea salariului vechi.

La 1 august 1932 Al. Boldur depune jurământul în noua postură¹⁵.

Câțiva ani mai târziu, în anul 1936, Al. Boldur înaintează cererea de a i se acorda titlul de profesor titular. Raportul asupra activității științifice a lui Al. Boldur avea să fie întocmit de Șt. Ciobanu și prezentat la ședința specială din 9 decembrie 1936 a Consiliului Profesorat al Facultății de Teologie din Chișinău, fiind reprodus în procesul-verbal ce recomandă avansarea sa de la gradul de profesor agregat la cel de profesor titular¹⁶. Reproducem adresele Consiliului Profesorat al Facultății de Teologie din Chișinău către Rectorul Universității din Iași, din 13 decembrie 1936 (doc.VI) și din 12 martie 1937 (doc. VII). Cu toate că Decretul de numire a lui Al. Boldur ca titular a fost semnat de Măria sa

Regele în ziua de 6 februarie 1937, Ministerul a refuzat să dea curs formalităților de executare a lui. În document sunt arătate cauzele refuzului. Ca răspuns la insinuarea că ar fi comunist, Al. Boldur înaintea un memoriu la 6 martie 1937 către Ministerul Educației Naționale¹⁷, în care dezmente învinuirile neîntemeiate.

Ca răspuns, Ministrul Angelescu dă ordin să se dea curs avansării. La 25 iunie 1937, Al. Boldur depune jurământul de credință în postura de profesor titular¹⁸.

În anul 1938 are loc transferarea profesorului titular Al. Boldur la Facultatea de Litere a Universității din Iași.

În transcrierea documentelor s-au păstrat formele specifice ale grafiei de epocă. Adăugirile noastre sunt date cu caractere cursive, delimitate de paranteze patrate.

ANEXE

I

Copie [dactilografată]

Domnule Ministru,

Subsemnatul Alex. Boldur, cu respect vă rog să binevoiți a mă însărcina cu ținerea conferințelor despre "Istoria Basarabiei și chestia basarabeană" la Facultatea de Teologie și la Facultățile de Drept și de Litere din Iași.

Primiți, vă rog, asigurarea deosebitului meu respect.

/ss/ A. Boldur

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII

Nr. 049151, 14 April 1927

Registratura generală.

[Sus găsim o adresare a Ministerului către Facultatea de Teologie]:

"Ministerul încunoștiințează Facultatea de Teologie din Chișinău că prin legea care a legalizat această Instituțiune și a votat catedrele ei s-a prevăzut și o conferință de "Ist. Românilor" cu specială privire asupra Basarabiei. Această conferință poate funcționa îndată de la 1 Mai, și Facultatea e rugată a se pronunța asupra cererii dlui Boldur, fost profesor la Universitatea din Petrograd, de origine român-basarabeian, autor al unei cărți foarte prețioase despre Basarabia".

/ss/ I. Petrovici

13/IV/1927

[Cererea e prevăzută cu trei ștampile:]

Facultatea de Teologie.

Universitatea Mihăileană din Iași. Rectoratul.

Facultatea de Teologie. Chișinău.

[Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I. Cuza", fond. "Rectorat", dos. 1709/1937, f.2]

II

[ADRESA MINISTERULUI INSTRUCȚIUNII PUBLICE NR. 74763 DIN 15 Iunie 1931, CĂTRE RECTORATUL UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI (ÎNREG. SUB NR. 1164/1931)]

Copie

Domnule Rector,

Consiliul profesoral al Facultății de Teologie din Chișinău a cerut definitivarea dlui Boldur în postul de conferențiar ce ocupă la acea facultate, arătând că îndeplinește condițiunea de vechime și aceea de titluri, întrucât D-sa posedă titlu de magistru, care după legea rusească este echivalent cu acel de docent.

Ministerul aprobând acest mod de a vedea, are onoarea a vă ruga să binevoiți a convoca Senatul unit cu Consiliul profesoral respectiv spre a proceda la îndeplinirea formelor cerute de art. 90 din Legea învățământului superior.

Ministru /ss/ N.Iorga

[Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I.L.Cuza", fond. "Rectorat", dos. 1709/1937, f. 12.]

III

Copie [dactilografiată]

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE ȘI CULTELOR

DIRECȚIUNEA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
SUPERIOR

Nr. 104785, 29 iulie 1931.

Domnule Decan,

Avem onoarea a vă face cunoscut că, prin Înalțul Decret Regal Nr. 2762 din 27 iulie 1931, dl conferențiar Alex. Boldur a fost confirmat cu titlul definitiv la conferința de "Istoria Românilor cu privire specială la Istoria Basarabiei" de la Facultatea de Teologie din Chișinău, pe ziua de 1 august 1931, în conformitate cu dispozițiunile art. 90 din Legea învățământului superior.

P.Ministru /ss/ C.D. Foriunescu
Director /ss/ [indescifrabil]

Dlui Decan al Facultății de Teologie din Chișinău.
Secretar

[Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I.L.Cuza", fond. "Rectorat", dos. 1709/1937, f. 13.]

SENATUL UNIVERSITAR

Procesul-verbal nr. 42

Sedința de la 4 iunie 1932, ora 18.

Prezenți domnii Profesori-Senatori: P.Bogdan, I.Bărbulescu, P.Bujor, C.Fedeles, Dr.Șt.Cracovschi, N.Popescu-Prahova, Al.Popovici și Dr.I.Tănăsescu.
Prezidează domnul Rector profesor Petru Bogdan.

La chestiunile aduse în discuție, Senatul Hotărăște:

II) Domnul Rector, aduce la cunoștință Senatului că Facultatea de Teologie din Chișinău, cu No. 292 (Înreg. sub No. 1238/1932) intervine în numele Consiliului profesoral pentru recomandarea ca profesor agregat a dlui conferențiar definitiv Boldur Alexandru, la catedra de "Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei" în conformitate cu art. 83 alineatul 3 din Legea pentru organizarea învățământului universitar,

SENATUL,

cercetând dosarul constată:

a) Domnul Boldur Alexandru este conferențiar definitiv pentru "Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei" din 1931.

b) Că prin votul unanim al Consiliului profesoral al Facultății de Teologie - în ședința de la 26 Mai 1932 - prezenți fiind nouă domni profesori, s-a aprobat recomandarea ca profesor agregat.

c) Având în vedere că în ședința de la 8 Martie 1932 Senatul a aprobat transformarea conferinței de "Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei" și ridicarea ei la rangul de catedră, hotărâre comunicată Ministerului de Instrucțiune cu raportul Rectoratului No. 751 din Martie 1932,

d) Că dl Boldur Alexandru depune declarația a nu cere ridicare de salariu,

e) Că titularul conferinței acesteia dl Boldur Alex. intră deci în prevederile art. 83 alin. 3 al Legii,

hotărăște:

Se va propune Ministerului de Instrucțiune numirea Dlui conferențiar definitiv Boldur Alexandru, ca profesor agregat la catedra de "Istoria Românilor cu privire specială asupra Basarabiei" de pe lângă Facultatea de Teologie din Chișinău, catedră care se transformă din conferința cu același nume (pe care Dl Boldur o ocupă ca titular) pe baza art. 83 alin. 3 din Legea pentru organizarea învățământului superior universitar (1932).

Președinte - Rector	/ss/	P. Bogdan
Secretar general	/ss/	Dr. Gh. I. Botez

P. conformitate, Secretar General Botez

[Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I. Cuza", fond. "Rectorat", dos. 1404/1932, f. 161]

IV

DECLARAȚIE

Subsemnatul Alexandru Boldur, conferențiar la Facultatea de Teologie din Chișinău, declar că în caz dacă voi fi ridicat la rangul de profesor agregat, conform art. 83 alin. 3 din Legea pentru organizarea învățământului superior universitar (publicată în Monit. Ofic. Nr. 96 din 22 Aprilie 1932), îmi iau îndatorirea de a nu cere ridicarea de salariu peste cel avut la promulgarea legii, decât când bugetul va permite.

/ss/ Alexandru Boldur

25.V.1932

Chișinău, Facultatea de Teologie.

[În colțul drept de sus al filei Pecetea Facultății de Teologie și inscripția:]

25.V.1932. Dată în prezența noastră /ss/ Popescu-Prahova. Decan.

[În patru colțuri ale documentului este aplicată pecetea Universității din Iași. Rectoratul]

[Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I. Cuza", fond. "Rectorat", dos. 1404/1932, f. 160 verso.]

V

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE, al CULTELOR și ARTELOR
DIRECȚIUNEA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
SUPERIOR

Nr. 97065 din 22 Iulie 1932

Domnule Decan al Facultății de Teologie din Chișinău,

Avem onoarea a vă face cunoscut că, prin Înaltul Decret Regal Nr. 2248/1932, conferința de "Istoria Românilor cu privire specială la Istoria Basarabiei" de la Facultatea de Teologie din Chișinău, a fost transformată, pe ziua de 20 Iulie 1932, în catedra de aceeași titulatură, iar titularul acelei conferințe, Dl conferențiar definitiv Alexandru Boldur, a fost numit pe aceeași dată profesor agregat la catedră astfel transformată, în conformitate cu dispozițiunile art. 83 al. III din Legea Învățământului Universitar.

"Până ce bugetul Ministerului Instrucțiunii va putea înscrie leafa de profesor agregat, D-sa va continua să fie retribuit cu salariul pe care-l primește în prezent, conform cu declarațiunea proprie".

P. Ministru /ss/ Kirîțescu
Consilier al Înv. Superior
P. Director General /ss/ M.Dimitrescu

Pentru conformitate,
Secretar

[Prevăzută cu două stampile, sus și jos:]

Facultatea de Teologie. Chișinău

Universitatea Mihăileană din Iași. Rectoratul.

[Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I.Cuza", fond. "Rectorat", dos. 1709/1937, f. 14.]

VI

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE, al CULTELOR și ARTELOR
UNIVERSITATEA MIHĂILEANĂ
DIN IAȘI FACULTATEA DE TEOLOGIE
DIN CHIȘINĂU

Primit la 1936, dec. 15
Înregistrat la nr. 4567

Chișinău, 13 decembrie 1936
Nr. 3426

Domnule Rector,

În urma cererii Dlui prof. agregat Al.Boldur înregistrat sub nr. 2982/1936, Consiliul profesoral în ședința specială din 25 Noiembrie 1936, a însărcinat pe Dl prof. titular Șt. Ciobanu să facă raportul asupra activității didactice și a lucrărilor științifice publicate de Dl Boldur în timpul celor patru ani și patru luni, de când funcționează ca profesor agregat.

Raportul Dlui prof. Șt. Ciobanu a fost discutat în ședința specială din 9 Decembrie, când prin vot secret și prin majoritatea voturilor tuturor profesorilor titulari ai Facultății Dl profesor agregat Al.Boldur a fost ridicat la rangul de profesor titular.

Comunicându-Vă cele ce preced, Vă rugăm să binevoiți, în conformitate cu art. 26 din lege și 60 din regulament, să supuneți Onor. Senat chestiunea ridicării Dlui profesor agregat Al.Boldur la rangul de profesor titular.

Vă înaintăm o dată cu aceasta și dosarul respectiv.

Primiți, Vă rugăm, Domnule Rector, încredințarea deosebitei noastre considerațiuni.

Decan /ss/ Popescu-Prahova
Secretar

Domniei-sale,
Domnului Rector al Universității din Iași.

[Arhivele Statului, Iași, Universitatea "A.I.Cuza", fond. "Rectorat", 1937, dos. nr. 1709, f.2.]

VII

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE, al CULTELOR și ARTELOR

UNIVERSITATEA MIHĂILEANĂ
DIN IAȘI

FACULTATEA DE TEOLOGIE
DIN CHIȘINĂU

Primit la 15 Martie 1937
Înregistrat la nr. 807

12 Martie 1937
nr. 799

Domnule Rector,

În ședința din 9 Decembrie 1936 Consiliul profesoral al Facultății de Teologie, alcătuit numai din profesorii titulari, a propus, cu respectarea formelor legale, ridicarea la rangul de titular a Dlui prof. agregat Al.Boldur.

Această propunere de titularizare a fost aprobată de Senatul Universității noastre, care, după ce a constatat îndeplinirea formelor legale, a înaintat-o Ministerului pentru îndeplinirea formalităților de numire ca profesor titular prin decret regal.

Decretul de numire ca titular a Dlui Al.Boldur a fost semnat de M. sa Regele în ziua de 6 Februarie a.c.

Cu toate acestea Ministerul refuză să dea curs formalităților de executare a decretului regal.

Motivele acestui refuz, ce ne-au fost comunicate verbal de Dl Ministru al Educațiunii Naționale, sunt: 1) că Dl prof. Al. Boldur ar fi comunist, și al 2) că nu ar poseda actele necesare în vederea numirii.

Nimeni, nici în Consiliul Facultății și nici în Senat, n-a adus Dlui prof. Al.Boldur învinuirea că ar fi comunist, insinuaie pe care acum o auzim prima dată.

Obiecțiunile cu privire la titlurile Dlui Al.Boldur s-au ridicat în Consiliul de Facultate.

Având în vedere că titlurile Dlui prof. Al.Boldur i-au fost echivalate de Facultate și de Ministerul Educațiunii Naționale, prin adresa Nr. 74763 din 15 Iunie 1931, și că ele au fost verificate și găsite suficiente a doua oară în anul 1932 cu prilejul numirii sale ca profesor agregat, Consiliul profesoral a înlăturat acele obiecțiuni, realizându-se în această privință unanimitate în sânul Consiliului.

Felul de a vedea al Consiliului de Facultate a fost aprobat de Senat în ședința din 20 Ianuarie a.c.

Pentru aceste motive, Vă rugăm să binevoiți a pune pe ordinea de zi a Onor. Senat chestiunea refuzului Ministerului de a executa decretul regal de numire ca titular a Dlui prof. agregat Al.Boldur.

Aici, alăturat Vă înaintăm memoriul, pe care Dl prof. Al.Boldur l-a trimis Dlui Ministru al Educațiunii Naționale.

Decan /ss/ N. Popescu-Prahova
Secretar

[Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I.I.Cuza", fond. "Rectorat", 1937, dos. nr. 1657, f. 598.]

NOTE

¹ Vezi: Alexandru Andronic, **Alexandru Boldur**, // *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie (A.I.A.) "A.D.Xenopol"*, XX, Iași, 1983, p. 635-637; Ion Cociu, **Alexandru V. Boldur, fidel apărător al adevărului istoric**, // *Făclia*, 1991, 27 decembrie; Gheorghe Paladi, **Alexandru Boldur - istoric credincios al Basarabiei**, // *Cugetul*, nr. 4, 1991, p. 27-30; Anatol Petrencu, **Alexandru Boldur - profund cunoscător al istoriei neamului**, // *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 3, 1992, p. 40-42; Mihai Rădulescu, **Alex.V.Boldur - istoricul Basarabiei**, // *Dreptatea*, 1991, 6 februarie; Alexandru Roman, **Istoria Transnistriei în opera lui Alexandru Boldur**, // *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 3, 1992, p. 52-54; Victor Spinei, **Alexandru Boldur în contextul istoriografiei românești interbelice**, // *Revista de istorie a Moldovei*, nr.3, 1992, p. 43-52; Alexandru Zub, **Alexandru Boldur**, // *Sudost-Forschungen*, Munchen, 1983, p. 395-396.

² Datele biografice mi-au fost comunicate de dna Nina Boldur, fiica istoricului, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

³ Gh.Paladi, *op. cit.*, p.27.

⁴ "Ajungând la postul de poliție din Basarabia, Al.Boldur trimite telegrame dlui I.C.Incuț (se cunoșteau din anii de studenție la S.Petersburg) și mătușei Lașcu, intervenția cărora a fost binefăcătoare. Astfel, de acum la 24 octombrie 1924 Al.Boldur își înștiințează soția (printr-o telegramă) că se găsește în Basarabia și că în curând va sosi la Paris" - informație comunicată de d-na Boldur n.

⁵ Al.Boldur își începe activitatea didactică în anul 1911 la Universitatea din Sanct-Petersburg în cadrul Facultății de Drept. În anul 1918 se transferă în Crimeea, unde i se oferă catedra de "Istoria Dreptului Rusesc" la Institutul Juridic Superior din orașul Sevastopol: până la 1 noiembrie 1920 - sub puterea Gărzii Albe, de la 1 noiembrie 1920 până la 1 martie 1921 - sub puterea sovietică. Apoi este numit director al acestui Institut, care a fost transformat în "Facultate Muncitorească". În anul 1922 Al.Boldur se stabilește cu domiciliul la Moscova, angajându-se la Comisariatul Poporului pentru Comerț Exterior, în funcție de consilier juridic, întrerupându-și, astfel, activitatea didactică. (Cf. dosarul nr. 57 din fondul "Al.Boldur" al Arhivelor Statului din București, filele 1-2).

⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 43.

⁷ Cartea apare la editura *Gamber*, condusă de un român, instalat la Paris, și ale cărei afaceri au ajuns prospere. I.Gamber își dovedește sentimentele românești prin graba și grija cu care oferă publicului francez cărțile scrise de consăngeni săi. Referințe la această editură găsim în scrisoarea lui N.Iorga către A.Mavrodi, președintele sindicatului ziariștilor, datată cu 20 mai 1932, în care se menționa: "...Librăria "Gamber" din Paris, condusă de un român bănățean, care sacrifică bani pentru apărarea intereselor României în chestia Basarabiei prin cartea D/omnu/lui Boldur și în multe altele, ar dori să-și capete independența de direcție care singură o putea pune în serviciul țării". (N.Iorga, *Correspondența*, II. Ediție de E.Vaum. București, 1986, p. 333-334).

Apropo, există o fotocopie a lucrării "La Bessarabie..." în fondurile Bibliotecii Naționale din Chișinău. Iar, în Arhivele Statului și în Biblioteca Academiei de Științe se găsește un rezumat al acestei monografii, în limba română, publicat de autori necunoscuți în mod ilegal. Al.Boldur n-a fost de acord cu conținutul acestui rezumat. În curând va apare traducerea completă a operei. (Nota autorului).

⁸ Al.V.Boldur, **Problema cea mare** // *Viața Basarabiei*, 1933, nr. 81, 21 februarie.

⁹ Vezi: Nae Ionescu, **Pentru Alex Boldur** // *Cuvântul*, 1927, nr. 729, 7 aprilie.

¹⁰ Arhivele Statului. Iași. Universitatea "A.I.I.Cuza", fond. "Rectorat", dos. 1709/1937, f. 10.

¹¹ *Ibidem*, f. 10-11.

¹² **Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I.I.Cuza"**, fond. "Rectorat", dos. 1354/1931, f. 439-441. (O adresă similară către Onor. Senat și Rectorul Universității găsim în același dosar, f. 287).

¹³ *Ibidem*, f. 442.

¹⁴ Publicat în: *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 3, p. 47-48.

¹⁵ **Arhivele Statului Iași, Universitatea "A.I.I.Cuza"**, fond "Rectorat", dos. 1396/1932, f. 280, 281.

¹⁶ *Ibidem*, dos. 1709/1937, f. 8-9.

¹⁷ *Ibidem*, dos. 1657/1937, f. 599-605.

¹⁸ *Ibidem*, dos. 1658/1937, f. 34.

ION DRON

A EXISTAT OARE UN STAT NUMIT "ȚARA UZILOR"?

În unele lucrări din trecut se pot întâlni afirmații precum că pe teritoriul Bulgariei de Nord-Est și al Dobrogei (de Nord și Sud) ar fi existat pe timpuri un stat numit "Țara uzilor". Această "țară", după părerea unor cercetători, s-ar fi constituit prin secolul XIII sub suzeranitatea Imperiului bizantin¹.

"Teza" despre existența unei așa-zise "Țări a uzilor", "...numită în izvoarele turcești ale sec. XVI-XVII *Uzi el ori Uzi eialet*", reapare în prezent pe paginile unor publicații². Se susține că hotarele acestei "Țări" ("...numită în izvoarele latine *Carbonum Terra*") ar fi coincis cu teritoriul de răspândire a găgăuzilor în sec. XVII-XVIII în Bulgaria și Dobrogea. Această afirmație ar "justifica" o legătură între etnonimul *găgăuz* și denumirea turcească a vilaietului *Ozu* (= Silistra = Oceacov), apoi între acesta din urmă și o pretinsă "Țară a uzilor".

În alt articol și mai recent, se mai vorbește că *Uzi eialet*, "...format ca stat la mijlocul sec. XIII", se răspândea pe un teritoriu de la hotarele nordice ale Imperiului bizantin (în articol nu se concretizează care sunt limitele "nordice") până la gurile Dunării, "...incluzând și părțile din stânga Dunării". *Uzi eialet*, în așa fel, "este" acea "țară" în care în sec. XIII-XVII s-au format găgăuzii și limba găgăuză³. Spre regret, nicăieri nu se precizează când a dispărut "Țara uzilor" ("de pe harta lumii").

Totodată, aici se impun un șir de întrebări și nedumeriri: prin ce se explică faptul că în literatura mare de specialitate lipsesc orice informații despre această "Țară a uzilor"? Cum de s-a întâmplat că ea nu a fost cunoscută, observată și menționată de nici un diplomat, geograf, cronicar ori călător din sec. XIII-XVII?, cu atât mai mult că sub aspect geografic "Țara uzilor" este "situată de autori la intersecția mai multor drumuri comerciale și într-o zonă istorică a Europei destul de animată.

După noi, însă, nedumeririle sunt generate de caracterul insuficient al cercetărilor efectuate în secolele XIX-XX asupra mai multor evenimente și fenomene ce țin de etnogeneza și istoria găgăuzilor, dar care astăzi sunt prezentate într-o formă destul de categorică ca adevăr științific în ultimă instanță.

Într-adevăr, în aparență "uz" (numele bizantin al unei populații turanice nomade din evul mediu) și "găgăuz", pe de o parte, și "Uzi eialet", pe de altă parte, există o anumită legătură. Dar numai în aparență.

Uzi eialet este un nume compus din două elemente, printre care *eialet* prezintă o variantă fonetică a termenului turcesc de origine arabă *vilayet* – "vilaiet, provincie, regiune", iar *Uzi* este o altă variantă fonetică (inițială) a numelui râului Nipru în aceleași graiuri turcești.

În secolele precedente turanicii numeau râul Nipru cu ajutorul unui termen hidrografic simplu *ozu* [ioziu] "râu". Și în prezent în unele din limbile turanice (nohaie, cazahă, altaică ș.a.) *ozo/ozok/ozek* înseamnă "pârâu; albia unui râu; râu nu prea mare (care în timp de vară poate seca)". Informații despre faptul că Niprul în trecut era denumit de turanici (adevărații stăpâni ai stepelor din vecinătatea acestui fluviu) *Ozu*, *Ozi su*, *Ozu* și *Uzu* întâlnit în lucrările și însemnările mai multor istorici și cercetători⁴.

În anale și cronicile turcești din sec. XVII, de exemplu, cazacii de pe Nipru deseori sunt numiți *Ozu kazak*⁵.

Turcii numeau cetatea Oceakov (nume rusesc de mai târziu corupt din varianta turcească *Acı kale*) *Ozi kalesi* ori *Ozu kalesi*, adică "Cetatea Niprului". Și dacă pentru "Cetatea Niprului" tătarii (și nohaiei) foloseau și alt nume: *Gean Kerman* /*Gean Kermen* ("Cetatea Nouă"), apoi pentru denumirea Niprului turcii și tătarii (din ținuturile nord-pontice) foloseau același hidronim – *Ozü*⁶.

Este știut faptul că turcii în nord-estul Mării Negre, în urma cuceririlor, au constituit vilaietul Silistra în care intrau și cadălăcurile, bine cunoscute, cum ar fi: Silistra, Varna, Provadia, Balcic, Isaccea, Brăila, Tulcea, Ismail, Chilia, Dubăsari, Bender, Akkerman, Ozu (adică Oceakovul de mai târziu) ș.a.⁷ Acest vilaiet a fost organizat de către turci, în calitate de provincie a Imperiului otoman, la începutul secolului XVII⁸. Însă pe la finele sec. XVII – începutul sec. XVIII, în urma războaielor cu Rusia și Polonia pașa de Silistra își trece temporar reședința în *Ozu kalesi* (Oceakov). În așa fel vilaietul Silistra a început să fie numit și *Ozu* ori *Ozu vilayeti*, pe când în Silistra a rămas să conducă, de fapt, asupra Dobrogei și Bulgariei de Est, un miuteselim (un locțiitor). Cu toate că vilaietul a început să se numească și *Ozu*, totuși capitala provinciei oficial rămânea a fi Silistra, iar pașa de Silistra era considerat, chiar și la finele sec. XVIII, ca aflându-se în *Ozu kalesi* doar temporar, în interesul cauzei.⁹

Localitatea Oceakov (azi în componența regiunii Nicolaev – Ucraina) ca cetate turcească este cunoscută încă din 1492, la început sub numele tătăresc de *Cara Kermen*, mai pe urmă *Uzu kale* și *Aci kale*. Despre faptul că Oceakovul (cu împrejurimile) era numit de către turci și tătari, chiar până la finele sec. XVIII, și *Uzu kale topragı* ne vorbește și un alt autor din sec. XIX – A.A. Skalkovski¹⁰. Pământurile hoardei tătărești *Edisan*, după denumirea râului Nipru – *Ozu* și denumirea cetății *Uzu kale topragı*, de asemenea, deseori se mai numeau și *Ozu*¹¹.

În izvoarele și cronicile din Țările Române acestei cetăți turcești *Uzu kale*, în jurul căreia, după marturisirea călătorului turc Elvia Celebi, erau așezate "...cinci sute de case valahe și moldovenesti"¹², i se mai zicea *Vozia/Vuzâia/Vozâia*¹³. În limba noastră, însă, numele geografic *Vozia/Vuzâia* a fost imprumutat nu direct din limba turcă, ci prin intermediul unor graiuri ucrainene (căzăcești), pentru care este caracteristic fenomenul protezei unui *v* neetimologic la formarea unor termeni și denumiri geografice (comp. *вогонь* – "foc", *вугіль* – "cărbune", *вудка* – "undiță", *вузол* – "nod", *вулиця* – "stradă", ș.a. cu rusismele: *огонь, уголь, узел, удочка, улица*). Denumirea propriu-zisă *Uzi eialet*, folosită cu precădere în istoriografia bulgară, iar în prezent și în cea găgăuză, ca o variantă pentru desemnarea unei imăginate "Țări a uzilor", fără îndoială, sub raport fonetic, este de proveniență bulgară (slavă), în care sunetul străin (turanic) *ö* (alternat cu *u*) ușor trece în *u*, după cum același sunet inițial din cuvântul *özbek* în limbile slave, inclusiv, în rusă, se modifică în *u* (*uzbec*).

Deci, *Uzi eialet* nu-i altceva decât o altă denumire – variantă a fostului vilaiet Silistra (și a regiunii Oceacov) în aceeași limbă turcă și doar trecut printr-o ușoară filieră fonetică slavă-bulgară, iar cu etnonimul găgăuz nu are nimic comun.

Un pretins și mult râvnit stat cu numele de "Țara ("istorică" – *I.D.*) uzilor", care ar fi inclus în hotarele sale și unele pământuri din dreapta, chiar și din "stânga Dunării", n-a existat nicicând¹⁴.

NOTE

⁷ Bibliografia și discuțiile respective se vor urmări în lucrarea: В. Маринов, Принос към изучаването на бита и културата на турците и гагаузите в Североизточна България. София, 1956, с. 29, 30. Aceleași imprudență, legată de o contaminare greșită, dintre elementul (vechi) etnic *uz* și denumirile *Uzi eialet*, *Uzi sangeac* a fost comisă și de turanologul D.E. Eremeev (Д.Е. Еремеев, Этногенез турок. М., 1971, с. 67). Și istoricul M. Guboglo a considerat pe nedrept că între etnonimul "găgăuz" și denumirea geografică "Uzi eialet" există o legătură directă. M. Guboglo încorect a mai susținut că în secolul XVII grupul turanic *citak* ar fi locuit în limitele geografice ale unității administrative "Uzi sangeac", care, chipurile, geografic, se găsea la sud de câmpiile Benderului și ale Akkermanului (М.Н. Губогло, Малые тюркоязычные народы Балканского полуострова (К вопросу о происхождении гагаузов). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. М., 1967, с. 9; Его же: Гагаузы // Наука и жизнь, 1969, N. 10, с. 102–103).

⁸ О создании Гагаузской Автономной Советской Социалистической Республики в составе Молдавской ССР. Комрат, 1989, с. 6; Г.А. Гаїдаржи, Гагаузький язык. К родникам истории // Словесник Молдовы, 1992, N. 3, с. 14; Г.С. Стойнов, Кирсово в прошлом и настоящем. Кишинев, 1990, с. 10.

⁹ Г.А. Гаїдаржи, Гагаузький язык // Російський етнограф. 17. М., 1993, с. 185, 189.

⁴ Тунманн. Крымское ханство. Симферополь, 1936, с. 48; 1991, с. 45; О.С.Стрижак, Назви Дніпра і так звана "богиня Дана" // *Мовознавство*, 1971, N. 5, с. 66. Noua și adevărata narațiune a călătoriei, întreprinsă de Nicolo Barsi da Luca din anul 1632 până la 1639 în Tartaria, Circasia, Abazza și Mengilia, unde se povestesc multe întâmplări stranii și curioase // *Revista societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău*. Volumul XXIII. Chișinău, 1933, p.304-305.

⁵ А.Зайончковский, "Летопись Кипчакской степи" как источник по истории Крыма // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы*. М., 1969, с. 23.

⁶ З.Абрамович, Старая турецкая карта Украины с планом взрыва днепровских порогов и атаки турецкого флота на Кисв // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы*. II. М., 1969, с. 77, 79

⁷ Ара Маргос, Административное деление земель Софии и Озу в конце XVIII – и начале XIX веков по данным одной армянской географии 1804 г. // *Балканское языкознание*. XXIII, 3.София, 1980, с. 35, 39.

⁸ *Călători străini despre Țările Române*. Volumul VI. București, 1976, p. 328. *Cronici turcești*. II. București, p. 110-112.

⁹ Османски извори за историята на Добруджа и Северо-Източна България. София, 1981, с. 196, 197, 350, 352, 362.

¹⁰ А.А.Скальковский, История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. Часть I. Одесса, 1885, с. 27.

¹¹ Карта географическая изображающая область Озу или Едизан иначе называемую Очаковскою землею и присоединенную ныне к Российскому государству в силу заключенного в Яссах в декабре 1791 года мирного договора // В.Загрудко, По страницам истории Одессы и Одешчины. Выпуск первый. Одесса, 1957, с. 152-153.

¹² Эвлия Челеби, Книга путешествия. Выпуск I (*Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века*). Перевод и комментарии. Земли Молдавии и Украины. М., 1961, с. 115.

¹³ A se vedea și: Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*. Chișinău, 1969, p. 444.

¹⁴ Credem că unii cercetători continuă și în prezent să se mai "inspire" din lucrarea istoricului bulgar A.I.Manoff, care a înaintat aceeași părere greșită despre existența unei inexistente "Țări a uzilor" (A.I.Manoff, *Originea găgăuzilor*. București, 1940, p. 18; în limba bulgară lucrarea a fost editată la Vama în 1938). Pentru bibliografie a se mai vedea: G.D.Balasceff, *Împăratul Mihail VIII Paleologul și Statul Oguzilor pe țărmul Mării Negre*. Iași, 1940.

PLAI NATAL

DINU POȘTARENCU

ÎNTEMEIEREA SATULUI VOLINTIRI

Situat în partea de sud-vest a raionului Ștefan-vodă, în valea Bebei, satul Volintiri își începe numărătoarea anilor relativ nu demult – de la sfârșitul anilor 20 ai secolului al XIX-lea. Întemeierea lui s-a produs în virtutea politicii țariste de colonizare a sudului Basarabiei.

La 19 februarie 1827 împăratul Rusiei Nicolai I aprobă regulamentul elaborat de Consiliul de Miniștri referitor la stabilirea în Basarabia a cazacilor zaporojeni, proveniți din dreapta Dunării, și a voluntarilor care luptaseră împotriva osmanilor în timpul războiului rusoturc din anii 1806–1812.

Cazacii de dincolo de Dunăre erau urmașii acelor zaporojeni care, nemulțumiți de lichidarea în 1773 de către autoritățile țariste a Secei zaporojene, emigraseră încolo sub oblăduirea Porții otomane. O parte din ei, convinși de generalul I.I. Michelson, s-au înrolat în toiul războiului din 1806–1812 în armata rusă. Voluntarii participaseră la război în cadrul detașamentului condus de Nicolae Cantacuzino (?–1841), precum și în cel organizat de boierul Corbea.

În regulamentul respectiv se menționa: "1) De a oferi la alegere cazacilor zaporojeni care s-au așezat cu traiul în Basarabia și care în viitor se vor mai așeza aici: Ori să se bucure de drepturile și privilegiile dăruite prin bunăvoința împărătească celorlalți coloniști, acordându-le în plus indemnizații, solicitate de contele Voronțov, prin punerea în circulație, în favoarea lor, pentru un termen de 10 ani a sumei obținute de la concesionarea vinurilor în localitățile lor, și asigurându-i, în limita posibilităților, cu lemn din fondul statului pentru construcția caselor, dar cu condiția, însă, ca ei să se supună Direcției pentru coloniști în conformitate cu principiile generale. Ori, dacă doresc să se așeze cu traiul separat de administrația pentru coloniști, atunci în acest caz, repartizându-le suprafața necesară de pământ și refuzându-le, la decizia puterii locale, indemnizații prin eliberarea lor pentru un anumit timp, și anume: pentru 10 ani să fie scutiți de plata impozitelor, de obligația cazării militarilor și de alte câteva foloase limitate, să nu fie egalați în drepturi și privilegii referitor la celelalte chestiuni, cu coloniștii străini stabiliți în baza regulamentului general.

2) O asemenea alegere de acordat și voluntarilor de neam diferit, încorporați în armata noastră, în favoarea cărora contele Voronțov, apoi și contele Palen, solicită avantaje egale cu cele oferite coloniștilor zaporojeni”¹.

Astfel, cazacii zaporojeni întemeiază satele Acmanghit* și Starocazacie, pe când voluntarii – cel care va căpăta denumirea de Volintiri sau, în pronunție rusească, Volontirovca. Prin urmare, ziua de 19 februarie (3 martie) 1827 poate fi considerată drept data întemeierii Volintirilor.

Denumirea satului provine de la cuvântul “*volintir*”, cunoscut astăzi și sub forma de “voluntar” – persoană care se oferă de bună voie pentru a face serviciul militar, care ia parte la o campanie militară din proprie inițiativă. Fiind de proveniență franceză (*volontaire* în limba respectivă), cuvântul “volintir” a pătruns în vocabularul limbii române, se pare, prin filiera limbii ruse (*volontior* în rusește), încetățenindu-se sub această formă în timpul războaielor ruso-otomane.

Despre această origine a denumirii satului vorbea încă în secolul trecut Alexandru Buruiană, parohul bisericii din Volintiri, cel care la 1877 publică un interesant studiu despre sat²: “Stanița e numită după numele voluntarilor”².

Cu toate acestea, denumirea de Volontirovca, dată de guvernării străine, nu a prins de-a binelea rădăcini în rândul localnicilor. Același Al.Buruiană relatează că localitatea, “odinioară și în prezent, este cunoscută cu denumirea de Bebei, și nu Volontirovca”³.

În această ordine de idei Zamfir Arbore consemna la începutul secolului XX că “Volantirouca” este un “nume puțin cunoscut de locuitori, dar recunoscut oficial”⁴.

Constatăm, deci, că satul mai poartă de-a lungul anilor încă o denumire - Bebei, de proveniență turcică. Din lucrarea lui Al.Buruiană aflăm că, “potrivit istorisirilor vechilor locuitori, satul poartă această denumire din cele mai străvechi vremuri – de pe timpul dominației turcești, ea fiind împrumutată de la pârâul ce curge prin mijlocul acestei stanițe, astăzi îndiguit”⁵, care, anterior, își vărsa puțină apă în râșorul Sărata.

După cum ne povestește în continuare părintele Buruiană, oamenii în vârstă presupuneau că valea Bebei a fost stăpânită de tătarii nohai, care aveau aici ocoale, despre ce “și astăzi servesc drept mărturie câteva fântâni”⁶.

Această denumire tătărăscă, sub o formă aproape identică – “Bebeul”, o întâlnim pe harta Moldovei (“Carte de la Moldavie”) întocmită pe parcursul războiului ruso-turc din anii 1768–1774 de către F.G. de Bawr. Deși figurează de trei ori, nici una din ele nu este indicată pe locul viitorului sat Volintiri. O denumire, probabil a unei cășle tătărăști, e înscrisă în preajma satului Caplani (Kaplan), spre sud, localitatea respectivă fiind situată pe râșorul Hagider (Hadgideree Fl.). Celelalte două așezări omenesti, purtând aceeași denumire “Bebeul”, sunt plasate pe hartă în partea superioară a râșorului Alcalia (Halkalia Fl.).

Denumirea oficială – Volontirovca – nu este dată satului din momentul întemeierii lui. Ea apare în documentele vremii ceva mai târziu. Bunăoară, dintr-un dosar, deschis la 9 noiembrie 1827, aflăm că “33 de oameni din Societatea volintirilor (*Obșestva volantirov*)”⁷ au înaintat o jaloabă asupra ispravnicului ținutului Akkerman, care îi impunea să plătească dijmă.

La 17 iulie 1828, Consiliului Suprem al Basarabiei îi este adresată o “petiție de la Societatea volintirilor, domiciliați o parte din ei în orașul Chișinău și stabiliți cu traiul în satul

* Situat pe râșorul Sărata, nu departe de vărsarea lui în lacul Sasák (Kunduk). Actualmente se numește *Belolesie* și se află în componența Ucrainei.

² Repartizat în câteva numere ale periodicului eparhial chișinăuian din acest an, studiul oferă cititorului date referitoare la istoria satului, descrie obiceiurile și ritualurile răspândite în Volintiri cu ocazia sărbătorilor religioase, precum și cele legate de nașterea copilului, botez și înmormântare, prezintă colindele de Crăciun, iar la sfârșit vorbește despre starea morală a enoriașilor volintireni.

Babei”⁸. După cum observăm, denumirea Bebei (Babei) era utilizată la început și în acte oficiale.

Într-un document din 17 iulie 1834, prin care Camera de Stat a Basarabiei înștiința consistoriul chișinăuian despre repartizarea unei suprafețe de pământ clerului din acest sat, găsim scris “Volontirovca”⁹.

Pe pământul viitorului sat Volintiri, găsim scris într-un document din 29 septembrie 1827, se așează cu traiul “55 de familii ale voluntarilor”¹⁰.

Al.Buruiană ne spune, însă, că inițial, în 1827, “populația Volintirilor era alcătuită numai din 21 de familii (44 bărbați și 31 femei)”¹¹.

Pe de altă parte, cercetătorul I.A.Anțupov, informând cititorul că s-a bazat pe date de arhivă, fără a preciza în cazul de față izvorul utilizat, indică o altă cifră: “În 1827 144 de familii au întemeiat satul Volintiri”¹².

Din documentul de arhivă la care ne-am referit deja aflăm că cele 55 de familii au sosit aici “din diferite locuri ale regiunii”¹³ Basarabia. O parte din rândul acestor familii continuau “să fie înregistrați la locurile inițiale de trai potrivit ultimului recensământ din 1824”¹⁴.

Fiind scutiți de impozite la locurile de trai de odinioară, autoritățile basarabene au dat dispoziție să fie întocmite actele necesare pentru a le “expedia” la acele sectoare polițienești, în raza cărora au avut ei domiciliu până a se stabili pe pământurile de stat, și de a obliga să se noteze în dreptul fiecăruia la ce clasă au fost ei atribuiți”¹⁵.

NOTE

¹ История Молдавии. Документы и материалы. Том III. Часть II. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. 1812–1861 гг. Кишинев, 1969, p. 141.

² Кишиневские спархальные ведомости, 1877, № 13, с. 537.

³ Ibidem, p. 532.

⁴ Z.Arbores, Dicționarul geografic al Basarabiei. București, 1904, p. 25.

⁵ Кишиневские спархальные ведомости, 1877, № 13, с. 532.

⁶ Ibidem, p. 534.

⁷ A.N. R.M., f. 2, inv. 1, d. 1125, f. 1.

⁸ A.N. R.M., f. 6, inv. 2, d. 3, f. 1.

⁹ A.N. R.M., f. 208, inv. 2, d. 104,6.

¹⁰ A.N. R.M., f. 3, inv.1, d. 1026, f. 3.

¹¹ Кишиневские спархальные ведомости, № 16, с. 672.

¹² A.N. R.M., f. 3, inv.1, d. 1026, f. 3.

¹³ Кишиневские спархальные ведомости, № 16, с. 672.

¹⁴ И.А.Анцупов, Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812–1870 гг.). Кишинев, 1966, с. 32.

¹⁵ A.N. R.M., f. 3, inv. 1, d. 1026, f. 3.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, f. 4.

ION DRON

ORIGINEA TOPONIMULUI "ISMAIL"

Referitor la etimologia numelui localității Ismail, situată pe malul stâng al Dunării, literatura de specialitate ne furnizează mai multe date contradictorii. De exemplu, M. Fasmer consideră numele localității Ismail (ortografiat în rusește *Izmail*) toponim provenit din numele de persoană Ismail¹; M.I. Ianover "concretizează" că așezarea și-a "căpătat" denumirea de la "numele unui vizir, Ismail-pașa"²; autorii monografiei "*Odeska oblast*"³ consideră că "...până la includerea (Ismailului - *I.D.*) în componența Moldovei" pe locul actual al orașului se afla localitatea "slavă" *Smil*, iar după ce turcii au ocupat pământurile de la nordul gurilor Dunării localitatea a început să se numească *Izmail*.

Iu.M. Crugleac, unul din cercetătorii toponimiei de pe teritoriul Ucrainei⁴, susține precum că în secolele IV-V aici se găsea colonia grecească Antiofilas, iar în secolul XIV așezarea "slavă" *Smil*. Autorul afirmă că mai târziu localitatea a fost numită *Izmail* "după numele unui conducător militar turc, Ismail-bei".

Un alt cercetător al toponimiei ucrainene, M.T. Ianco, consideră că Ismailul a fost întemeiat de moldoveni și numit de ei *Sinil* (formă coruptă din *Smil* - *I.D.*), iar din secolul XVI denumit de turci *Izmail* după același nume Ismail-bei (un oarecare conducător militar turc)⁵.

Dimitrie Cantemir în "*Descrierea Moldovei*"⁶ mărturisește că localitatea *Ismail* a mai fost numită de moldoveni și *Smil*.

Vestitul călător Paul de Alep care în sec. XVII a călătorit spre Moscova, vizitând și Moldova, menționa: "...Apoi am ajuns la vestitul oraș al lui Smil, numit de turci Ismail... Se spune că în acest oraș sunt peste 12000 de familii de români și bulgari..."⁷

În așa fel originea numelui orașului Ismail (și al cetății) este redusă la două versiuni. Prima - toponimul *Ismail* își are originea în numele personal al unui oarecare *Ismail-bei*, conducător militar turc. A doua - toponimul *Ismail* își trage originea de la vechiul nume al unei alte localități mai vechi - *Smil*.

Deși numele personal Ismail este un nume destul de frecvent în antroponimiconul turcilor, în prezent nu există nici un fel de documente istorice întru confirmare a primei versiuni amintite. Mai degrabă în acest caz este vorba de o tălmăcire etimologică populară a toponimului, pornindu-se de la unele asemănări fonetice întâmplătoare. După părerea noastră, turcii doar au adaptat vechiul nume al unei (posibile) neînsemnate localități *Smil* (cunoscută sub acest nume moldovenilor), care era situată în preajma vadului numit "Vadul Iezilor" (ori poate *Iezerina*), acesta din urmă înregistrat în documente turcești (anii 1517-1527) cu ocazia stabilirii hotarelor dintre Moldova și cetățile Chilia și Akkerman, cucerite de turci în anul 1484⁸. Deci, la începutul sec. XVI pe malul stâng al Dunării (la "Vadul Iezilor") încă nu exista o localitate numită Ismail.

Mai târziu, adică pe la 1560, dintr-un firman al lui Suleiman Magnificul, adresat lui Alexandru Lăpușneanu și lui Hasan sangeacbei de Akkerman, aflăm de un "sat nou înființat lângă Ismail pe Dunăre... unde a mai fost o așezare... distrusă din cauza răutății locuitorilor, transformându-se în ruină..." Acest "sat ruinat", precum și cel "nou" (pe același loc), se găsea lângă "locul zis Ismail"⁹.

Deci, în 1560 încă nu se putea vorbi de existența unei localități și a cetății Ismail, care a fost construită de turci mai târziu la "Vadul Iezilor" (lângă "locul zis Ismail"). Alte cronicile turcești mărturisesc că în 1590 a murit eunucul Mahmed-aga care a "...înființat cetate și oraș pe malul Dunării, la locul numit trecătoarea Ismail"¹⁰. În așa fel putem conchide că aproape de

1560 cetatea Ismail era deja cunoscută, însă doar sub denumirea "... cetatea ... de la locul ce se cheamă ("zis") trecătoarea (vadul) Ismail".

În două scrisori ale lui Giovanni De'Marini Poli (din Ragusa), date cu anul 1595, se vorbește despre Ismail ca o cetate turcească asediată de armata lui Ștefan Răzvan (compusă din "cazaci, moldoveni, unguri")¹¹. Probabil cetatea a început să fie numită Ismail doar după anul 1590 și, fără îndoială, numele cetății (și a orașului) își trage originea de la numele vechiului loc "zis Smil".

În același timp reținem că cetatea Ismail, precum și locul numit cândva Smil (unde au fost "ruinele unui sat mai vechi"), se găsesc pe malul stâng al Dunării, anume în preajma unui vad (mai numit și "Vadul Iezilor"), care avea mare însemnătate strategică pentru turci și era folosit de ei în calitate de trecătoare. Vadul numit "Vadul Iezilor", dar și "Trecătoarea Ismail" (de către turci)¹², bine conturat geografic, credem, a existat din timpuri străvechi și a fost format de apele Dunării prin aluviuni fluviale de nisip. O astfel de aluviune în locul vadului (de la Ismail) în trecut în limbajul autohtonilor daco-geți, desigur, putea să-și "capete" și denumire toponimică (această denumire putea fi creată și mai târziu în graiurile populației romanizate, însă pe baza unui termen geografic *smil* de origine autohtonă).

În acest context grăitoare sunt exemplele de ordin lingvistic din alte limbi indoeuropene în care s-a păstrat radicalul *smil*, de unde, în cele din urmă, a și provenit denumirea *Smil* de mai târziu¹³. Exemple: *smiltis* (lituan) și *smilts* (leton) înseamnă "nisip"; *smiltinas* (lituan) și *smiltaine/smiltays* – "loc nisipos, nisipiș, nisipuri, nisipiște"; *smelis/smelys* (lituan și leton) – "aluviuni de nisip", dar și "lut depus pe fundul apei"¹⁴.

Pe teritoriul Moldovei (la vest de Prut) este cunoscut râulețul Smila/Simila, afluent al Bârladului (jud. Vaslui). Numele acestui râu în graiurile populației autohtone, pe timpuri, ar fi avut semnificația toponimică: "Nisipoasa/Nisiposu" ("Râul cu mult nisip", "Râul cu aluviuni de nisip" ori "Râul cu vaduri și maluri nisipoase")¹⁵. În 1772–1774 în ținutul Tutova era cunoscut "Ocolul Smilii"¹⁶, derivat de la numele râulețului Smila.

Și pe teritoriul Ucrainei sunt cunoscute două râuri: 1) *Smila*, afluent pe dreapta al râului Sula (bazinul Niprului); 2) *Smilca*, afluent pe stânga al râului Sluci (bazinul râului Pripeati). Alt nume de râu, *Smilnea* (în rusește Smolca), din bazinul râului Gorâni, este etimologizat de către O.N.Trubaciov ca hidronim de origine baltică¹⁷. Și cercetătorul Iu.M.Crugleac (vezi aici: Ю.М.Кругляк, *Ім'я вашого міста. Київ, 1978, c. 121*) referitor la etimologia denumirii orașului Smila (regiunea Cercasce) menționează că *Smila* ar avea de asemenea o origine baltică, iar în calitate de etimon propune apelativele lituaniene: *smil* – "nisip" și *smila* – "nisipos" ("nisipoasă").

Așadar, actualul toponim *Ismail*, în cele din urmă, coboară la un etimon autohton (daco-geț) *smil* – cu înțelesul de "(loc) nisipos; (loc) cu mult nisip; (loc) cu aluviuni fluviale (de nisip)". În același timp amintim că sub raport fonetic turcescul *Ismail* s-a dezvoltat din moldovenescul *Smil*, tot așa după cum din grecescul *Smirna*, în conformitate cu legitățile fonetice ale limbii turce, s-a format numele orașului turcesc (actual) *Izmir* (*Smirna* > *Izmir*). Deci: *Smil* > *Ismail* > *Izmail*.

NOTE

¹ М.Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Том II. М., 1986, с. 122.

² M.I.Ianover, *Cuvinte de ieri. Cuvinte de azi*. Chișinău, 1990, p. 231.

³ *Історія міст і сіл УРСР*. Одеська область. Київ, 1969, с. 432.

⁴ Ю.М.Кругляк, *Ім'я вашого міста*. Київ, 1978, с. 57.

⁵ М.Т.Янко, *Топонімічний словник – довідник Української РСР*. Київ, 1973.

⁶ D.Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Chișinău, 1982, p. 45. Comp. și *Smil* pentru *Ismail* în "Letopisețele" lui M.Costin și I.Neculce.

⁷ *Călători străini despre țările române. Volumul VI*. București, 1976, p. 283. Paul de Alep a trăit între anii 1637–1667.

⁸ *Documente turcești privind istoria României. Volumul I (1455–1774)*. București, 1976, p. 10.

⁹ *Catalogul documentelor turcești. Volumul II (1455–1829)*. Întocmit de M.Guboglu. București, 1965, p. 25–26.

- ¹⁰ **Cronici turcești privind țările române. Volumul I.** Întocmit de M.Guboglu și M.Mehmet. București, 1966, p. 362.
- ¹¹ **Călători străini despre țările române. Volumul III.** București, 1971, p. 253, 255.
- ¹² **Documente turcești privind istoria României. Volumul II (1774-1791).** București, 1983, doc. Nr. 51, 112.
- ¹³ Suntem nevoiți să apelăm la lexicul altor limbi indoeuropene, deoarece până în prezent nu dispunem de un dicționar al graiurilor daco-gete.
- ¹⁴ Л.Г.Невская, Словарь балтийских географических апеллятивов // Балто-славянский сборник. М., 1972, с. 364; Э.М.Мурзася, Словарь народных географических терминов. М., 1984, с. 509.
- ¹⁵ Comp. în toponimia românească: Pietroasa (munte și părau), Tinoasa (deal cu fânețe și pâraiaș) [E.N.Bureșea, **Contribuții la studiul toponimiei românești.** Craiova, 1994, p. 118]; în toponimia Republicii Moldova: Chetroasa (vale; s.Broasca, r. Anenii Noi), Glodosu (părau; s. Rotunda, r. Edineț), Lutoasa (vale; s. Ciobruciu, r. Ștefan-Vodă) [A.Eremia, **Contribuții la studiul formării cuvintelor în limba moldovenească.** Chișinău, 1979, p. 164.].
- ¹⁶ **Moldova în epoca feudalismului. Volumul VII. Partea II.** Chișinău, 1975, p. 482.
- ¹⁷ О.Н.Трубачев, Названия рек Правобережной Украины. М., 1968, с. 100, 263.

DOCUMENTAR

GHEORGHE NEGRU

DOCUMENTE PRIVIND POLITICA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN BASARABIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-lea*

Documentele pe care le prezentăm cititorului relevă politica promovată de țarism în școlile alogene din Rusia și în special străduința acestuia de a elimina limba română și de a implanta limba rusă în școlile laice și religioase din Basarabia.

Chestiunea învățământului "alogenilor" din Rusia a fost discutată în cadrul ședinței din 2 februarie 1870 a Consiliului de pe lângă Ministrul învățământului public. Într-un memoriu alcătuit cu această ocazie de episcopul circumscripției de învățământ Odesa Golubțov, menționându-se "surplusul de delicatete, uneori în dauna intereselor de stat, față de alogeni care populează periferia Imperiului...", s-a subliniat necesitatea "restabilirii drepturilor legitime ale limbii ruse, persecutate și neglijate" de alogeni, reproșându li-se alogenilor în cauză că nu se apucă din proprie inițiativă să restabilească aceste drepturi încălcate și că nu "se recunosc de bună voie drept fii ai unicei și indivizibilei patrii rusești, nu însușesc fără constrângere limba rusă și nu se apropie de poporul rus". Aceasta demonstrează, se spune în memoriul episcopului Golubțov, "trebuința unor măsuri pozitive și energice din partea guvernului, dacă desigur guvernul nu dorește să lase în continuare o considerabilă parte a populației Rusiei în stare de ignoranță și, esențialul, de înstrăinare față de ea".

În hotărîrea Consiliului de pe lângă Ministrul învățământului public, indicându-se franc că scopul instruirii tuturor alogenilor din cadrul imperiului "trebuie să fie, neîndoiește, rusificarea și contopirea lor cu poporul rus", s-a specificat existența a două opinii în privința cum se cuvine a organiza acest proces în școlile alogenilor creștini. Unii considerau că limbile locale se cade să servească drept "instrument de bază al instruirii, și nu numai în formă orală, ci și în manuale, până la momentul când copiii alogeni vor însuși limba rusă". Alții, însă, credeau că acest sistem, fiind benefic pentru educația religioasă a alogenilor, avea să încetineze procesul de rusificare a lor. Ei propuneau ca instruirea copiilor alogeni să fie împărțită în două etape. Prima: însușirea cu ajutorul idiomurilor locale a limbii ruse vorbite. A doua: studierea, exclusiv în limba rusă, a diferitor obiecte, ca citirea, scrisul, aritmetica și, firește, religia.

Punând în discuție aceste opinii, Consiliul Ministerului a ajuns s-o accepte pe ultima, ca asigurând o rusificare mai eficientă. În concluzie au fost formulate următoarele indicații:

* Cercetările au fost efectuate cu sprijinul financiar al Research Support Scheme of the Open Society Institute.

"1) Școlile primare pentru alogenii creștini trebuie să aibă drept scop instruirea moral-religioasă și afirmarea credinței ortodoxe, precum și rusificarea prin afirmarea în ortodoxie și prin familiarizarea cu limba rusă.

2) Comun pentru toți alogenii creștini în sistemul de învățământ se cere să fie următoarele: a) instrumentul instruirii începătoare a fiecărui neam este graiul lor matern; b) e necesar ca învățătorii școlilor alogene să fie din mediul neamului alogen respectiv și în același timp să fie buni cunoscători ai limbii ruse ori să provină din ruși ce posedă graiul alogen în cauză; c) se atrage atenția asupra instruirii femeilor, deoarece graiul neamului și particularitățile naționale ale alogenilor sunt păstrate și menținute cu precădere de mame.

3) Particularitățile sistemului de învățământ al fiecărui grup de alogeni constau mai ales în importanța care trebuie s-o aibă graiul matern al alogenilor în școlile elementare. În acest sens se cer înfăptuite următoarele măsuri:

a) Pentru copiii alogenilor foarte puțin rusificați și care aproape că nu cunosc limba rusă, se întemeiază școli speciale, în care predarea inițială se face în graiurile alogenilor, iar copiii învață graiul matern, inclusiv după manuale în același grai. Drept cărți de învățătură servesc abecedarele, rugăciunile necesare, scurtele povestiri din istoria vechiului și noului testament și cărțile cu un caracter religios moral. Pentru ușurarea învățării limbii ruse de către alogeni toate acestea se tipăresc în graiul acestora cu litere rusești, fiind ori nefiind traduse în limba rusă, exceptând de altfel cărțile de rugăciune și în general cărțile pentru serviciul divin, care trebuie să fie traduse în rusește. Totodată, cu ajutorul graiurilor locale, în baza instruirii intuitive, copiii învață limba rusă vorbită și îndată ce însușesc un număr destul de important de cuvinte și expresii rusești, încep să învețe carte rusească (cititul și scrisul), continuând în același timp să învețe a vorbi rusește; această instruire intuitivă și învățatura de carte trebuie tot timpul să se completeze și să se ajute reciproc, contribuind atât la dezvoltarea intelectuală a copiilor, făcându-le cunoștință cu lumea înconjurătoare, cât și la o posibil mai bună însușire a limbii ruse, cu traducerea obligatorie a textului rus în limba locală a alogenilor. Socotitul copiii de asemenea îl învață mai întâi în graiul său alogen, iar apoi și în limba rusă. După însușirea suficientă de către copii a limbii ruse, religia se va preda în baza principiilor generale; în plus se repetă în limba rusă istoria religiei cu completările necesare, se învață rugăciunile principale în limba rusă și slavă bisericească și se predă, pe scurt, catehizisul. Cântarea bisericească, ca un mijloc important al instruirii alogenilor, se introduce în toate școlile, fiind executată atât în limba locală alogenă, cât și în limba slavă bisericească. Stabilirea amănuntelor pentru realizarea unui asemenea plan de învățământ și determinarea duratei pentru instruirea elementară și de mai departe a copiilor alogeni este lăsată pe seama directorilor de școli.

În școlile alogene cu reguli de instruire menționate mai sus se organizează cursuri pentru instruirea fetelor.

b) În localitățile cu populație mixtă, ruși și alogeni, se întemeiază școli elementare comune pentru unii și alții, în care tot procesul de instruire se face în limba rusă de învățători ce posedă atât limba rusă, cât și graiul local alogen, care însă este permis a fi utilizat doar pentru explicații orale. Dacă aceasta va fi insuficient, atunci pentru copiii alogeni, până când aceștea vor însuși limba rusă în așa măsură ca să poată învăța împreună cu copiii ruși, se organizează în școli secții speciale, în baza mijloacelor locale ale alogenilor. Pe lângă astfel de școli de asemenea se organizează cursuri pentru instruirea fetelor.

c) În sfârșit, pentru alogenii suficient rusificați ce locuiesc amestecați cu rușii, ori compact, se întemeiază școli elementare în baza principiilor comune pentru școlile rusești". etc.

La 26 octombrie 1870 Ministerul învățământului a aprobat unele articole suplimentare privind regulile de examinare a celor ce doresc să devină învățători în școlile

alogene. De la aceștea se cerea să poată citi liber cărțile editate în limba localnicilor (cu grafie rusă) și să-și expună clar gândurile în limba respectivă. O asemenea cunoaștere era considerată suficientă, deoarece prin instruirea alogenilor nu se urmărea dezvoltarea graiurilor în cauză, ci invers, folosirea acestora în procesul de însușire a limbii ruse, pentru "a-i include pe alogeni în mediul culturii și al familiei ruse". În acest context, atestarea cunoașterii limbilor băștinașilor nu necesită o examinare specială; pe parcursul a două lecții cel examinat trebuia să utilizeze, "acolo unde era necesar", "graiul alogen".

În februarie 1866 Consiliul de stat a hotărât și Împăratul a aprobat "suspendarea imediată a predării limbii moldovenești" la gimnaziul din Chișinău, pe motiv că "conform noului statut gimnazial, editat nu demult, în genere nu se prevede ca în gimnazii să fie angajați profesori speciali pentru predarea graiurilor locale". Faptul că la gimnaziul din Chișinău limba română s-a predat "cu succes" timp de 30 de ani nu este acceptat drept argument pentru continuarea predării ei și efectuarea de noi cheltuieli. Nici faptul că funcționarii de stat din Basarabia trebuiau să cunoască "limba locală" nu i-a convins pe membrii Consiliului de stat să permită predarea limbii române: "... funcționarii pot fi originari și din Basarabia și din alte gubernii. În primul caz ei deja iau cunoștință practică de graiul local și de aceea trebuie să se aibă grijă numai ca ei să însușească temeinic limba rusă în timpul cursului gimnazial; în cazul al doilea, când ei sunt trimiși la lucru în Basarabia din alte gubernii, ei nu-și fac studiile la gimnaziul din Chișinău". O asemenea logică nu a lăsat nici o șansă limbii române.

Suprimarea predării limbii române la gimnaziul din Chișinău a servit ca argument pentru "desființarea postului de profesor de limbă moldovenească în școala județeană din Hotin", la 28 august 1868. Decizia respectivă a Consiliului regional Basarabia a fost luată în baza relatării directorului școlilor din regiunea Basarabiei, nr. 1005, din 26 mai 1868, care cerea ca o parte din salariul cuvenit învățătorului de limbă română (60 din 300 ruble) să fie cheltuită pentru necesitățile cancelariei sale, în legătură cu "creșterea considerabilă a corespondenței".

La 3 februarie 1871 Împăratul a acceptat cererea episcopului circumscripției de învățământ Odesa, prezentată de Ministrul învățământului public, privind anularea predării limbii române în școlile județene din Basarabia: Chișinău (nr. 1), Hotin, Orhei, Bălți, Soroca. Episcopul școlilor din circumscripția Odesa și-a motivat cererea prin faptul că nu erau destui doritori să învețe și nici destui învățători să predea limba română, prin "necesitatea întăririi predării limbii ruse în școlile județene amintite". General-guvernatorul Novorosiei și Basarabiei, împărtășind opinia episcopului din Odesa despre "inutilitatea" predării în continuare a limbii române în școlile județene, a adus și el "argumente": "...în regiunea Basarabia limba moldovenească nu este utilizată acum nici în instituțiile de învățământ, nici în administrație și judecată, ci constituie doar un grai local al unei părți a populației sătești, care în timpul de față deschide școli populare cu predarea obiectelor exclusiv în limba rusă".

Biserica pravoslavnică basarabeană era și ea angajată în politica de rusificare. Consistoriul din Chișinău, în scrisoarea din 8 iunie 1873, nr. 3496, cere, în numele congresului eparhial al deputaților clerului din eparhia Chișinăului, ca rectorul și cârmuirea Seminarului teologic din Chișinău să elaboreze "măsuri hotărâte" pentru a nu admite primirea în școlile cu profil religios a copiilor care nu știu limba rusă, găsind de cuviință "să oblige întreg clerul Basarabiei să-și învețe copiii rusește, prin toate mijloacele acasă, înainte de trimiterea lor în școli", să deschidă, în scopul învățării limbii ruse, școli particulare sau să-și trimită copiii, cu același scop, în școlile de pe lângă mănăstirile Hârjauca, Dobruja, Șabo, Hârbovăț, Frumușica, Curchi.

În darea de seamă din 1886, General-guvernatorul provizoriu de la Odesa a invocat necesitatea elaborării unor principii care să permită transformarea școlilor din Basarabia "...în școli folositoare pentru unirea acestei regiuni cu restul Rusiei". Elaborarea unor astfel de principii a fost considerată de Împărat drept "foarte necesară". În consens cu

dorința împăratului, Ministerul învățământului public a propus să fie atrase mijloacele zemstvelor basarabene pentru deschiderea de școli sătești "în toate localitățile alogene", iar în localitățile mari, unde deja existau școli, să fie deschise suplimentar încă câte o școală. Pentru aceasta zemstvele puteau utiliza școlile parohiale înființate din banii domeniilor mănăstirești închinatelor locurilor sfinte de la Răsărit. S-a mai propus "ca la toate posturile în localitățile moldovenești să fie alese și numite numai persoane care au terminat vre-o școală și cunosc temeinic limba rusă; toată corespondența de serviciu să fie efectuată de aceste persoane neapărat în limba de stat".

La rândul său, General-gubernatorul provizoriu de la Odesa, deși a împărtășit opinia Ministerului învățământului public privitor la numirea în posturile din satele moldovenești doar a persoanelor care cunoșteau limba rusă, a apreciat că numărul școlilor care urmau să fie deschise în satele alogene era cu totul insuficient pentru a căpăta "rezultatele scontate" și de aceea a considerat drept "esențial înființarea măcar a câtorva școli de acestea doar în satele populate în majoritate cu moldoveni". E grăitor faptul că General-gubernatorul a considerat "absolut inutil să ceară zemstvelor județene unde sunt puțini moldoveni noi sacrificii pentru învățământul public".

Aceleași probleme au fost discutate și în cadrul ședințelor Comitetului de Miniștri de la 7 și 21 martie 1889. În luările de cuvânt ale Ministrului învățământului public, Ministrului afacerilor interne, ober-procurorului Sfântului Sinod, General-gubernatorului Novorosiei și Basarabiei s-a menționat existența în Basarabia a "unor condiții nefavorabile" care împedicau rusificarea rapidă a moldovenilor – rusificare ce urma să fie înfăptuită prin deschiderea, într-un timp scurt, a unui "important număr" de școli parohiale pe banii colectați de la populația locală. Este vorba de preponderența moldovenilor asupra etniilor conlocuitoare din Basarabia și lipsa la ei "a unei conștiințe privind necesitatea învățării limbii ruse". La fel și clerul basarabean era compus "aproape în exclusivitate din locuitori de pe loc" și "nu avea suficientă știință de carte rusească". În plus, numărul parohiilor din Basarabia era "extrem de mare (mai mult de 1000)", însă aveau puțini locuitori. Drept rezultat clerul de aici era "extrem de sărac", iar "atragerea în posturi, așa cum trebuie, a persoanelor suficient de învățate din guberniile rusești bășinașe este foarte dificilă."

În asemenea condiții implementarea "învățăturii rusești" în Basarabia nu putea fi înfăptuită decât "treptat și fără constrângere asupra populației locale alogene", cu ajutorul unor "măsurî excepționale". Astfel, deschiderea în eparhia Chișinăului, din veniturile moșilor mănăstirești închinatelor locurilor sfinte de la Răsărit, a unei școli pentru femei, având 300 de locuri, și a unui seminar treologic cu o școală parohială exemplară trebuia să contribuie, pe de o parte, la instruirea rusească a preoților din rândul populației locale, iar pe de altă parte, prin aceeași instruire rusească a femeilor, "să introducă limba rusă drept limbă vorbită în familiile clericilor de la sate". Totodată trebuia continuată deschiderea a unui număr cât mai mare posibil de școli sătești pe mijloacele Ministerului învățământului. "Toate instituțiile de învățământ susnumite, s-a menționat la ședințele Comitetului de Miniștri din 7 și 21 martie 1889, vor căpăta, desigur, cu timpul, rezultatele scontate în chestiunea rusificării guberniei Basarabia, în special dacă va exista năzuința fermă din partea instituțiilor corespunzătoare și a șefilor locali de a-și atinge scopul propus... Deja în prezent se poate vedea efectul direct al grijii permanente a guvernului din ultimul deceniu. Dacă 10 ani în urmă existau în Basarabia doar 198 de școli populare cu predarea în limba rusă, astăzi există 395 de asemenea școli". Analizând situația din Basarabia, Comitetul de Miniștri ajungea la concluzia că "creșterea considerabilă a numărului școlilor parohiale în gubernia Basarabia se poate înfăptui doar în viitor, când se va mări numărul clericilor având știință de carte rusească, iar vorbirea rusească va fi înțeleasă de populația locală; în timpul de față, însă, rolul principal în răspândirea învățământului primar în limba rusă, în scopul rusificării acestei periferii, trebuie să-l joace școlile Ministerului învățământului public".

În condițiile din Basarabia și propunerea Ministrului învățământului public de a numi la posturile de conducere din sate doar persoane ce aveau știință de carte rusească putea fi tradusă în viață numai cu "timpul, pe măsura răspândirii în mase a limbii ruse, însă spre scopul acesta trebuie să se tindă permanent".

Raportul secret al șefului jandarmeriei guberniale basarabene, din 27 iunie 1875, nr. 102, prezentat la Cancelaria imperială din Sanct-Petersburg, demonstrează cât de atent și perseverent era urmată și respectată politica neadmiterii băștinașilor în posturile de conducere.

În cazul de față, șeful jandarmilor din Basarabia este alarmat de faptul alegerii protoiereului Galin, "ca moldovean", în funcția de rector al Seminarului teologic din Chișinău. Alegerea unei persoane "devotate intereselor sale naționale" și, în afară de aceasta, "cu vederi democratice", poate să aibă, în opinia autorului raportului, "o influență destul de negativă asupra rusificării Basarabiei", fiindcă protoiereul Galin "ar putea să dezyolte în seminar elementul moldovenesc, să-i înlocuiască pe profesorii ruși cu aborigeni și să-i educe pe elevi în spirit moldovenesc. În felul acesta pot fi paralizate toate acțiunile întreprinse de conducerea Eparhiei locale pentru rusificarea clerului, iar prin intermediul lor și al întregului ținut". În raport sunt aduse drept exemplu câteva nume de absolvenți ai Seminarului care au dat dovadă nu numai de vederi "social-democratice, dar și de tendințe moldofile". Pentru a se evita "consecințele dăunătoare" ale alegerii protoiereului Galin la postul în cauză șeful Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia sugerează posibilitatea neaprobării acestuia în funcție de către episcopul Chișinăului și Hotinului.

Un interes deosebit îl prezintă un alt raport secret al șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia – "Обзор Бессарабской Губернии", din 21 iulie 1875, nr. 104, în care se constată că "în pofida existenței semiseculare a seminarului, clerul din județele cu populație moldovenească nu cunoaște încă limba rusă și, prin urmare, nu poate fi promotorul învățământului în spirit rusesc". Doar în 194 de biserici serviciile divine se țineau în slavonă, în 270 – în slavonă și română, iar în 313 – exclusiv în limba română. Se pune în mod deosebit accentul pe necesitatea rusificării clerului, care să contribuie la rusificarea întregului ținut. "Această sarcină importantă, constată autorul raportului, are sorți de izbândă prin faptul că moldovenii, în general, sunt înclinați să accepte influența străină în dauna propriei naționalități". În opinia lui clerul basarabean, în majoritatea sa, "este extrem de ignorant, nedeosebindu-se cu nimic de oamenii simpli și nu corespunde predestinării sale". Motivul principal era necunoașterea limbii ruse și a scrisului slavon.

De asemenea negativ sunt caracterizați preoții români și în raportul locțiitorului șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia, responsabili de județele Akkerman și Ismail, nr. 57, scris la 12 februarie 1894. Autorul raportului atrage atenția asupra faptului că "majoritatea populației are o atitudine indiferentă față de succesele sau insuccesele Rusiei, îndeosebi moldovenii și bulgarii". Această aserțiune se ilustrează prin faptul că ziarele rusești sunt citite "într-un număr foarte limitat" și că, în general, "populația foarte greu se supune rusificării, mai cu seamă în județul Ismail, unde există încă sate populația cărora aproape cu desăvârșire nu cunoaște limba rusă".

Așadar, documentele expuse mai sus demonstrează că scopul de bază al tuturor transformărilor efectuate în sistemul de învățământ din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost rusificarea românilor moldoveni. Deși, în esență, politica respectivă a suferit eșec, ea a condiționat totuși înapoierea culturală și economică a românilor basarabeni, atât în raport cu confracții săi din provinciile ocupate de Austro-Ungaria, cât și comparativ cu popoarele europene ale Imperiului rus.

I. POLITICA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN ȘCOLILE ALOGENE DIN RUSIA

Nr. 1

[*Hotărîre a Consiliului de pe lângă Ministrul învățămîntului public din Rusia privind rusificarea alogenilor.*]

ПОСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТА МИНИСТРА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

(Заседание 2-го февраля 1870 года журнала Nr. 42*)

С л у ш а л и: дело по вопросу о мерах к образованию населяющих Россию инородцев.

В учебном комитете были составлены и представлены г. министру два доклада, заключающие в себе:

а) историческое изложение хода дела по вопросу об образовании инородцев; б) перечень отдельных вопросов, которые представляются при рассмотрении общего вопроса об образовании инородцев, как христиан, так и магометан; в) свод мнений по каждому из отдельных вопросов; г) рассмотрение сих мнений, с присовокуплением соображений и д) проекты общих положений и временных правил относительно образования инородцев. Наконец г. попечитель Казанского учебного округа представил особую записку, заключающую в себя соображения его о системе образования инородцев, обитающих в губерниях вверенного округа, а г. попечитель Одесского учебного округа — составленную им записку о системе образования крымских татар. В означенных записках обращают на себя внимание нижеследующие соображения. По поводу мнения, высказанного в некоторых периодических изданиях, что, вместо особых школ для инородцев, надлежало бы озаботиться учреждением возможно большего числа начальных народных для русских, г. тайный советник Шестаков говорит: “Я никак не могу разделить мнения возражателей относительно инородцев восточной окраины, будто заботу о их образовании можно еще отложить. Если откладывать, спрашивается: до какого времени? Не до того ли, пока и другие финские инородцы пойдут вслед за своими отатарившимися и омагометнившимися соплеменниками?”...

“В характере русского правительства, говорит в своей записке г.г. попечитель Одесского учебного округа, действительный статский советник Голубцов, есть одна черта, правда прекрасная сама по себе, но не всегда гармонирующая с твердою плиткой. Это — излишняя, иногда в ущерб русским государственным интересам, деликатность в отношении к инородцам, населяющим окраины Империи, покоренные русским оружием в различные эпохи; это — боязнь быть обвиненным в эгоизме и нетерпимости, хотя дело идет не о преследовании той или другой религии, не о стеснении языка того или другого племени, а напротив, о восстановлении законных прав преследуемого или пренебрегаемого русского языка. Нет сомнения, что было бы прекрасно, если бы инородческие племена сами, собственною инициативой, взялись за это восстановление нарушенных прав и, признав себя сынами единого нераздельного

* Присутствовали: председательствующий, Министр народного просвещения — граф Толстой; директор Департамента духовных дел иностранных исповеданий — граф Сиверс; члены совета: Постельс, Могилянский, Воронов и Корнилов; попечители учебных округов: Московского — князь Ширинский Шихматов, и Казанского — Шестаков; директор Департамента народного просвещения — Гирт; действительные статские советники: член совета, директор Императорского историко-филологического института — Штейнман; попечители учебных округов: С.-Петербургского — князь Ливен, и Одесского — Голубцов.

русского отечества, по собственной воле, без всякого принуждения, стали учиться русскому языку и сближаться с русским народом. Но что делать в тех случаях, когда такого желания незаметно? Что, например, сделали Татары в этом смысле в продолжение своей почти столетней жизни под русским владычеством, несмотря на самое либеральное долготерпение русского правительства? Не доказывает ли это, что тут некоторые положительные и энергические меры со стороны правительства необходимы, если только правительство не желает оставить долее значительную часть населения России в состоянии невежества и, главное, отчуждения от нея”...

Конечно, целью образования всех инородцев, живущих в пределах нашего отечества, бесспорно, должно быть обрусение их и слияние с русским народом; но как первоначальные школы для каждой группы инородцев в устройстве своем необходимо должны иметь свои особенности, то по вопросу о том, как должно быть ведено преподавание в школах для инородцев-христиан, живущих отдельно от русских и не усвоивших себе русского языка, явились две противоположные системы. По мнению одних, первоначальные школы для таких инородцев-христиан должны иметь целью прежде всего религиозно-нравственное образование и утверждение их в православной вере и затем уже обрусение их путем утверждения в православной вере и постепенного ознакомления с русским языком. Таким образом, школы для инородцев-христиан должны идти путем религиозного просвещения и не иначе, как на родном наречии инородцев. Посему в этих школах местные наречия инородцев должны служить основным орудием образования и притом не только в виде устного объяснения уроков, но и в виде учебных руководств, до тех пор, пока инородческие дети не усвоят русского языка. Другие же полагают, что такая система может иметь самые лучшие последствия относительно христианского просвещения инородцев, но что обрусение их не будет ее результатом, а скорее может быть замедлен процесс их обрусения. А как желательно не только христианское просвещение, но и возможно полное обрусение наших инородцев, то школы для них должны быть не инородческими, а русскими школами, следовательно, с господством при обучении русского языка и с нижеследующею, в главных чертах, системою обучения. Все обучение инородческих детей могло бы быть разделено на два периода. В первый период дети обучались бы, при помощи местных наречий, русскому разговорному языку, знакомясь в то же время сознательно с окружающими им предметами и явлениями и переходя в строгой постепенности от ближайшего и легчайшего к отдаленнейшему и труднейшему и, наконец, к отвлеченным понятиям, а вместе с тем посвящались бы и в христианстве посредством кратких поучений на их племенных наречиях, поучений, которые обнимали бы лишь самые поразительные и величавые части христианского учения и имели бы характер более проповедей, долженствующих произвести живое впечатление на ум и сердце детей, чем обыкновенных уроков, которые задаются и спрашиваются. Второй же период, когда дети уже получают навык в употреблении русского языка и когда они будут иметь понятие о христианстве, был бы весь посвящен чтению и письму, счислению и четырем действиям арифметики, а также изучению закона Божия, но исключительно по-русски. Затем, перед концом уже курса и лишь в тех местностях, где массе инородцев совершенно чужд русский язык, могло бы быть введено упражнение в чтении и объяснение Евангелия, а также и книги, содержащей упомянутые выше краткие поучения в христианстве, на местном инородческом наречии, для того, чтобы дети, возвращаясь в свои семьи, могли знакомить их со словом Божиим и с учением христианским на понятном их языке.

Совет министра, в присутствии гг. попечителей Казанского и Одесского учебных округов, вызванных для принятия участия в обсуждении дела об образовании инородцев, а также приглашенного с тою целью от министерства внутренних дел, по сношению с ним министерства народного просвещения, г. директора департамента духовных дел иностранных исповеданий, тайного

советника графа Сиверса, по тщательному и всестороннему соображении и обсуждении исчисленных выше материалов, пришел к следующим заключениям.

Инородцы, населяющие Россию, распадутся на несколько племен и групп, различающихся между собой, с одной стороны, большею степенью обрусения, а с другой, в отношении религиозном. Поэтому система образования каждой группы должна иметь свои особенности, обуславливаемые внутренними качествами принадлежащих к группе племен. По отношению к системе образования инородцы должны быть прежде всего разделены на две большие группы: а) инородцы-христиане и б) татары-магометане.

А. Инородцы-христиане

1) Начальные школы для инородцев-христиан должны иметь целью религиозно-нравственное их образование и утверждение в православной вере, а также обрусение путем утверждения в православной вере и ознакомления с русским языком.

2) Общим для всех инородцев-христиан в системе образования их должно быть следующее: а) орудием первоначального обучения для каждого племени должно быть родное наречие его; б) учителя инородческих школ должны быть из среды соответствующего племени инородцев, и притом хорошо знающие русский язык, или же Русские, владеющие соответствующим инородческим наречием, и в) должно быть обращено внимание на образование женщин, так как племенное наречие и племенные особенности инородцев преимущественно сохраняются и поддерживаются матерями.

3) Затем особенности в системе образования каждой группы инородцев заключаются главным образом в том значении, какое должно иметь родное наречие инородцев в первоначальной школе. В этом отношении надлежит поставить следующее:

а) Для детей инородцев, весьма мало обруселых и почти не знающих русского языка, учреждаются особые школы, в которых первоначальное преподавание совершается на инородческих наречиях, и дети обучаются своему родному наречию и по учебным книгам на том же наречии. учебными книгами служат буквари, необходимые молитвы, краткие рассказы из священной истории ветхого и нового завета и религиозно-нравственные книги. Для облегчения инородцам перехода к изучению русского языка все эти книги печатаются на инородческом наречии русскими буквами, с переводом на русский язык или без перевода, за исключением, впрочем, молитвенников, и вообще богослужебных книг, которые должны быть с переводом на русский язык. В то же время дети при помощи местных наречий обучаются русскому разговорному языку, посредством наглядного обучения, и затем, как только усвоят себе довольно значительный запас русских слов и выражений, начинают обучаться русской грамоте (чтению и письму совместно), продолжая в то же время обучаться и русскому разговорному языку; причем это наглядное обучение и обучение грамоте должны все время восполнять и помогать друг другу, содействуя как умственному развитию детей через ознакомление их с окружающим им миром, так и большему, по возможности, усвоению ими русского языка с непременно переводом читаемого по-русски на местное инородческое наречие. Счислению дети обучаются также с начала на своем инородческом наречии, а потом уже и на русском языке. По достаточном усвоении детьми русского языка, закон Божий преподается на общих основаниях, причем повторяется на русском языке священная история с необходимыми дополнениями, заучиваются главнейшие молитвы на русском и церковно-славянском языках и преподается краткий катехизис. Церковное пение, как важное орудие христианского просвещения инородцев, вводится во всех школах, причем пение исполняется как на местном инородческом наречии, так и на церковно-славянском языке. Затем установление подробностей в исполнении такого учебного плана и определение продолжительности времени на

первоначальное и дальнейшее обучение инородческих детей предоставляется ближайшему усмотрению училищного начальства.

В инородческих школах с вышеизложенным порядком обучения устраиваются смены для обучения девочек.

Г. попечителю Казанского учебного округа надлежит войти в ближайшее соображение о порядке составления и издания помянутых выше книг на инородческих наречиях и представить министерству народного просвещения предположения свои по сему предмету.

б) В местностях с населением, смешанным из природных Русских и инородцев, учреждаются общие для тех и других начальные училища, в которых все обучение ведется на русском языке учителем, владеющим как русским языком, так и местным инородческим наречием, которое однако допускается к употреблению лишь для устных объяснений. Если же этого будет недостаточно, в таком случае для инородческих детей, до времени усвоения ими русского языка настолько, чтобы обучаться вместе с русскими детьми, устраиваются особые при училищах отделения, на местные средства инородцев. При таких училищах также учреждаются смены для девочек.

в) Наконец для достаточно обруселых инородцев, живущих смешано с русскими, или сплошными населенными, учреждаются начальные народные училища, на общих для русских училищ основаниях...

О п р е д е л е н о: По предметам постановлений сего журнала, подлежащим ведению министерства внутренних дел, войти в предварительные с оным сношения: по тем пунктам, которые определяют общую педагогическую систему образования инородцев, представить на Высочайшее его Императорского Величества утверждение заключение совета министра, а относительно учреждения инородческих учительских школ и спросить Высочайшее соизволение войти с представлением в государственный совет.

Циркуляр по Управлению Одесским учебным округом, N 5, 1870, р. 136-149, 154.

Nr. 2

[*Hotărîre a Ministrului învățământului public din Rusia referitor la examinarea învățătorilor pregătiți pentru școlile alogene*]

МИНИСТЕРСКИЕ РАСПОРЯЖЕНИЯ

Дополнительные статьи к правилам о специальных испытаниях для инородцев-христиан, для язычников и для татар-магометан.

Г. Министр народного просвещения, препроводив при предложении от 26 октября за N 11232 утвержденные его сиятельством дополнительные статьи к правилам о специальных испытаниях, определяющие порядок приобретения звания учителя или учительницы начальных школ: для инородцев-христиан, для язычников, для татар-магометан и звания учителя русских классов при мектебе и медресе, в пояснение означенных статей сообщил следующее:

1) По силе препровождаемых статей от лиц, желающих приобрести звание учителя или учительницы начальных инородческих училищ, требуется в отношении знания соответствующего инородческого языка только умение свободно читать и отчетливо излагать свои мысли на этом языке. Такое знание признается достаточным в том соображении, что принимаемые правительством меры к образованию инородцев, а следовательно и учреждение инородческих начальных училищ, имеют задачей, как видно из журнала совета министров народного просвещения 2-го февраля 1870 г. N 42, не развивать при помощи этих

школ инородческие наречия, а напротив, пользуясь ими наречиями только как орудием для преподавания, научить инородцев русскому языку, заменить им инородческие наречия и ввести инородцев в среду русской образованности и русской семьи. С другой стороны, так как умение свободно читать и отчетливо излагать свои мысли на данном инородческом языке, на сколько это нужно для преподавания в начальной школе, каждый испытуемый может показать на двух пробных уроках, которые он должен дать в присутствии экзаменаторов в соответственной инородческой школе, то и не представляется надобности в особом испытании в знании подлежащего инородческого наречия и такое испытание может быть заменено одними пробными уроками с применением на них к делу, где нужно, инородческого наречия.

2) Испытание на звание учителя уездного училища производится в объеме гимназического курса...

3) Испытания на звание учителя или учительницы начальных инородческих школ дозволяется производить как в испытательных комитетах и педагогических советах, указанных в общих правилах о специальных испытаниях по Министерству народного просвещения, так и в педагогических советах Казанской учительской семинарии и татарских учительских школ в Уфе и Симферополе. Производство сих испытаний не сосредотачивается исключительно в трех последних заведениях потому, что подобное ограничение могло бы представить на практике существенные неудобства для лиц, имеющих звание учителя или учительницы начальных школ для татар-магометан и в особенности для инородцев-христиан и язычников, а между тем такое ограничение не вызывается по-видимому никакой необходимостью. Цель испытаний состоит в том, чтобы удостовериться: 1) знает ли испытуемый свои предметы и 2) может ли он пользоваться соответственным инородческим наречием при преподавании инородцам этих предметов. Само собою очевидно, что в первом можно удостовериться при производстве испытания в каждом из указанных мест. Что касается последнего, то для удостоверения в этом нет надобности, как объяснено выше, производить особое испытание, а можно удостовериться с помощью пробных уроков в ближайшей местной инородческой школе, которые должны даваться в присутствии лица, знающего местный инородческий язык. Такое лицо, конечно, найдется среди местных экзаменаторов и вообще лиц учебного ведомства; в противном же случае, таковым лицом может быть учитель той инородческой школы, в которой будут даваться пробные уроки. Кроме того, при назначении инспекторов народных училищ в местностях с инородческим населением, без сомнения, будет обращено внимание на то, чтобы они знали и соответственные инородческие наречия, и следовательно эти инспекторы могут быть приглашены к участию в испытании на звание учителей и учительниц начальных инородческих школ.

В заключение его сиятельство г. министр присовокупил, что по неимению в настоящее время лиц, которые уже исполнили бы устанавливаемые ныне требования для приобретения звания учителя или учительницы начальных инородческих школ, к исполнению учительских обязанностей в сих школах могут быть допускаемы и лица, хотя не выдержавшие испытания, но известные учебному начальству по своей подготовке и способности к этому делу, но с тем, чтобы по мере явки лиц выдержавших испытание, учительские места в сих школах были предоставляемы таким лицам.

О вышеизложенном сообщается гг. начальникам учебных заведений округа к подлежащему исполнению.

II. POLITICA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN ȘCOLILE DIN BASARABIA.

Nr. 1.

[*Hotărîre a Consiliului de stat despre anularea predării limbii române la gimnaziul din Chișinău*]

О ПРЕКРАЩЕНИИ ПРЕПОДАВАНИЯ МОЛДАВСКОГО ЯЗЫКА В КИШИНЕВСКОЙ ГИМНАЗИИ

Государственный совет, в департаменте государственной экономии, рассмотрев представление г. министра народного просвещения о выключении в число учебных предметов Кишиневской гимназии преподавания молдавского языка, с отпуском на жалование учителю этого языка 1020 р. в год, принял во внимание, что по новому гимназическому уставу, так недавно изданному, вообще не полагается в наших гимназиях особых учителей для преподавания особых местных наречий. Устанавливать, по этому, исключение для одних желающих изучать в Кишиневской гимназии молдавский язык, и при том на средства государственного казначейства, едва ли представляется основание, тем более, что гимназическим образованием пользуется не сельское население, незнакомое в Бессарабии с русским языком, а городское. Обстоятельство, что в Кишиневской гимназии уже долгое время существовало для желающих, преподавание молдавского языка, также не может служить причиною для введения его вновь, потому что, если преподавание это, существуя в течение 30 лет, шло с успехом, то оно должно было принести к каким-то плодотворным последствиям, и в таком случае число местных уроженцев, знающих как русский, так и молдавский язык, должно быть достаточное. В противном случае не может быть и повода к предложению такого преподавания, на которое по штатам 17 апреля 1859 года отпускалось не более 550 руб. в год, а ныне испрашивается 1020 р. Преподавание в Кишиневской гимназии молдавского языка предполагается для удовлетворения двоякой потребности: приготовлению чиновников для государственной службы, знакомых и с молдавским, и с русским языком, и приготовлению учителей для низших школ в Бессарабии. Но что касается первого предмета, то вводить снова в только что преобразованную Кишиневскую гимназию преподавание молдавского языка, в видах обеспечения государственной службы чиновниками, знающими основательно как русский, так и молдавский язык, потому не представляется, по мнению государственного совета, необходимых, что чиновники, служащие в Бессарабии, могут быть или из местных уроженцев самой Бессарабии, или из других губерний. В первом случае они уже практически приобретают знакомство с местным наречием, и потому необходимо заботиться только об основательном усвоении ими, во время гимназического курса, русского языка; во втором же случае, когда они определяются на службу в Бессарабию из других губерний, то и самое воспитание свое получают не в Кишиневской гимназии.

За сим что касается пользы, которую можно было ожидать от преподавания в Кишиневской гимназии молдавского языка, в видах приготовления для низших школ в Бессарабии учителей, знакомых как с русским, так и с местным наречием, то нельзя не принять во внимание того обстоятельства, что учителей низших школ предполагается, как известно из других представлений министерства народного просвещения в государственный совет, готовить не в гимназиях, а в особых учительских семинариях, а потому преподавание в Кишиневской гимназии молдавского языка не может служить и этой цели.

По сим уважениям, не усматривая необходимости в преподавании в Кишиневской гимназии молдавского языка и в увеличении с этою целью штата на 1020 р., государственный совет положил: предположение по сему предмету местного начальства Одесского учебного округа оставить без последствий.

Такое положение государственного совета Государь Император Высочайше соизволил утвердить.

На этом основании, согласно предложению г. министра народного просвещения от 9 февраля за N 1313, дано предписание директору Кишиневской гимназии, 28 того же февраля, о немедленном прекращении преподавания молдавского языка в помянутой гимназии.

Циркуляр по Управлению Одесским учебным округом, № 2, 1866. р. 13-15.

№. 2

[*Demers al Directorului școlilor din Basarabia referitor la lichidarea postului de învățător de limbă română la școala județeană din Hotin*]

МИНИСТЕРСТВО
НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ
ОДЕССКИЙ
УЧЕБНЫЙ ОКРУГ
ДИРЕКТОРА
УЧИЛИЩ БЕССАРАБСКОЙ ОБЛАСТИ
КАНЦЕЛЯРИЯ

В БЕССАРАБСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ СОВЕТ

г. Кишинев
Мая 26 дня 1868 года
№ 1005

Штатный смотритель Хотинского уездного училища, донося мне 1-го февраля сего года за N. 56, что вследствие увеличившегося и постоянно увеличивающегося число учебных заведений в Хотинском уезде, переписка по канцелярии и отчетность значительно усиливалась, так что при всем его желании весьма трудно и почти невозможно выполнить с точною аккуратностью отписку по канцелярии, тем более, что он должен часто отлучаться для обзора училищ для которых частое посещение весьма необходимо, — просил об исходатайствовании ему расхода в 60 руб. в год, на наем писца, на счет остатка от жалования 300 руб. положенного учителю молдавского языка.

Признав ходатайство штатного смотрителя уважительным и имея в виду постоянно увеличивающуюся переписку во вверенной мне дирекции училищ, так что решительно нет возможности успевать с точною аккуратностью вести делопроизводство я, 14 февраля за N. 296, просил ходатайство Г. попечителя Одесского учебного округа о разрешении употребить 300 рублей, положенные учителю молдавского языка в Хотинском уездном училище, на наем писцов: одного - для Хотинского уездного училища, а другого - для дирекции училищ и на усиление средств последней.

Г. попечитель округа означенное мое ходатайство, представил на разрешение Министерства народного просвещения.

Г. управляющий Министерством народного просвещения, от 27 минувшего Апреля за N. 3449, уведомил Г. попечителя округа, что так как преподавание молдавского языка в Хотинском уездном училище введено в 1842 году с разрешения Министерства народного просвещения, вследствие сношения по сему предмету со стороны Министерства внутренних дел, основанного на представлении Новороссийского и Бессарабского Генерал-губернатора, причем расход на жалованье учителю молдавского языка в означенном училище, отнесен на счет 10% Бессарабского областного капитала, согласно с определением по сему предмету Бессарабского областного совета и ходатайством местного дворянства, то и окончательное упразднение в Хотинском уездном училище

должности Учителя молдавского языка и обращение оклада его жалованья на удовлетворение других по училищной части может быть разрешено не иначе, как в том же порядке, в каком последовало учреждение означенной должности.

Г. попечитель округа, в предложении от 13.Т.Мая за N. 1593, сообщая мне об этом предлагает войти с кем следует в сношение по сказанному предмету и о последующем донести его Превосходительству.

Из предписаний Г. попечителя Одесского учебного округа от 7 ноября 1842 года за N. 2154 и 2 Мая 1861 года за N. 986 видно: из первого, при котором приложен список с копии определения Бессарабского областного совета, состоявшегося 21 марта 1842 года за N. 76 – что Г. Министр внутренних дел предоставил Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-губернатору сделать распоряжение к назначению из 10% капитала Бессарабской области жалованья учителю молдавского языка в Хотинском училище по 178 р. 72 коп. в год, а второго, что Министр внутренних дел, вследствие сношения с ним Министра народного просвещения, предложил Новороссийскому и Бессарабскому Генерал-губернатору сделать распоряжение об отпуске из 10% капитала на усиление содержания, в числе других училищ, и учителю молдавского языка в Хотинском училище, сообразно штатам Высочайше утвержденным 17 Апреля 1859 года.

Так как с упразднением в Кишиневской Гимназии преподавания молдавского языка нет возможности ни приготовить из воспитанников Гимназии лиц для занятия должности учителей молдавского языка, ни подвергать специальному испытанию частных лиц, пожелавших занять таковые и так как в настоящее время должность Учителя молдавского языка вакантна и не имеется в виду лица для занятия оной, да при том и при существовании Учителя молдавского языка в Хотинском училище, было весьма мало учеников обучавшихся этому языку, то уведомляя о вышеизложенном Бессарабский областной совет, имею честь покорнейше просить распоряжения его об упразднении должности Учителя молдавского языка в Хотинском уездном училище и о разрешении отнестись ассигнованные учителю этого языка по 300 руб. в год, на расход на наем писцов: для Хотинского уездного училища по 60 руб. и дирекции училищ Бессарабской области 240 руб., в том числе и на усиление средств канцелярии оной, так как в помянутых расходах настает крайняя надобность и о последующем по сему предмету областной совет не оставить почтить меня уведомлением для донесения Г. попечителю округа.

Директор училищ
Письмоводитель

liscălitural
liscălitural

Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 3, inv. 1, dosar 1040, fila 1-3.

Nr. 3

[*Hotărîre a Consiliului regional din Basarabia privitor la lichidarea postului de învățător de limbă română la școala județeană din Hotin*]

ПО ОБЛАСТНОМУ СОВЕТУ ОБ УПРАЗДНЕНИИ ДОЛЖНОСТИ УЧИТЕЛЯ МОЛДАВСКОГО ЯЗЫКА В ХОТИНСКОМ УЕЗДНОМ УЧИЛИЩЕ: 28 АВГУСТА 1868 ГОДА

Слушали отношения директора училищ Бессарабской области от 26 мая 1868 года N 1005, в коем объяснено (писать с подлинника до конца).

Справка: 1) до введения в действие высочайше утвержденных 17 апреля 1859 г. штатов для уездных училищ, учителю молдавского языка Хотинского уездного училища (плата – *nota aut.*) производилось из 10% Бессарабского капитала по 178

р. 72 к. ежегодно по определении Бессарабского областного совета 21 марта 1842 г. с разрешения Г. Министра внутренних дел, а в последствии содержание это с разрешения Г. Министра внутренних дел от 13 марта 1861 г. за N 499 [indiscifrabil] в предложение Г. Новороссийского и Бессарабского Генерал-губернатора от 13 апреля за N. 4089, усилена до 300 руб. сообразно вышеупомянутым Высочайше утвержденным штатам, 2) что положение в настоящее время 10% Бессарабского капитала едва ли дает возможность удовлетворить сметные расходы текущего года, а потому определением состоявшем в областном совете 23 минувшего было заключено: об отнесении издержек ныне происходящих из 10% капитала на другие источники представить Г. исправляющему должность Новорос. и Бессар. Гнерал-губернатора. Определено. На долженное отношение, уведомить Г. директора училищ Бессарабской области, что областной совет не встречает с своей стороны препятствия об упразднении должности учителя молдавского языка в Хотинском уездном училище, в котором должность эта в настоящее время вакантна, и нет возможности к замещении ее, так как преподавание в Кишиневской гимназии молдавского языка упразднено; что же касается ходатайство его об отнесение ассигнованных учителю молдавского языка 300 р. на наем писцов: для Хотинского уездной училище 60 р. и дирекции училищ 240 руб., то сообщить ему Г. Директору училищ, что при нынешнем положении 10% Бессарабского капитала, означенное ходатайство не может быть удовлетворено, а потому просить его распоряжения, чтобы, вытребованное содержание по вакантной должности учителя молдавского языка Хотинского уездного училища, немедленно было выслано в Казначейство для причисления по принадлежности к остаткам 10% капитала; о чем для сведения уведомить и Бессарабские: Палаты Казенную и Контрольную.

Отписки посланы 25-го сентября Г. директору училищ N. 171, Казенной Палаты N. 172 и Контрольной Палаты N. 173.

A.N.R.M., fond 3, inv. 1, dosar 1040, fila 4.

№. 4

[Despre anularea predării limbii române în școlile județene din regiunea Basarabia]

ОБ УПРАЗДНЕНИИ ПРЕПОДОВАНИЯ МОЛДАВСКОГО ЯЗЫКА В УЕЗДНЫХ УЧИЛИЩАХ БЕССАРАБСКОЙ ОБЛАСТИ,

Февраля 3, 1871 (Дело Деп. Нар. просв. 1868 г. N. 3 /уездн. учил.).

На подлинном Министром народного просвещения написано: "Высочайше утверждено".

Всеподданнейший доклад. Высочайше утвержденным 8-го ноября 1827 года положением Комитета Министров, по поводу учреждения училищ в Бессарабской области, постановлено было, между прочим, чтобы в городах Кишинев и Бельцах, где язык молдавский в употреблении, учителя уездных училищ знали по-молдавски и могли преподавать правила сего языка.

Впоследствии времени, по ходатайству бессарабского дворянства и определению областного совета, Министерством народного просвещения, вследствие сношения с Министерством внутренних дел, разрешено было, на основании §§ 58-го и 63- го Высочайше утвержденного 8 - го Декабря 1828 года устава учебных заведений, ввести преподавание молдавского языка в уездных училищах Бессарабской области: Кишиневском 1-м, Хотинском, Оргеевском, Бельцком и Сорокском, с назначением для того и особых учителей, при чем

расходы на жалование сим учителям, кроме Оргеевского училища, в котором жалование учителю не полагалось, отнести в большей части на счет 10% Бессарабского областного капитала и частью на счет Государственного Казначейства.

С изданием же 17-го апреля 1859 года штатов уездных училищ, оклад жалования учителю молдавского языка 1-го Кишиневского уездного училища включен в сии штаты, а в 1860 году действие сих штатов распространено и на Сорокское уездное училище, также с учителем молдавского языка.

В настоящее время попечитель Одесского учебного округа довел до сведения Министерства народного просвещения, что дальнейшее преподавание молдавского языка во всех поименованных выше пяти уездных училищах Бессарабской области оказывается бесполезным, так как в Кишиневском 1-м, Хотинском и Оргеевском уездных училищах язык этот давно уже не преподается, по неимению желающих обучаться оному, а также учителей сего языка, а в остальных двух уездных училищах язык этот хотя и преподается еще, но обучающихся оному учеников весьма немногo.

По сим причинам и в виду необходимости усилить в поименованных уездных училищах преподавание Русского языка, попечитель Одесского учебного округа ходатайствует об упразднении в сих училищах преподавания молдавского языка.

Новороссийский и Бессарабский Генерал-губернатор, — с которым я входил в сношение по этому предмету, — принимая во внимание, что в Бессарабской области молдавский язык не употребляется ныне ни в учебных заведениях, ни в административных и судебных учреждениях, и составляет лишь местное наречие части сельского населения, которое в настоящее время вводит у себя народные школы, с преподаванием в них предметов исключительно на русском языке, с своей стороны вполне разделяет мнение попечителя Одесского учебного округа о бесполезности преподавания сего языка в уездных училищах Бессарабии.

Представляя о вышеизложенном на высочайшее Вашего Императорского Величества воззрение, я приемно долг всеподданнейше испрашивать соизволение Вашего Величества на приведение изложенного ходатайства попечителя Одесского учебного округа в исполнение.

Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. 5. СПб, 1877, с. 48–50.

№. 5

[*Hotărîre a congresului deputaților clerului din eparhia Chișinău referitor la învățarea limbii ruse de către copiii clerului*]

ВЕДОМСТВО ПРАВОСЛАВНОГО
ИСПОВЕДАНИЯ

В ПРАВЛЕНИЕ
КИШИНЕВСКОГО
ДУХОВНОГО УЧИЛИЩА

КИШИНЕВСКАЯ ДУХОВНАЯ
КОНСИСТОРИЯ

№ 3473

Июня 8 дня 1873 года

г. Кишинев

Обще-епархиальный съезд депутатов духовенства Кишиневской Епархии, по рассмотрении и обсуждении прописанных в представленном Его Пресвященству журнале бумаг и документов, и по соображении с нуждами духовно-учебных заведений и местными епархиальными средствами, постановил: 1. Просить его

Преосвященство, предложить педагогическому правлению Кишиневской семинарии, как сословию лиц компетентных в деле знания русского языка, выработать решительные меры к тому, чтобы дети бессарабского духовенства, до поступления в духовные училища, были достаточно ознакомлены с знанием русского языка, к отклонению встречаемых духовно-учебными заведениями затруднений вследствие поступления детей духовенства в оные без достаточного знания русского языка, для объявления, бессарабскому духовенству. С своей стороны съезд во исполнение Архипасторской воли, объясненной в предложении Его Преосвященства, считает необходимым обязывать все духовенство Бессарабии приучать детей к знанию русского языка до определения в училища возможными мерами в своих домах и рекомендовать отдавать детей в школы, открытые при монастырях: Гиржавском, Добружском, Шабском, Гербовецком, Фрумошинском и Курковском для обучения детей молдаван русскому языку, или открывать в Благочинических округах для сей цели собственные школы, при чем объявить духовенству и дать знать правлениям духовных училищ, что если дети будут доставляемы в училище без достаточного знания русского языка, то не будут принимаемы в училища. Что же касается открытия приготовительных классов при духовных мужских училищах, для приготовления детей знанию собственно русского языка, и на тех началах, которые изложены в соображениях правления Кишиневского духовного училища при отношении Г. смотрителя оного, Епархиальный съезд, по неимению в настоящее время решительно никаких свободных сумм, не может открыть приготовительных классов; отношение же Г.смотрителя с соображениями приобщить к документам настоящего съезда, для соображения будущих Епархиальных съездов и для напечатания, с разрешения Его Преосвященства в Кишиневских епархиальных ведомостях.

A.N.R.M., fond 218, inv. 1, dosar 556, fila 8-9.

№. 6

[Raport al șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia privind neîntărirea protoiereului Galin în calitate de rector al Seminarului teologic din Chișinău]

Секретно

НАЧАЛЬНИК
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

ГОСПОДИНУ УПРАВЛЯЮЩЕМУ
3 ОТДЕЛЕНИЕМ
СОБСТВЕННОЙ
ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА
КАНЦЕЛЯРИИ

Июня 27 дня 1875 года
№ 102
г. Кишинев

В мае месяце этого года в Кишиневской духовной семинарии происходили выборы на должность ректора семинарии.

Инспектор семинарии, исправляющий должность ректора, протоирей Галин, по происхождению молдаван, поставил себе задачею, каким-бы то не было путями достигнуто должность ректора. С этой целью, и чтобы составить себе сильную партию при выборах, он начал заблаговременно располагать в свою пользу наставников семинарии и священников – членов от духовенства, от которых зависит выбор ректора.

Склонить на свою сторону членов от духовенства ему не представлялось затруднений, все они находятся давно с Галиным в самых близких отношениях как по своему молдавскому происхождению, так и по следующим причинам:

священник Дониц – Галину родственник, протоирей Лашков имеет в семинарии учащегося бездарного сына, на судьбу которого Галин может иметь влияние как главный начальник семинарии.

Нетрудно ему было также привлечь на свою сторону еще двух избирателей, священника Гепецкого и Преподавателя Епура, которые предпочитая личные свои и национальные интересы общим, готовы всегда предпочесть малоспособного молдаванина способному русскому.

Заручившись пятью голосами протоирей Галин, не пользующийся вообще симпатиею семинарской наставнической корпорации, нашел средства привлечь на свою сторону еще три голоса, русских по происхождению наставников, обещая каждому из них, порознь должность инспектора, в случае избрания его в должность ректора.

Исчисленные мною избиратели согласились между собою положить избирательные шары только протоирею Галину, а всех прочих кандидатов на ректорскую должность забаллотировать, как бы хороши они не были. Следствием этого соглашения было то, что протоирей Галин был избран большинством 8 избирательных шаров против 7 неизбирательных, т.е. большинством одного голоса.

Избрание это, на должность ректора семинарии, протоирея Галина, как молдована, преданного своим национальным интересам и притом, как мне известно, человека с демократическим направлением, может иметь весьма неблагоприятное влияние на обрусение Бессарабии.

Сделавшись ректором семинарии, протоирей Галин, при склонности своей к своим соотчичам молдованам, может развить в семинарии молдавский элемент, вытеснить наставников русских заменив их туземцами, и затем воспитать в учениках молдавский дух. Таким образом, все меры, принимаемые местным епархиальным начальством к обрусению духовенства, а через его посредство и всего края, могут быть парализованы.

В последнее время из воспитанников Кишиневской семинарии, поступивших в высшие учебные заведения, выходили люди, как например: Несторовский, Зубков, Савицкий, Вердиш и другие, не только с социально - демократическим направлением, но и с молдованофильскими тенденциями. Если главные руководители воспитания Кишиневской семинарии, бывший ректор, ныне Епископ, Варлаам, и Инспектор протоирей Галин и не проводили в среду учеников молдавских тенденций, то нельзя думать, чтобы они старались воспитать в них русский дух, так как сами таковым не преисполнены.

Опасаясь вредных последствий от избрания протоирея Галина на должность ректора семинарии, я считаю долгом довести об этом до сведения Вашего Превосходительства и доложить, что хотя протоирей Галин и избран на должность ректора семинарии, но представление об утверждении его в этой должности, Епископом Кишиневским и Хотинским, еще не сделано и полагаю, что затруднения к этому Его Превосвященство встречает в виду соображений, которые изложены в настоящем моем донесении.

Подполковник *liscălitural*

Государственный Архив Российской Федерации (Г.А.Р.Ф.), Департамент Полиции, 3-я экспедиция, фонд 109, 1875, дело 68, лист 42–43.

* Первые два привлечены в качестве обвиняемых, по делу о распространении преступной пропаганды в народе, а последние состоят под негласным наблюдением.

Nr. 7

[*Extrase din raportul șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia privind necesitatea rusificării clerului din Basarabia*]

Секретно

НАЧАЛЬНИК БЕССАРАБСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

В 3 ОТДЕЛЕНИЕ СОБСТВЕННОЙ
ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО
ВЕЛИЧЕСТВА КАНЦЕЛЯРИИ

Июля 21 дня 1875 года
№ 104
г. Кишинев

Во исполнении секретного предписания, Его Высокопревосходительства Господина шефа жандармов, от 11 февраля этого года за № 17, имсю честь при сем представить в 3 отделение Собственной Его Императорского Величества канцелярии политический обзор вверенной моему наблюдению Бессарабской губернии и таковые же обзоры Аккерманского и Хотинского уездов, помощников моих, капитанов Яворского и Кузьмина.

Полковник *liscălitural*

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, 3-я экспедиция, фонд 109, 1875, дело 68, лист 51

Nr. 8

ОБЗОР БЕССАРАБСКОЙ ГУБЕРНИИ

Жителей в губернии 1.126.270 человек. Из которого туземное молдовалахское племя составляет 51 процент, славянское племя 34, евреи 10, немцы - 3, армяне, греки и цыгане около 2...

В здешнем крае способные и подготовленные учителя более необходимы нежели в других губерниях, с русским населением, где руководителями народного образования может быть духовенство.

В Бессарабии же духовенство, в уездах с молдавским населением, несмотря на слишком полувековое существование Кишиневской духовной семинарии, не знает еще русского языка и следовательно не может быть проводником образования в русском духе...

В Бессарабии числится более 800 священников, из которых 410 не бывших в семинарии, едва грамотных по молдавски, людей крайне невежественных ничем не отличающихся от простолюдинов своей паствы и совершенно не соответствующим своему назначению. Из них 137 не знают ни слова по-русски, 150 с трудом могут объясниться, а 123 могут читать славянскую печать.

Богослужение в Кишиневской Епархии совершается только в 194 церквях на славянском языке, в 270 на славянском и молдавском, а в 313 исключительно на молдавском...

Показанный выше процент необразованного духовенства, представляет собою цифру значительно уменьшенного за последние четыре года. Епископ Кишиневской и Хотинской, Преосвященный Павел, вступив в управление Епархией в 1871 году всецело предался забот к возвышению нравственного и умственного состояния духовенства, а также обрусению его. Труды его в этом случае и настойчивое стремление к осуществлению предвзятой цели, хотя, медленно, но достигают желанного результата, что выражается, как

уменьшающимся числом необразованного духовенства, так и поднятием нравственного их уровня.

Особенно желательно было бы, в интересах государственных, обрусение духовенства, могущего быть проводником народного образования и воспитания в массе молдавского населения русского духа и таким образом обрусение края.

Это важная задача имеет тот шанс, к своему осуществлению, что молдоване вообще склонны воспринять постороннее влияние в ущерб своей национальности.

Г.А.Р.Ф., Департамент Полиции, 3-я экспедиция, фонд 109, 1875, дело 68, лист 52-58 об.

Nr. 9

[*Considerații ale General-guvernatorului din Odesa privitor la rusificarea românilor basarabeni*]

М.В.Д.
ВРЕМЕННЫЙ ОДЕССКИЙ -
ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР

ГОСПОДИНУ БЕССАРАБСКОМУ
ГУБЕРНАТОРУ

22 сентября 1888 г.

№ 3263

г. Одесса

Во всеподданейшем отчете моем за 1886 год, заслушанном по Высочайшему повелению в Комитете Г.Г. Министров по объяснению о том, что на будущее время имеют быть установлены такие онования, при которых народные училища Бессарабии в действительности удовлетворяли бы потребностям населения и сделались бы полезною школою для объединения местности этой с остальною Россиею, последовала Высочайшая Его Императорского Величества отметка "Весьма желательно".

О таковой Высочайшей отметке, по положению Комитета Г.Г. Министров, сообщено было Министрам внутренних дел и народного просвещения.

За сим из Комитета сообщена Министерству внутренних дел копия с представления Министра народного просвещения по означенному предмету с тем, чтобы по оному представлены были подлежащая сведения и соображения для совместного с отзывом статс-секретаря Делянова доклада этого дела Комитету.

В упомянутом представлении Министр народного просвещения, согласно с заключением попечителя Одесского учебного округа, полагает, что кроме улучшения существующих уже в Бессарабии училищ необходимо:

1. Привлечь земство Бессарабской губернии к ассигнованию сумм на открытие сельских училищ во всех инородческих селениях, в коих таких нет, в наиболее же многолюдных из сих селений, хотя бы имеющих уже по училищу, открыть еще по одному. К облегчению земством этой задачи могли бы служить церковно-приходские школы, учреждаемые на доходы монастырских имений, преклоненных святым местам на Востоке.

2. Принять меры к тому, чтобы на все должности в молдавских селениях были избираемы и назначаемы исключительно лица, окончившие курс в каком-либо училище и знающие русский язык, основательно; причем всякая служебная переписка должна быть производима этими должностными лицами непременно на государственном языке.

Но при этом статс-секретарь Делянов присовокупил, что от ближайшего усмотрения Министерства внутренних дел зависит, по соображению

экономического положения Бессарабского земства, решить вопрос: есть-ли в настоящее время возможность требовать от земства новых жертв на народное образование и вообще расширения его деятельности в этом направлении, а равно выяснить нужные данные о том, так-ли сильно стремление сельских обывателей, к принятию на себя общественных должностей, чтобы желание их занять оныя могло служить для них побуждением учиться.

Предварительно внесения сего дела на благоусмотрение Комитета Г.Г. Министров, Министр внутренних дел сообщил, об изложенном с приложением печатного экземпляра представления Министра народного просвещения в Комитет Г.Г. Министров на мое заключение.

В виду сего, препровождаю при сем означенное приложение и соответствующую выписку из всеподданейшаго отчета моего за 1886 гг. имею честь просить Ваше Превосходительство уведомить меня о Ваших по данному предмету ближайших соображениях и заключении.

С своей стороны, вполне разделяя положения в п.2 соображения Министра народного просвещения, я, принимая во внимание неравномерное распределение в уездах Бессарабской губернии молдаванского населения, сосредоточенного главным образом лишь в северной части Бессарабии, не могу придать первостепенного значения указываемому статс-секретарем Деляновым количеству народных школ, так как они оказываются вовсе недостигающими желательных последствий и потому признаю существенным лишь устройство в местностях, населенных преимущественно молдованами, хотя нескольких таких училищ, которые как представлено мною во всеподданейшем моем отчете, могли бы действительно удовлетворять потребностям населения и в то же время сделаться полезною школою объединения в русском направлении.

Пологая посему совершенно излишним требовать от земства тех уездов, где мало молдован, новых жертв на народное образование, я нахожу что поставленный Министром народного просвещения вопрос о том так-ли сильно стремление сельских обывателей к принятию на себя бремени должностей, чтобы желание занять таковыя могло служить для них побуждением учиться, заслуживает особенного внимания, вследствие чего надеюсь, что Ваше Превосходительство не откажете представить мне возможно подробно Ваши посему соображения.

Независимо сего прошу Ваше Превосходительство доставить мне сведения, в чем именно кроется причина безучастного отношения местных земских деятелей к учебному делу в молдавских селениях Бессарабии, а также причины безразличности изучения в школах русского языка.

Генерал от инфантерии Рооп
И.о. управляющего канцелярией / iscălitura /

A.N.R.M., fond 2, inv. 1, dosar 8772, fila 11-13 verso.

Nr. 10

ВЫПИСКА ИЗ ВСЕПОДДАНЕЙШЕГО ОТЧЕТА ВРЕМЕННОГО ОДЕССКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА ЗА 1886 ГОД

С неменьшим огорчением должен был я придти к сознанию, во время последних моих поездок по Бессарабии, что и на этой окраине, в местном молдаванском население почти вовсе не замечается плодов обучения в многочисленных народных училищах, так как учившиеся в них поселяне, нередко даже и прошедшие впоследствии через ряды войск, почти повсеместно совершенно не умели, а может быть и не желали отвечать по-русски на

обращаемые к ним вопросы. Обратив в то же время внимание на плохую обстановку и ничтожность учебных пособий некоторых народных училищ я потребовал цифровых данных от учебного ведомства, при чем оказалось, что из числа всех обучающихся в сельских школах Бессарабии учеников, простирающегося по отчетам с выше 20000, оканчивают курс самый ничтожный процент, а именно не свыше 5% или 6%, так что значительные затраты на них Правительства, земства и самих сельских обществ до 300 тысяч рублей ежегодно, становятся почти совершенно непроизводительными.

Придавая первостепенное значение вопросу о необходимости полнейшего слияния Бессарабии с коренною Россію, я привлек к этому делу все внимание начальника губернии и местного учебного начальства для установления на будущее время таких оснований, при которых народные училища этой окраины могли бы в действительности удовлетворять потребностям населения и в то же время сделаться полезною школою объединения в русском направлении.

Верно: И.о. управляющего канцелярией / *iscălitura* /
Сверял: Заведывающий делопроизводством / *iscălitura* /

A.N.R.M., fond 2, inv. 1, dosar 8772, fila 15, 15 verso.

Nr. 11

[*Extrase din procesele-verbale ale şedinţelor Comitetului de Miniştri al Rusiei, din 7 şi 21 martie 1889, în chestiunea rusificării şcolilor sâteşti din Basarabia*]

О ВЫСОЧАЙШЕЙ ОТМЕТКЕ НА ВСЕПОДДАННЕЙШЕМ ОТЧЕТЕ ЗА 1886 ГОД ВРЕМЕННОГО ОДЕССКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА КАСАТЕЛЬНО НАРОДНЫХ ШКОЛ В БЕССАРАБИИ.

Марта 17, 1889. (Дело Деп. нар. просв., 1887 г., №. 77 /разр. низш. уч. зав.)

Выписка из журналов Комитета Министров 7 и 21 марта 1889 года.

Слушаны два отношения к Управляющему делами Комитета Министров: Министра народного просвещения, от 30 июня 1888 г., за №.9718 (по Деп.), и Министра внутренних дел, от 20 января за N. 418 (по Хоз. Ден.), с объяснением сведений по Высочайшей отметке во всеподданнейшем отчете за 1886 г. временного Одесского генерал-губернатора касательно народных школ в Бессарабии.

При докладе настоящего дела, в присутствии временного Одесского генерал-губернатора, Комитет выслушал следующие дополнительные объяснения и соображения, представленные Министрами внутренних дел и народного просвещения, обер-прокурором Святейшего Синода и временным Одесским генерал-губернатором, а именно:

1) что открытые в ближайшем будущем в Бессарабии значительного числа церковно-приходских школ на средства местного населения, как бы мера эта ни представлялась желательною, оказывается крайне затруднительным как в виду того, что в населении означенной губернии преобладает молдованская народность, не сознающая необходимости изучения русского языка, так равно и потому, что и духовенство в названном крае, состоящее почти исключительно из местных жителей, не обладает достаточным знанием русской грамоты; независимо от сего, самое число приходов в Бессарабской губернии чрезвычайно велико (более 1000), вследствие чего приходы эти очень малочисленны, а духовенство крайне бедно: посему и привлечение, как бы следовало, на

священнические места достаточно образованных лиц из коренных русских губерний весьма затруднительно;

2) что вследствие столь неблагоприятных условий, духовное ведомство православного исповедания и Министерство народного просвещения, глубоко проникнутые сознанием важности прочного водворения в названном крае русской образованности и убеждением в том, что цели этой невозможно достигнуть иначе, как постепенно и без насилия над местным населением, расходуют в упомянутой губернии значительные средства на осуществление указанной цели мерами исключительными. А именно, в Кишиневской Епархии устроено, на средства, собираемые с монастырских имений, преклоненных святым местам на Востоке, женское училище, в коем воспитывается до 300 учениц, и духовная семинария с образцового при ней церковно-приходскою школою. Мерами этими предполагается образовывать, исподволь из лиц, принадлежащих к местному населению, будущих вполне знакомых с русским языком пастырей, которые обучены были бы также и преподавательским приемам; а путем образования женского элемента семейств местного духовенства, ввести русский язык, как разговорный, в семейства сельских духовных лиц. Министерство же народного просвещения еще во время управления им, действительным тайным советником графом Толстым, постоянно было озабочено открытием в разных местах Бессарабской губернии возможно большего числа сельских училищ на счет средств Министерства, и в этом направлении деятельность Министерства продолжается и поныне;

3) что все вышеозначенные учебные заведения несомненно принесут, со временем, ожидаемую от них пользу в деле обрусения Бессарабской губернии, в особенности при неуклоном стремлении подлежащих ведомств и местного начальства к достижению намеченной цели;

и 4) что уже в настоящее время можно указать как на прямое последствие неусыпной, за истекшее десятилетие, заботливости Правительства в упомянутом направлении на то, что 10 лет тому назад в Бессарабии было всего 198 народных школ, с русским преподавательским языком, ныне же таковых школ 395.

В виду приведенных объяснений и данных, Комитет находил, что на значительное распространение церковно-приходских школ в Бессарабской губернии можно рассчитывать лишь в будущем, когда увеличится число священно и церковно-служителей, владеющих русскою грамотою, и русская речь станет понятна местному населению; в настоящее же время, на первом плане в числе мероприятий к распространению начального образования на государственном языке, в целях обрусения этой окраины, должны стоять сельские училища Министерства народного просвещения.

Что же касается высказанного предположения о назначении на должности местного сельского управления лиц исключительно из числа хорошо знающих русскую грамоту, то по мнению Министра внутренних дел, разделяемому и временным Одесским генерал-губернатором, приведение этого предложения в исполнение также возможно лишь с течением времени, по мере распространения в массе населения умения толково владеть русскою речью, но что к цели этой следует стремиться столь же неуклонно как и в вышеизъясненном вопросе распространения в том крае русской образованности вообще.

О вышеизложенном, вместе с обстоятельствами дела, Комитет полагал довести до Высочайшаго Его Императорского Величества сведения.

Государь Император журнал Комитета изволил рассматривать в 17 день марта 1889 года.

Комитет, в заседание 21 марта, определил: сообщить о том Министрам внутренних дел и народного просвещения выписками из журналов.

Nr. 12

[*Extrase din raportul locțiitorului șefului Direcției de jandarmi a guberniei Basarabia în județele Ismail și Akkerman privind unele insuccese ale politicii de rusificare*]

ПОМОЩНИК НАЧАЛЬНИКА
БЕССАРАБСКОГО ГУБЕРНСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
В ИЗМАЙЛЬСКОМ И
АККЕРМАНСКОМ УЕЗДАХ

ГОСПОДИНУ НАЧАЛЬНИКУ
БЕССАРАБСКОГО
ЖАНДАРМСКОГО
УПРАВЛЕНИЯ

Февраля 12 дня 1894 г.

№. 57

г. Измаил

Согласно предписания от 11 января сего года за №. 31 имею честь представить при сем Вашему высокоблагородию политический обзор по Измаильскому и Аккерманскому уезду за минувший 1893 г., составленный применительно указаний, изложенных в циркуляре Департамента полиции от 21 мая 1887 года за №. 1348.

Ротмистр

/ iscălitura /

A.N.R.M., f. 297, inv. 1, dosar 15, fila 34.

Nr. 13

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИЗМАЙЛЬСКОГО И АККЕРМАНСКОГО УЕЗДОВ БЕССАРАБСКОЙ ГУБЕРНИИ ЗА 1893 ГОД

...Местная интеллигенция из среды румын, болгар, греков и пр., по развитию тоже недалеко ушла от простолюдинов... Упомянутая выше местная интеллигенция все еще до сих пор почти ничего общего не имеет с таковым же классом остальной России, большинство населения относится индифферентно к успехам или невзгодам России во всех отношениях, в особенности молдоване и болгары, которые от политических интересов центра России далеки, что наглядно доказывается весьма ограниченным числом выписываемых русских газет, не говоря уже о периодических ежемесячных журналах, которых по городам ни в одном доме нельзя встретить, не вспоминая уже о селениях...

Что же касается вообще населения уездов, то таковое очень трудно поддается обрусению, в особенности в Измаильском уезде, где до сих пор еще есть селения, жители которых чуть ли не все поголовно, не знают русского наречия. Последнее обстоятельство положительно требует обратить на себя должное внимание, так как не только простой народ, но и сельские представители административной и полицейской власти, т.е. примари, сотские и пр., встречаются зачастую, не зная ни слова по-русски, это же замечание относится и к некоторым членам коммунальных советов, а также и почтосодержателям, что ставит очень часто должностных лиц в весьма затруднительное и неудобное положение...

В этих уездах, несмотря на то, что они являются пограничными, масса должностных лиц польской национальности... В этом крае, который нуждается в чисто русских чиновников для необходимого обрусения – им здесь не место...

Коснувшись раз вопроса об обрусении края, мне кажется что вопрос о принятии в русское подданство местных жителей здесь также поставлен

несколько слабо, примеры показывают, что подданство принимается румынами, болгарами и пр. не по убеждению, а лишь тогда только, когда у них есть обязательный интерес, напр. он арендовал землю и может ее купить дешево, по закону, как не русскоподданный, операций этих произвести не может, а условия все выполнены им на возможность принятия подданства — тогда он и подает прошение...

В Измаильском уезде, где оставлено и существует выборное начало применительно к румынским законам, почти все основано на партийности, которое несколько нарушает общее спокойствие, служит долгое время злобой дня и обрусению, положительно, не способствует, а тормозит его...

Для обрусения этого края важным делом является вопрос о поднятии духовенства в умственном и нравственном отношении, священники же из молдован — это одна лишь пародия на духовенство, которым давно следует отрешиться от должности.

Помощник начальника Бессарабского
Губернского жандармского управления
в Измаильском и Аккерманском уездах

Ротмистр

/ iscălitura /

RECENZII

ÎNCEPUT DE BUN AUGUR

(ISTORIA MODERNĂ A EUROPEI ȘI AMERICII. Partea I.

Coordonatori: Eugeniu Certan, Vasile Cristian. Chișinău, 1995. – 382 p.)

Recent editura "Lumina" din Chișinău a scos de sub tipar primul manual original, în limba română, de istorie universală modernă a țărilor Europei și Americii (partea I, de la mijlocul secolului XVII până la începutul secolului XIX), adresat studenților și profesorilor, tuturor doritorilor de a cunoaște istoria. Apariția manualului constituie un început de bun augur și este un rod al colaborării intense a unui colectiv de profesori de la Universitatea Pedagogică de Stat "Ion Creangă" din Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova și de la Universitatea "Al.I.Cuza" din Iași.

Cele șasesprezece capitole ale manualului conțin o analiză multilaterală a principalelor evenimente și fenomene istorice care au avut loc în țările Europei și Americii. În același timp manualul conține și unele teme ("Imperiul otoman în a doua jumătate a sec. XVII – începutul sec. XIX" – autor Gh. Gonța, și "Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolul XVII – începutul secolului XIX" – autor D. Dragnev), care în școala superioară sunt studiate în cadrul altor cursuri. După noi, includerea acestor teme e pe deplin justificată, întrucât fără istoria acestor țări este imposibil de a crea un tablou de ansamblu al evoluției țărilor Europei și în special din sud-estul bătrânului continent. Menționăm de asemenea faptul că pentru prima dată în manualul de istorie modernă este inclusă și tema "Rusia de la mijlocul secolului XVII – la începutul secolului XIX" (V. Tomuleț), temă ce completează substanțial istoria Europei, care anterior era studiată în cadrul cursului de istorie a fostei U.R.S.S.

Folosirea cercetărilor de ultima oră ale savanților din Europa și America, a noilor date științifice referitor la situația economică și dinamica populației (vezi, spre exemplu, tema "Franța din a doua jumătate a secolului XVII până la 1815. Marea revoluție franceză de la sfârșitul secolului XVIII" – autori E. Certan, C. Drachenberg, E. Levit, p. 113, 195 ș.a.), revenirea la aprecierea pur științifică a evenimentelor și fenomenelor istorice (e semnificativ în acest sens faptul că revoluțiile din Anglia și Franța nu mai sunt apreciate ca revoluții burgheze), – toate acestea atestă că manualul în cauză îl depășește substanțial pe cel utilizat până acuma în instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova¹, care avea la baza periodizării istoriei principiul mișcării revoluționare, învățătura despre lupta de clasă.

În partea introductivă (V. Cristian, E. Certan) au fost evidențiate limitele cronologice ale perioadelor istoriei universale moderne, subliniindu-se că la scrierea manualului s-a pornit de la "concepția general umană a istoriei civilizației", în centrul atenției căreia "trebuie să fie pus,

¹ *Novaia istoria stran Evropî i Americhi. Pervîi period. M., 1986.*

© Pavel Cocârlă, 1995.

desigur, omul, personalitatea" (p.4). În același compartiment se evidențiază și faptul că autorii manualului au renunțat la practica și principiul de abordare a procesului istoric doar din punct de vedere al evoluției relațiilor de producție, și au conceput o analiză a istoriei civilizației în ansamblu, menționând că această noțiune "...cuprinde toate formele materiale și spirituale ale vieții indivizilor sociali la o etapă anumită..." (p.5).

Un element nou al manualului îl constituie paragraful "*Principalele probleme ale epocii moderne*" (p.10-12), unde sunt prezentate direcțiile majore în studierea istoriei moderne și asupra cărora cercetătorii-autori au străduit și în studiul de față; – printre acestea: apariția relațiilor capitaliste, transformările sociale, problema națională, evoluția demografică ș.a. Deosebit de prețios pentru studenți va fi și paragraful "*Instrumente de lucru*" (p. 16-18), în care printre acestea sunt evidențiate revistele de specialitate, cataloagele bibliotecilor și arhivelor, anuarele și alte publicații unde sunt abordate cele mai diferite probleme ale istoriei moderne.

Conținutul capitolelor (temelor) denotă o bună cunoaștere de către autori nu numai a materialului, dar și a metodelor de expunere a lui: la citirea manualului constatăm o legătură logică dintre evenimente și fenomene, explicații de rigoare și analiza documentelor, rezumate (concluzii) la teme. Sunt binevenite notele explicative din subsol și din text referitor la noțiunile noi, informațiile suplimentare despre activitatea marilor personalități istorice ale epocii.

Merită menționat faptul că autorii manualului au conturat atât problemele discutabile referitor la un fenomen sau altul, cât și diferitele puncte de vedere ale cercetătorilor pe marginea acestor chestiuni. (pag. 7, 200, 264, 265 ș.a.).

La elucidarea unor evenimente în care au fost antrenate mai multe țări, autorii au reușit să distribuie materialul în așa fel încât să evite repetările. Astfel, în capitolul VIII ("*Suedia de la mijlocul secolului XVII până la 1815*") V.Cristian a explicat "Războiul nordic" în contextul politicii externe a Suediei (p. 247-248), iar autorul capitolului X ("*Rusia...*") V.Tomuleț a analizat același eveniment, dar sub aspectul intereselor Rusiei în Marea Baltică, evitând astfel dublarea materialului (p. 284-285). O atare coordonare în distribuția materialului s-a făcut și în cadrul analizei relațiilor dintre Rusia și Franța la începutul secolului XIX (C.Drachenberg și V.Tomuleț; p. 192-193; 287).

Manualul este înzestrat cu un tabel cronologic, bibliografie generală și hărți, plasate la sfârșitul cărții.

Fără a pune la îndoială debutul reușit al colectivului de autori, ținem să atragem atenția și asupra unor inexactități strecurate (credem noi din neatenție) pe paginile manualului.

În această ordine de idei considerăm că ar fi fost binevenită încheierea tuturor capitolelor cu probleme de cultură, pentru că ele lipsesc la câteva teme (Suedia, Polonia, Statele Unite ale Americii), nu găsim informații nici despre cultura Portugaliei.

În capitolul V, consacrat istoriei Franței, au fost comise unele inexactități la analiza nivelului de dezvoltare a agriculturii țării în ajunul Revoluției. Astfel, în text se afirmă că în Franța "producția pe unitate de suprafață era mult mai scăzută decât în Anglia (3 față de 8)" (p.113). În legătură cu aceasta considerăm că era necesar de precizat despre care regiune a Franței poate fi vorba, pentru că dacă în secolele XVII-XVIII roada medie în Franța era de 1:5 (raportul dintre cantitatea însămânțată și cea recoltată - n.n.), apoi în unele locuri ale bazinului Parisului ea constituia, respectiv, 1:15¹. Menționăm de asemenea că roada medie a cerealelor pe locurile fertile în Franța era de 15 centnere la ha, pe când în Anglia doar 13, deși roada medie de grâu era aproape aceeași².

În cadrul aceleiași teme n-au fost explicate suficient unele dări și prestații ale țăranilor. Astfel, în text (la pagina 121) citim că în secolele XVII-XVIII în Franța "și mai greu era champarul (champart), prestație feudală (sublinierea ne aparține - P.C.) care alcătuia până la o

¹ Istoria creștinismului în Evropa. T. 3. M., 1986, s. 97

² Ibidem, s. 97.

pătrime din recoltă”. Ținem să subliniem că champarul (de la franțuzescul *Champart*: *champ* – câmp și *part* – parte) era o *dare* și nu o *prestație*, pentru că champarul se percepea din vii, cereale, in, etc. Noțiunea de prestație are sensul de acțiune, o muncă depusă (de regulă gratuit) în folosul proprietarului de pământ.

Necesita o explicație mai clară și “dreptul mâinii moarte”. La aceeași pagină s-a scris că “se păstra servajul, dreptul de mână moartă (*mainmort* – când pentru o succesiune nu existau moștenitori)”, iar la pagina 133 citim: “...șamparul, drepturile asupra vânzării unor moșteniri (*mainmort*)...”. În acest context ținem să subliniem că “dreptul mâinii moarte” era una din normele dreptului feudal, în virtutea căruia feudalului îi revenea după moartea țaranului o parte din averea lui (de regulă cea mai bună vită, cea mai bună îmbrăcăminte sau costul ei în bani). La moartea șerbului, bunurile materiale rămase de la țăran erau considerate a fi de “mână moartă”, având semnificația că dreptul șerbului de posesiune asupra acestor averi se terminase odată cu moartea sa¹.

După noi erau necesare unele precizări și când a fost elucidată problema dezvoltării manufacturilor în Rusia și rolul lor în viața economică a țării în secolele XVII–XVIII. În urma analizei detaliate a istoriografiei problemei (p. 264–265) era cazul să se facă un rezumat asupra ei, însoțit de expunerea părerii proprii a autorului, de altfel pentru cititori rămâne neclar răspunsul la întrebarea: a constituit oare manufactura rusă “o îmbinare a trăsăturilor capitaliste și feudal-iobăgiste” (M.V.Necikina), ori ea “reprezintă elementul capitalist în cadrul orânduirii feudale” (V.Buganov, A.Preobrajenski, Iu.Tihonov).

În manual întâlnim și unele lacune tipice ca: fraze nereușite (“tehnica de prelucrare a pământului era primitivă” (p. 293); “gospodăria feudală era elementul cel mai reacționar și mai conservator” (p. 261) ș.a.; transliterări diferite (a se compara: Frederic (p.37) și Friedrich (p.226).

Au fost comise și alte inexactități. Astfel, la pagina 150 se susține că la 21 ianuarie 1793 a fost executat Ludovic Capet (pe când în realitate acesta se trăgea din ramura Bourbonilor, care s-a perindat pe tronul Franței între anii 1589–1792; 1814–1815; 1815–1830). Reprezentanții dinastiei Capeținilor au dominat între anii 987–1328. Drept că la pagina 198 se scrie corect că în anul 1814 pe tronul Franței a fost restabilită “vechea dinastie a Bourbonilor”.

Cu toate acestea considerăm manualul la care ne-am referit o importantă realizare a istoricilor de la Iași și Chișinău, cărora le dorim în continuare apariția cât mai grabnică a următoarelor volume.

Pavel S. COCÂRLĂ
doctor habilitat în istorie

¹ Istoria medie universală. Coordonator R.Manolescu. Buc, 1980. p. 131.

SUMAR GENERAL

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI Nr. 1-24, 1990-1995

STUDII ȘI COMUNICĂRI

- A.Babii, *Ideologia iluminismului în Moldova*. – 1991, nr. 4.
- E.Baidaus, *Contribuții la relațiile Moldovei cu Rusia moscovită în timpul crizei din Rzeczpospolita (1648–1653)*. – 1995, nr. 2.
- E.Baidaus, *Relațiile dintre Țara Moldovei și Rusia pe fundalul disputei diplomatice ruso-otomane privind problema fortăreței Azov (1637–1642)*. – 1994, nr. 3-4.
- Gr.Bârșa, *Câteva considerații referitoare la contextul istoric și interesul național în ideologia social-politică a lui Constantin Stere*. – 1994, nr. 3-4.
- P.Bârnea, *Prestațiile orașenilor moldoveni în sec. al XV-lea – începutul sec. al XVI-lea* – 1993, nr. 3.
- L.Bulmagă, *Aspecte ale dezvoltării sectorului agricol obștesc în anii 60–80*. – 1995, nr. 3-4.
- L.Bulmagă, *Gospodăria auxiliară personală (anii 50–80)*. – 1995, nr. 2.
- L.Bulmagă, *Istoriografia sovietică moldovenească despre viața social-economică și culturală a satului din anii 60–80*. – 1993, nr. 1.
- L.Bulmagă, *Tendințele de dezvoltare a structurii sociale a populației sătești a R.S.S.Moldova (anii 60–80)*. – 1990, nr. 4.
- L.Bulmagă, *Transformarea colhozurilor în sovhozuri: necesitate obiectivă sau politică de clasă?* – 1992, nr. 1.
- V.Burlacu, *Pregătirea cadrelor pentru instituțiile de cultură din R.S.S.Moldovenească în anii 1944–1950*. – 1994, nr. 1.
- I.Chirtoagă, *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*. – 1994, nr. 2.
- I.Chirtoagă, *Formele de proprietate feudală pe pământurile Chiliei, Akkermanului și ale Benderului (1984 – anii 60 ai sec. al XVI-lea)*. – 1991, nr. 2.
- I.Chirtoagă, *Populația din Sud-Estul interfluviului Nistru–Prut sub dominația otomană (1484–1595)*. – 1992, nr. 4.
- I.Chirtoagă, *Unele aspecte ale utilizării normelor juridice în Moldova de Sud-Est administrată de otomani (până la sfârșitul sec. al XVI-lea)*. – 1994, nr. 3-4.
- I.Chirtoagă, *Unele categorii de țărani cu îndatoriri speciale din Moldova (până la fin. sec. al XVI-lea)*. – 1994, nr. 1.
- Gh.Cojocaru, *Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia*. – 1991, nr. 2-3.
- V.Coza, *Trepte ale învățământului de arte din Moldova*. – 1990, nr. 4.
- E.Dragnev, *Contribuții privind portretul funerar al lui Teodor Vitovt și chipul sf. Nedelia în picturile de la Lugeni (mijlocul sec. al XV-lea)*. – 1994, nr. 3-4.
- D.Dragnev, A.Eșanu, *Date inedite despre urmașii vornicului Ilie Abaza în Rusia*. – 1994, nr. 2.

- A. Drumea, **Unele considerații privind componența calitativă a cadrelor didactice din instituțiile de învățământ superior din Moldova (1976–1985).** – 1995, nr. 3–4.
- N. Enciu, **Mișcarea migratorie a populației rurale din Basarabia.** – 1995, nr. 2.
- N. Enciu, **Mișcarea naturală a populației rurale din Basarabia între cele două războaie mondiale.** – 1994, nr. 3–4.
- A. Eșanu, **Considerații despre viața și activitatea cărturărească a lui Axinte Uricarul.** – 1994, nr. 3–4.
- A. Eșanu, V. Eșanu, **Din istoria familiei Cantacuzino.** – 1995, nr. 3–4.
- A. Eșanu, **Istoriografia Țării Moldovei de la Gr. Ureche până la I. Neculce. Unele aprecieri valorice.** – 1993, nr. 1.
- A. Eșanu, **Școala domnească la Chișinău la începutul sec. al XIX-lea.** – 1993, nr. 3.
- A. Eșanu, **Valori bibliofile în colecții particulare din Republica Moldova. Un “catavasier” tipărit la Iași în 1792.** – 1993, nr. 4.
- A. Galben, **Organele judiciare locale din Moldova feudală (sec. XVIII – începutul sec. XIX).** – 1990, nr. 3.
- M. Gribincea, **Politica fiscală stalinistă în R.S.S. Moldova și foametea din anii 1946–1947.** – 1990, nr. 3.
- I. Ieremia, **Hătmănia domnilor Moldovei la est de Nistru (1681–1703)** – 1994, nr. 1.
- E. Istrati, **Partidul Național Moldovenesc: Principii ideologice și programatice.** – 1995, nr. 3–4.
- E. Istrati, **Unele considerații cu privire la data înființării Partidului național Moldovenesc.** – 1995, nr. 1.
- E. Levit, S. Pânzaru, **Teza de licență a lui Alexei Mateevici.** – 1992, nr. 4.
- Gh. Negru, **C. Dobrogeanu-Gherea despre problema agrară în România.** – 1993, nr. 2.
- Gh. Negru, **O cale aparte a României. Concepția “Neoiobăgiei” de C. Dobrogeanu-Gherea.** – 1992, nr. 3.
- Gh. Nicolaev, **Cultura artistică în Republica Moldova sub dominația regimului comunist (anii ‘60-’80).** – 1995, nr. 1.
- P. Parasca, **Antecedente ale înstrăinării Basarabiei până la 1812.** – 1992, nr. 3.
- P. Parasca, **În chestiunea continuității populației românești din Podolia în secolele XIII–XV.** – 1995, nr. 2.
- M. Pânzaru, **Misiunea lui Nicolae Milescu în Suedia (1666–1667) și implicațiile sale politice și culturale.** – 1993, nr. 1.
- M. Pânzaru, **Nicolae Milescu-cartograf al Siberiei.** – 1993, nr. 3.
- S. Pânzaru, **Anul 1905 și Seminarul teologic din Chișinău.** – 1991, nr. 1.
- S. Purici, **Cu privire la concepția istorică despre dominația Haliciului asupra teritoriului din nordul Moldovei în sec. XII–XIV.** – 1992, nr. 4.
- I. Râșca, **Unele contribuții la cercetarea bazei materiale a școlilor Moldovei (1945–1960).** – 1990, nr. 3.
- C. Rezachevici, **Considerente privind apărătorii Cetății Neamțului în timpul asediului polon din 1691.** – 1994, nr. 3–4.
- I. Rus (S.U.A.), **Românii și minoritarii în Basarabia interbelică.** – 1994, nr. 1.
- Gh. Soltan, **“Vecin” – “Sused” în documentele moldovenești din sec. XVI–XVIII (referitor la proveniența termenului).** – 1991, nr. 1.
- P. Sovietov, **Cât a costat Țării Moldovei dominația străină (forme economice de dependență a Moldovei în secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea).** – 1990, nr. 4.
- P. Sovietov, **Miron Costin și epoca sa.** – 1990, nr. 2.
- V. Stăvilă, **Populația Basarabiei în perioada celui de-al doilea Război Mondial.** – 1993, nr. 3.
- S. Stoian, **Viața politică din Basarabia în perioada de autonomie provizorie (27 martie – 27 noiembrie 1918). Activitatea Sfatului Țării.** – 1992, nr. 2.
- I. Șișcanu, M. Gribincea, **Negocierile româno-sovietice de la Odesa (28 iunie – 24 noiembrie 1940).** – 1993, nr. 1.

- I.Șișcanu, E.Șișcanu, **Sistemul fiscal sovietic privind țăranii basarabeni. Iunie 1940 – iunie 1941.** – 1995, nr. 3-4.
- I.Șișcanu, **Refugiații din Basarabia și nordul Bucovinei la 1940.** – 1992, nr. 4.
- V.Tcaei, **Considerații privind poziția populației din Moldova față de războiul ruso-turc din 1768-1774.** – 1995, nr. 3-4.
- V.Țaranov, **Cu privire la unele modalități noi de tratare a istoriei colectivizării în R.S.S.M. în perioada postbelică.** – 1990, nr. 1.
- A.Țaranu, **Istoriografia națională – imperativ al timpului.** – 1992, nr. 1.
- I.Țurcanu, **Istoriografia din Moldova sovietică între știință și propagandă.** – 1994, nr. 3-4.
- I.Țurcanu, **Șansele ideii unității naționale în Basarabia din anii Unirii.** – 1993, nr. 3.
- I.Țurcanu, **Unirea condiționată a Basarabiei cu România la 27 martie (9 aprilie) 1918.** – 1994, nr. 1.
- S.Valcov, **Din istoria filialei Basarabene a “Societății Biblice Ruse”.** – 1993, nr. 2.
- I.Varta, **Rusia și chestiunea basarabeană în perioada războiului ruso-român-turc (1877-1878).** – 1992, nr. 3.
- V.Văratec, **Despre bunurile germanilor basarabeni abandonate la 1940.** – 1992, nr. 2.
- V.Văratec, **Ion Ionescu de la Brad și Basarabia.** – 1995, nr. 1.
- N.Zugravu, **Geneza sentimentului civic la grecii din Pontul stâng. Contribuții la istoria învățământului în coloniile dobrogene.** – 1993, nr. 2.
- В.Андрющак, **Участие Молдовы в торгово-экономических и научно-технических связях СССР с освободившимися странами (60 – первая половина 80-х гг.)** – 1991, nr. 3.
- Е.Арамэ, **Законодательная политика молдавских господарей в области уголовного права в XVI-XVII вв.** – 1991, nr. 4.
- П.Бырня, **О военной обязанности горожан Молдовы в период правления Штефана Великого.** – 1992, nr. 2.
- Л.Заболотная, **Некоторые аспекты формирования городского рынка в Молдове в конце XVI-XVII в.** – 1992, nr. 3.
- Л.Иванова, **О деятельности “Южной социал-демократической рабочей организации” в Кишиневе.** – 1990, nr. 3.
- В.Козма, **Художественная культура Молдавии в условиях партийного руководства.** – 1991, nr. 2.
- В.Мискевка, **Константин Ипсиланти и Россия (К истории Восточного вопроса в начале XIX в.).** – 1995, nr. 3-4.
- Н.Руссес, **Нижний Дунай в истории Молдовы XIV в.** – 1993, nr. 1.
- Н.Русес, **Этнический и конфессиональный состав населения Белгорода (Четатя Албэ) золотоордынского периода.** – 1990, nr. 4.
- Л.Рыулец, **Экономическое сотрудничество Республики Молдова и Восточной Германии (конец 50-х – 60-х гг.).** – 1991, nr. 4.
- Л.Советов, **Молдавский средневековый город как центр властвования.** – 1991, nr. 2.
- В.Сорокин, **Общинные и домашние производства племен среднего триполья Днестровско-Прутского междуречья.** – 1991, nr. 4.
- К.Стратиевский, **Голод 1932-1933 гг. в Молдавской АССР.** – 1993, nr. 2.
- К.Стратиевский, **Изменения в административно-территориальном делении и в составе населения Молдавской АССР (1924-1940 гг.).** – 1995, nr. 2.
- В.Цвиркун, **Ион Некулче в России.** – 1993, nr. 2.
- В.Царанов, **К истории промышленного развития Молдовы (40-50 гг.)** – 1992, nr. 3.
- П.Шувалов (г. Санкт-Петербург), **Проблемы истории и нумизматики Днестровско-Дунайских земель в VI в. (Проблема метода исследования).** – 1994, nr. 1.

DISCUȚII

Gh.Bobâna, **Prima cronică a Moldovei în limba țării și autorul ei (la 400 de ani de la nașterea lui Grigore Ureche).** – 1990, nr. 3.

A.Лазарев, **Кто и когда начал международную военную интервенцию против страны Советов? (Научная полемика с коллегами).** – 1990, nr. 1.

С.Мадиевский, **Из истории общественно-политической жизни Румынии: личные и межличностные факторы политического успеха в 1866–1918 гг.** – 1991, nr. 4; 1992, nr. 2.

Вл.Царанов, **К развитию сельского хозяйства Молдавии на рубеже 40–50-х годов.** – 1995, nr. 3–4.

В.В.Виноградов, Н.Н.Довженко, **Социально-экономический и политический кризис в Румынии накануне декабрьской революции 1989 г.** – 1990, nr. 4.

COMEMORĂRI

N.Adăniloae, **Învățămintul la sudul Basarabiei între anii 1857–1878.** – 1993, nr. 4.

P.Cocârlă, **Tărgurile Moldovei medievale în viziunea lui D.Cantemir.** – 1994, nr. 2.

D.Dragnev, **Premisele epocii moderne în Moldova și Țara Românească în viziunea lui Nicolae Iorga.** – 1992, nr. 1.

A.Eșanu, **Nicolae Iorga despre Grigore Ureche și cronica sa.** – 1992, nr. 1.

A.Eșanu, **Russev – cercetător al cronografiei moldovenești.** – 1991, nr. 1.

M.Ghițiu, **Rolul factorului extern în Unirea Basarabiei cu România la 1918.** – 1993, nr. 4.

A.Petrencu, **Alexandru Boldur – profund cunoscător al istoriei neamului.** – 1992, nr. 3.

Gh.Platon, **Mihail Kogălniceanu și istoria națională.** – 1992, nr. 4.

Eugeniu Russev **(75 de ani de la naștere).** – 1990, nr. 1.

V.Spinei, **Alexandru Boldur în contextul istoriografiei românești interbelice.** – 1992, nr. 3.

V.Tcaci, **M.Kogălniceanu și societatea de istorie și antichități din Odesa.** – 1992, nr. 4.

I.Țurcanu, **Mirajul independenței. Republica Moldovenească între 24 ianuarie și 27 martie 1918.** – 1993, nr. 4.

I.Varta, **M.Kogălniceanu în corespondența diplomatică rusă (1844–1847).** – 1992, nr. 4.

I.Varta, **Unele aspecte privind mișcarea națională în Basarabia la începutul sec. al XX-lea.** – 1993, nr. 4.

A.Zub, **Kogălniceanu: în căutarea modelului social-politic.** – 1992, nr. 4.

N.Zugravu, **Nicolae Iorga: neamul, legea, limba.** – 1992, nr. 1.

Н.Руссев, **Два пассажа из “Описания Молдавии” Дмитрия Кантемира: перспективы археологической интерпретации (Предварительные соображения).** – 1994, nr. 2.

В.Цвиркун, **Легенды и вымыслы о жизни и деятельности Дмитрия Кантемира в России.** – 1994, nr. 2.

ISTORIOGRAFIE

I.Chirtoagă, **Din istoria Chilie secolelor XIV–XV.** – 1995, nr. 1.

I.Dron, **A existat oare un stat numit “Țara uzilor”? – 1995, nr. 3–4.**

T.Grați, **Contribuții la cunoașterea vieții și activității istoricului Alexandru Boldur (anii 1927–1938)** – 1995, nr. 3–4.

D.Ivănescu, **Nicolae Iorga (120 de ani de la naștere).** – 1991, nr. 1.

A.Petrencu, **Istoriografia sovietică despre politica națională a Statului Român în Basarabia în 1918–1940.** – 1993, nr. 3.

N.Petrovski, **Contextul extern al problemei unirii în istoriografia română din anii 1965-1989.** – 1991, nr.3.

S.Purice, **Mișcarea națională românească în Bucovina în anii 1775-1861 în reflectarea istoriografiei ucrainene** – 1995, nr.1.

I.Țurcanu, **Istoriografia reformei agrare din Basarabia în anii 1918-1920.** – 1992, nr. 1.

Ю.Датий, **Актуальные проблемы истории колхозов ССР Молдова в 60-е – начало 80-х гг.** – 1990, nr. 2.

А.Ешану, **Проблемы истории молдавской средневековой культуры в послевоенной историографии (некоторые итоги и задачи)** – 1991, nr. 3.

К.Жигня, **Социально-психологические аспекты политики США в отношении СССР, Болгарии и Румынии после второй мировой войны (современная американская историография).** – 1991, nr. 2.

DOCUMENTAR. SCHIȚE DOCUMENTARE

I.Cepoi, **Anton Crihan în scrisori de la prieteni.** – 1994, nr. 1.

E.Dima, **Din colecția de foi volante a Bibliotecii Documentare a Direcției Generale a Arhivelor Statului din București.** – 1993, nr. 2.

P.Dmitriev, P.Polișciuc, **Contribuții documentare la istoria minorităților naționale din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea.** – 1994, nr. 2.

A.Eșanu, **Un documentar referitor la istoria mănăstirii Căpriana.** – 1993, nr. 1.

I.Ieremia, **Nicolae Milescu și Ioan Belevici: o pagină din istoria diplomației moldovenești din sec al XVII-lea.** – 1993, nr. 4.

D.Ivănescu, **Documente privind participarea României la primul război mondial.** – 1991, nr. 4.

V.Mischevca, I.Negrei, **Materiale de vexilologie heraldică (mențiuni și descrieri de steaguri și drapele moldovenești din sec. XV- mijlocul sec. XIX).** – 1990, nr. 2.

Вл. Мискевка, Вл. Ткач, **Русско-турецкий мирный договор 1812 г.** – 1990, nr.1.

Gh.Negru, **Documente privind pătrunderea culturii artistice de peste Prut în Basarabia. (Aspecte ale turneelor teatrale românești în Basarabia din a doua jumătate a sec. XIX).** – 1995, nr. 1-2.

Gh.Negru, **Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.** – 1995, nr. 3-4.

Gh.Negru, **Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea).** – 1994, nr. 2.

A.Petrencu, **România în planul operativ de război al U.R.S.S. din mai 1941.** – 1994, nr. 3-4.

V.Popovski, **Reflecții asupra unui proiect de Constituție a Republicii Democratice Moldovenești.** – 1993, nr. 2.

V.Țvircun, **Steagurile militare moldovenești din prima jumătate a secolului XVIII.** – 1990, nr. 2.

I.Varta, **Contribuții documentare la istoria Basarabiei.** – 1992, nr. 2.

И.Варта, **Царизм и национальный вопрос накануне первой мировой войны.** – 1994, nr. 1.

Д.Драгнев, **Военные статистические описания Молдовы и Валахии конца XVIII – начала XIX в. как исторический источник.** – 1990, nr. 3.

Н.Мовиляну, **Накануне и после 28 июня 1940 года.** – 1992, nr. 1.

DIN ISTORIA ȘTIINȚEI

С.Пармакин, **Деятельность Одесского общества истории и древностей по отысканию, опубликованию и сохранению молдавских средневековых грамот.** – 1992, nr. 4.

- V.Цвиркун, Из эпистолярного наследия Иона Некулче (1713-1700). – 1993, nr. 3.
 A.Babii, E.Vrabie, **Alexandru Scarlat Sturza (1791–1854)**. – 1992, nr. 4.
 E.Nirca, **Savant cu mare renume**. – 1992, nr.3.
 Ș.Pășcu, **Academia Română la 125 ani**. – 1992, nr. 4.
 Б. Коварская, **Александр Федорович Стурт (1842–1917)**. – 1993. nr. 3.
 С.Пармакли, **Одесское общество истории и древностей и место Бессарабии в его научной жизни**. – 1993, nr. 4.

PLAI NATAL

- I.Chirtoagă, **Din istoria unui sat din sudul Moldovei**. – 1990, nr. 4.
 I.Chirtoagă, **Mărturii despre trecutul unui sat al fostei raiale Hotin (Corgeuți)**. – 1990, nr. 3.
 I.Chirtoagă, **Pagini din istoria unor locuri memorabile**. – 1990, nr. 2.
 I.Chirtoagă, **O palancă și un sat la gura Nistrului**. – 1991, nr. 4.
 I.Dron, **Originea toponimului "Ismail"**. – 1995, nr. 3–4.
 A.Eșanu, **Focare de cultură medievală**. – 1990, nr. 1.
 G.Filip-Lupu, **Mănăstirea Căpriană – ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun**. – 1991, nr. 4.
 A.Găină, **Contribuții la biografia lui Ion Inculeț**. – 1995, nr. 1.
 M.Gribincea, **Sate din zona Lăpușnei (primele atestări)**. – 1990, nr. 1.
 D.Haidarli, **Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova**. – 1991, nr. 1; 1994, nr. 3–4.
 C.Istrati, A.Macovei, **Vechi sate de pe valea Prutului mijlociu**. – 1991, nr. 2.
 A.Popovici, **Din istoria unor sate din valea Răutului (sec. XVI–XVIII)**. – 1995, nr.2.
 D.Poștarencu, **Carol al XII-lea la Varnița**. – 1991, nr. 3.
 D.Poștarencu, **Întemeierea satului Volintiri**. – 1995, nr. 3–4.
 K.Treptorv, **Studii asupra religiei geto-dace: cultul lui Zamolxe**. – 1993, nr. 4.
 V.Văratec, **Un moment de cumpănă în istoria târgului Cahul**. – 1995, nr.2.
 С.Брысякин, **Кишиневский краеведческий музей в 1918–1940 гг.** – 1990, nr.4.
 Л.Росохацкий, Н.Руссев, **Римский мемориальный рельеф из окрестностей Тыры**. – 1995, nr. 1.
 Н.Руссев, **Кишинев в молдавских грамотах XV–XVI вв.** – 1995, nr. 2.

ÎN AJUTORUL PROFESORILOR DE ISTORIE

- E.Certan, **Unirea principatelor**. – 1991, nr. 2.
 D.Dragnev, **Instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova**. – 1992, nr. 2.
 D.Dragnev, **Dezvoltarea artei medievale moldovenești**. – 1990, nr. 4.
 I.Eremia, **Un secol de zbucium, speranțe și înțelepciune politică**. – 1991, nr. 1.
 I.Jarcuțchi, V.Mischevca, **Unele considerații privind actul din 1812**. – 1991, nr.3–4.
 I.Jarcuțchi, S.Valcov, **Aspecte din istoria învățământului public din Basarabia și Transnistria (sec. XIX–începutul sec. XX)**. – 1992, nr. 1.
 Gh.Gonța, **Situația politică a Țării Moldovei în anii domniei ultimilor mușatini (până la instaurarea dominației otomane)**. – 1990, nr. 3.
 D.Grama, **Evoluția statutului juridic al Basarabiei în anii 1812–1918**. – 1994, nr.2.
 N.Movileanu, **Din istoria Transnistriei (1924–1940)**. – 1993, nr. 1-2.
 P.Parasca, Gh.Gonța, **Activitatea externă a Statului Moldovenesc în anii domniei lui Ștefan cel Mare (1457–1504)**. – 1990, nr. 2.
 И.Киртоагэ, И.Жаркуцки, **Из истории Левобережья Днестра (с древнейших времен до 1918 г.)** – 1992, nr. 3.

IPOTEZE

C.Ciobanu, **Enigma discului de la Phaistos**. – 1994, nr. 3-4.

PORTRETE ISTORICE

V.Chiriac, S.Inochentie (Pavlov), **Starețul Paisie Vellicovski și moștenirea-i spirituală și literară**. – 1990, nr. 1.

Gh.Platon, **Mihai Sturdza – domnul regulamentar al Moldovei (1834-1849)**. – 1991, nr. 3.

C.Мадиевский, **Политический путь Константина Стере**. – 1990, nr. 2-3.

MEMORIAL

H.Бабилунга, **К суду над сталинизмом**. – 1990, nr. 1.

H.Бабилунга, **Приговоренный к забвению**. – 1990, nr. 4.

H.Ф.Бугай, **“Выселение произвести по приказу тов. Берия”**. – 1991, nr. 1.

B.Я.Гросул, **Еще одно возвращенное имя – Христиан Раковский**. – 1991, nr. 1.

MEMORII

До сих пор мы не знаем, за что (Вспоминают С.И. и Я.М. Сунишевские). – 1990, nr. 2.

A.Лазарев, **Народная тропа к великим предкам**. – 1991, nr. 3.

ISTORIA ÎN VIZIUNEA POETULUI

H.Коржавин, **Стихотворения**. – 1990, nr. 4.

ÎN MEMORIAM

V.Isac, A.Roman, **Nicolae Movileanu**. – 1995, nr. 1.

Pavel V. Sovetov (1927-1991)

CALENDARUL NOSTRU

C.Popovici, **Vârsta împlinirilor (A.M.Lazarev la 75 de ani)**. – 1990, nr. 1.

RECENZII

E.Baidaus – *Ion Jarcuțchi și Vladimir Mischevca, Pacea de la București (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16(28) mai 1812)*. Chișinău, “Știința”, 1992. – 1993, nr. 2.

I.Chicu – *Gh.Pungă, Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*. – 1995, nr. 2.

I.Chirtoagă – **Aspecte din istoria Tighinei și Varniței**. – 1993, nr. 3.

I.Chirtoagă – **O lucrare de sinteză a istoriei Moldovei**. – 1993, nr. 4.

P.Cocârlă – **Un început de bun augur (recenzie la lucrarea: “Istoria modernă a Europei și Americii”. Partea 1. 1654-1815)**. – 1995, nr. 3-4.

D.Dragnev – **O nouă ediție a operei lui Alexandru Boldur**. – 1993, nr. 4.

A.Galben – *A.Eșanu. Din vremuri copleșite de greutate*. Chișinău, 1991. – 1992, nr. 2.

D.Haidarlî, V.Rusu, – **Из истории социальных отношений и общественного движения в Молдове XIV – начало XX**. Кишинев, 1991. – 1992, nr. 4.

I.Ieremia – *V.Ciobanu*. Politica și diplomația în sec. al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomane-habsburgice (1601-1634). – 1995, nr. 2.

E.Istrati – *Голод в Молдове (1946–1947)*. Сборник документов. Chișinău, Știința, 1993. – 1994, nr. 3–4.

A.Petrencu – *В.М.Опинка*, Румыно-французские отношения во второй половине 70-х – 80-е годы. Кишинев, 1990. – 1991, nr. 4.

F.Caragea – *A.Petrencu*, Relațiile româno-italiene de la confruntare la colaborare. (1945–1985), Chișinău, 1993. – 1994, nr.3–4.

A.Petrencu – 1939 год – уроки истории. М. Мысль, 1990; *С.В.Волков, Ю.В.Емильянов*. До и после секретных протоколов. М, 1990. – 1990, nr. 1.

N.Petrovski – *A.Macovei*. Moldova și Țara Românească de la unificarea economică la unirea politică din 1859. Iași, 1989 – 1990, nr. 4.

Gh. Soltan – *И.Г.Киртоагэ*, Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484–1595). Кишинев, 1992. – 1993, nr. 2.

A.Petrencu – *I.Țurcanu*, Foamea din Basarabia în anii 1946-1947: mecanismul organizării ei. Chișinău, Universitas, 1993 – 1994, nr. 2.

L.Zabolotnaia – *P.Cocârliă*, Țările sau orașele Moldovei în epoca feudală. Secolele XV–XVIII. Chișinău, 1991 – 1992, nr.4.

C.Вальков – Вопросы истории XIX – начала XX в. Молдавии. Кишинев, 1989. – 1990, nr.3.

Л.Заболотная – *П.С.Кокырлэ*, Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII-начало XIX в. Кишинев, 1989. – 1991, nr. 1.

Л.Заболотная – Молдавский феодализм. Общее и особенное. Кишинев, 1991. – 1991, nr.4.

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

E.Baidaus – *Ion A.Eremia*, Țara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea. – 1995, nr. 1.

N.Cervencov – *Congresul VI Internațional pentru studierea țărilor sud-est europene*. – 1990, nr. 1.

I.Chirtoagă, Gh.Gonța – *Sesiunea științifică “Imperiul otoman și popoarele din Caucaz, Europa Centrală, Răsăriteană și de Sud-Est în sec. XIV-XVIII. (Moscova, 3-5 martie, 1992)*. – 1992, nr.3.

D.Dragnev – *Sesiunea științifică jubiliară “Dimitrie Cantemir și epoca sa”*. – 1994, nr.1.

D.Dragnev, *Sușineri de teze de doctorat*. – 1994, nr. 3–4.

A.Eșanu – *Sesiunea jubiliară “Savantul Alexei Bârlădeanu – 110 ani de la naștere”* – 1993, nr. 3.

A.Eșanu – *Sesiunea științifică “Onisifor Ghibu – 110 ani de la naștere”* – 1994, nr.1.

N.Fuștei – *Valori și tradiții culturale în Moldova (culegere de studii)*. – 1995, nr.1.

I.Jarcuțchi – *Simpozionul științific internațional, “Astronomul Nicolae Donici – 120 ani de la naștere”* – 1995, nr.1.

N. Movileanu, *Activitatea Institutului de Istorie al A.Ș. a Republicii Moldova în anul 1992*. – 1993, nr.1.

N.Movileanu, *Sușineri de teze de doctorat*. – 1994, nr.1.

Gh.Nicolaev, *Activitatea Institutului de Istorie al A.Ș.M. în 1993* – 1994, nr. 2.

Gh.Nicolaev, *Institutul de Istorie la început de cale nouă*. – 1992, nr.2.

L.Pavlova – *Gh. Platon, V.Russu, Gh.Iacob, V.Cristian și I.Agrigoroaiei, Cum s-a înfăptuit România modernă*. – 1995, nr. 1.

A.Petrencu – *Simpozion internațional la Cluj-Napoca (România)*. – 1992, nr.3.

Gh.Soltan – *Sesiunea științifică “Destinele istorice ale pământurilor moldovenești la est de Nistru”*. – 1991, nr.3.

Gh.Soltan – *Sesiunea științifică* "Nicolae Iorga – 120 ani de la naștere". – 1992, nr.1.

V.Tcaci – *Vladimir Mischevca, Ion Negrei, Alexandru Nichitici, Simbolurile Țării Moldovei (Din istoria vexilologiei și sigiolografiei heraldice moldovenești din sec. XIV-XIX)*. – 1995, nr. 1.

I.Varta – *Sesiunea științifică a Institutului de Istorie al A.Ș.M. "75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România"*. – 1993, nr. 3.

L.Zabolotnaia – *Evul mediu timpuriu în Moldova (Probleme de istoriografie și istorie urbană)*. – 1995, nr.1.

Г.Гонца, Н.Руссев – Социальное развитие и иноземное господство ("Круглый стол" ставит проблему). – 1990, nr. 4.

Ю.Датий – В специализированном совете института истории АН ССР Молдова. – 1991, nr. 1.

В.Царанов – Международный форум историков. – 1991, nr. 1.

REVISTA REVISTELOR

Cărți noi – 1990., nr. 1.

Gh.Soltan, *Răsfoind revistele de istorie*, 1992, nr. 3.

I.Șpac, *O revistă basarabească de genealogie*. – 1994, nr. 3-4.

I.Șpac, *Sursă informativă de valoare*. – 1993, nr.4.

I.Varta, *"Revista istorică"*, nr. 1-2, 1992. – 1993, nr.1.

Anunțuri

“Revista de istorie a Moldovei” cuprinde studii, comunicări și note, publicații de documente ș.a. consacrate istoriei vechi, medievale, moderne și contemporane a românilor, istoriei regionale, științei și tehnicii din Moldova etc. O rubrică specială este consacrată publicației materialelor didactice la istoria românilor în ajutor profesorilor de istorie.

Publicația apare de patru ori pe an și se adresează cercetătorilor, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei naționale.

Cititorii se pot abona la toate agențiile poștale, începând cu fiecare număr al revistei.

În stocul Institutului de Istorie al A.Ș.M. se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele lucrări:

—Moldova în epoca feudalismului. Vol. VI. Cărți domnești și zapise moldovenești și slavo-moldovenești. 1671-1710. Chișinău, “Știința”, 1992.

În culegere se publică cărți domnești și zapise moldovenești și slavo-moldovenești ale statului medieval Moldova. Majoritatea covârșitoare a documentelor publicate în volumul VI sunt inedite. Ele oglindesc istoria social-economică, politică și culturală a țării în anii 1671-1710.

—Evul mediu timpuriu în Moldova. (Probleme de istoriografie și istorie urbană). Culegere tematică de studii. Chișinău, “Știința”, 1994.

Culegerea cuprinde studii ce reflectă diverse probleme referitoare la epoca evului mediu timpuriu românesc:

aspecte istoriografice privind întemeierea Țării Moldovei, orânduirea social-economică a romanicilor de est din Balcani și Carpați în sec. X-XVI. O atenție deosebită se acordă apariției și dezvoltării civilizației urbane, specificului vieții economice și politice a orașelor din Moldova, influenței factorului extern asupra procesului de formare a relațiilor feudale și de constituire a statului Moldovenesc independent.

—Valori și tradiții culturale în Moldova. Culegere de Studii. Chișinău, “Știința”, 1993.

În lucrare sunt abordate aspecte din istoria culturii scrise și a celei populare orale din Moldova cu începere din evul mediu și până în zilele noastre. O deosebită atenție se acordă operelor și activității marilor oameni de cultură Grigorie Ureche, Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătarul, Varlaam,

Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir și a. Se studiază aspecte noi ale unor celebre monumente de cultură scrisă românească: "Alexandria", "Carte românească de învățătură" (Iași, 1643), "Pravila" lui Vasile Lupu (Iași, 1646) și a.

—**V.Mischevca, I.Negrei, A.Nichitici, Simbolurile Țării Moldovei (Din istoria vexilologiei și sigilografiei heraldice moldovenești din sec. XVI-XIX).** Chișinău, "Știința", 1994.

În lucrare se abordează evoluția vexilologiei și sigilografiei (sfragisticii) moldovenești din sec. XIV-XIX elucidându-se unele aspecte vizând problematica simbolurilor în general. Se prezintă noțiuni general-teoretice despre vexilologia heraldică și o descriere cronologică a diferitelor categorii de steaguri moldovenești, evidențiind cromatica lor tradițională pe parcursul istoriei multiseculare a Țării Moldovei. Se relevă heraldica peceților de stat, cromatica șnururilor folosite pentru legarea lor.

—**Ion "i°canu, Uniunea Sovietică-România. 1940. (Tratative în cadrul comisiilor mixte).** Monografie. Editura ARC, Chișinău. 1995.

În lucrare este studiată activitatea comisiei mixte sovieto-române (Odesa, 29 iunie-24 noiembrie, 1940); care a discutat pretențiile sovietice asupra bunurilor materiale și alte litigii apărute în urma ocupării Basarabiei de către trupele sovietice precum și obiectivele comisiei mixte sovieto-române de la Moscova privind frontierele în Bucovina, pe Prut și Dunăre.

—**Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов.** Кишинев "Штиинца", 1993.

В сборнике представлены документы, в большинстве своем впервые публикуемые, которые раскрывают подробности нарядной трагедии, разыгравшейся в Молдове в первые послевоенные годы. Прежде всего показаны особенности сталинской системы хлебозаготовок, пагубно сказавшейся на обеспеченности населения республики продуктами питания. Названы и объективные причины голода - засуха, недород. Отдельное место занимают документы освещающие мероприятия по спасению голодающих во всей полноте демонстрирующие и акты самоотверженности, и преступную медлительность, злоупотребления. Впервые публикуются документы, в комплексе раскрывающие статистику смертности населения от голода, демографические последствия этого явления.

Adresa institutului: 277004, Chișinău, str. 31 august, 82, cab. 112, 320, 322, 323, tel. 23-72-79, 23-31-74, 23-33-10.

Revista de Istorie a Moldovei, 1995, nr.3-4, p.1-144

Coli de tipar conv. – 9,0. Coli editoriale – 17,0.

Tirajul – 600 ex. Comanda - 7

Adresa **Colegiului de redacție:** 277004, Chișinău,
str. 31 August, 82. Tel. 23-33-14.

Tipărită după metoda original-machet la
Tipografia Academiei de Științe a Republicii Moldova:
277008, Chișinău, str. Petru Movilă, 8.

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

OLYMPIA, WASH. STATE
ADM. 100-100000-100000
MAY 10 1967
MICKLUND, WILSON